

Tartalom

BORDÁS Győző: Levélváltás (Dokumentumnovella)	3
TŐZSÉR Árpád: Provizórium (Naplójegyzetek 2004-ből)	9
LOVRA Éva: Ködhatár (Impressziók a városok szennyéről és fényeiről a ködhatár/felhőhatár felett és alatt)	22
FENESI Péter: Jancsika és Juliska valóságos története (részlet).	34
*	
TERÉK Anna: Nyomot hagy rajtunk minden (Penovác Endre képeiről)	59
*	
RAFFAY Endre: Az aracsi templomrom kutatásának régi és új eredményei (tanulmány)	62
*	
TOLDI Éva: Értelmezői otthonosságérzet (Harkai Vass Éva: <i>Szív és nők, igen és nem. Írások Kukorelly Endréről</i>)	87
BÁNYAI János: Három gyűjteményes kötet (A mai szerb elbeszélés mesterei)	91
LÁBADI Lénárd: A Leviathán Rt. (Falvai Mátyás: <i>Gépindák</i>)	103
VOIGT Vilmos: Minden másképpen van (Szerdahelyi István provokatív társadalomelméletének két kötete)	108
MAGÓ Attila: A hatalom operája (Az Újvidéki Színház <i>Opera ultima</i> című előadásáról)	119
BEAUMARCHAIS–MLADENOVIC–GYARMATI: Opera ultima (részlet)	125

A számban Penovác Endre alkotásait közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2013. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2013-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Levélváltás

Dokumentumnovella

Kedves I.!

Tisztázás, tisztánlátás, tisztába tevés, letisztulás. Igen, akárhogy gondolkodom, hogy is kezdjem és mivel indokoljam ezt a levelet, mindig a tisztasággal kapcsolatos fogalmak és képzettársítások jutnak eszembe. Nyilván nem véletlenül. Valóban, ha valami rávett arra, hogy megszülessen ez a levél, akkor az a szándék, vágy és akarat, hogy a dolgok, dolgaink körülöttünk legyenek tiszták.

Március 15-én, aznap, amikor a Hírhordó első oldalán megjelent a ki-tüntetésedről szóló tudósítás, ugyanazon újság 11. oldalán megjelent egy K. S.-tanulmány is, amely téged is említ. A nyomtatott lapban kivonatossan (de a rád vonatkozó részt gondosan benne hagyták), a honlapunkon teljes egészében. Arról, hogy ez a (ráadásul nálunk csak másodközlésben megjelenő! – de tudom, hogy ezt is jól tudod) tanulmány aznap meg fog jelenni a Hírhordóban, én a megjelenés előtt pontosan annyit tudtam, mint például te – azaz semmit. Tudom, hogy ez egy főszerkesztő esetében nem mentség, nem is a mentegetőzés szándékával írom ezt a levelet, mondom, ha valamiért, hát azért, hogy kevesebb legyen a köd és tisztább a kép.

Mi történt?

A kérdés persze foglalkoztatott, ezért egy-két nap elteltével, amint alkalmam nyílt rá, beszéltem az oldal szerkesztőjével. Pontosabban annak helyettesével, mivel a szerkesztő, I. S. beteg édesapja ápolása miatt akkor már hetek óta szabadságon volt, mint azt tudtam is, ezért eleve azt hívtam, aki az adott napon szerkesztett. Azaz H. N.-t. (Aki a honlapunkon olvas bennünket, és ilyenek sokan vannak, akár azt is gondolhatják, hogy az adott írást I. S. szerkesztette be. Logikusnak is tűnhet a gondolat, hiszen az internetes oldal fejlécén az ő neve olvasható, mivel a szabadságok és a helyettesítések okozta időszakos szerkesztői változásokat nem szoktuk jelölni.)

Ha ez az írás egy jól felépített oknyomozó riport lenne, akkor most kellene, hogy következzen a legizgalmasabb rész. Amikor lehull a lepel

és kiderül a titok. Amikor a kérdésekre válaszok születnek. Amikor kiderül: miért? Miért került be az az írás épp azon a napon a Hírhordóba? A főszerkesztő beszél az adott szerkesztővel, ha valamikor, hát most ki kell derülnie, ha nem is az igazságnak, de legalább valaminek.

Nem derült ki.

Legalábbis számomra nem. Az általam feltett, megítélésem szerint lényegre törő, logikus és értelmes, néha többször is megismételt, időnként káromkodásokkal kísért kérdéseimre elfogadható, értelmes, vagy legalábbis számomra értelmezhető választ, válaszokat nem kaptam. Ezért nem is jegyeztem meg őket. Nem volt mit megjegyeznem. Talán annyi, hogy te sokszor megszólalsz külföldön és kevésszer szólalsz meg itthon, hogy ez így nincs rendjén, és jó lenne, ha legalább most megszólalnál és elmondanád a mondanivalódat, mert akkor így kialakulhatna egy nyilvános vita... Persze, H. N.-nek meg fogom adni a jogot bármikor, ha erre sor kerül, hogy javítsa ki azt, ahogyan én most idéztem őt, merthogy biztosan nem idéztem pontosan. Ezt a fenti zagyvalékot már csak én raktam össze, hogy legalább úgy tűnjék, van valami értelme. Mert tudom, hogy az olvasó ilyesféle választ vár. Ennek a kényszernek akartam én is megfelelni, ezért próbáltam meg összerakni az én hallótartományomon egyébként kívül eső válaszokat. De az igazság az, hogy nem tudok válaszolni, még a fent leírt beszélgetés után sem. Én, a Hírhordó főszerkesztője, nem tudom megmondani, még most sem, miért került be az az írás a lapba. Azt, hogy hogyan, azt tudtam szinte azonnal, de azt, hogy miért, nem tudom. Nem tudom megválaszolni önmagamnak sem, és épp ez a legnagyobb bajom főszerkesztői minőségemben ezzel a történettel. Mindenki tőlem vár választ, jogosan, én viszont nem tudok válaszolni. Úgyhogy bármilyen ügyetlenül és esetlenül is hangzik az én számból, a történetnek ezt a részét csak úgy tudom lezárni, hogy aki arra kíváncsi, miért került be az írás a lapba, az kérdezze meg H. N.-t. Ha valakinek, hát neki tudnia kell a pontos választ.

Aztán még itthon utolért K. R. reagálása az írásra, amit továbbítottam is ugyanannak a szerkesztőnek, majd több mint két hétre elutaztam az Amerikai Egyesült Államokba. Az igencsak megkésett reakciónak egyébként ez az alapvető oka. Két hétre kiestem ebből a történetből. A gondolat, hogy levelet kellene írni neked, már elutazásom előtt foglalkoztatott, de – mint látható – az épp csak megszületett gondolatot végül is nem követte tett.

Aztán hazaértem, és úgymond rekonstruáltam az időközben történetket. Láttad Cs. levelét és K. reagálását is. Elvittem Amerikába, majd vissza is hoztam magammal a neked írandó levél gondolatát. Amelyet most végre meg is teszek.

Nagyjából ennyi lenne maga a történet. Következhet a véleményezés és a tanulságok levonása.

H. N. szerkesztői magatartását az adott történetben aljas, kisstílű, áskálódó és rosszindulatú magatartásnak ítélem meg. Ennélfogva kénytelen vagyok megállapítani, hogy a Hírhordó adott napon aljas, kisstílű, áskálódó és rosszindulatú magatartást tanúsított irányodban.

H. N.-t nem tudom leváltani az adott szerkesztői tisztségből, mert már eleve nem volt ott. Mint a történetből kiderül, csupán beugró, helyettes szerkesztő volt. Prémiummegvonással tudtam és tudom büntetni, hogy így módon is érzékeltessem, nem értek egyet, nem hagyom jóvá és nem tudom elfogadni az ilyen szerkesztési módszereket.

Ezt a levelet alapvetően neked írom, és – már sokadszor igyekszem hangsúlyozni – azzal a szándékkal, hogy legalább utólag tisztán lássuk a dolgok állását. De mindez nem jelenti azt, hogy ezt a levelet én magánlevélnek tekintem. Magától értetődőnek tartom, hogy amennyiben úgy ítéled meg, bárhol nyilvánosan közzétehesd ennek a levélnek bármelyik kiragadott részletét, vagy a levél teljes egészét. Ugyancsak magától értetődőnek tartom, hogy amennyiben jelzed ilyen irányú igényed, ez a levél jelenjen meg részleteiben, vagy teljes egészében magában a Hírhordóban is.

Úgy vélem, a levél bocsánatkérés az elejétől a végéig. De mivel ez explicite a fentiekben nincs kimondva, a negyedik pont hadd szóljon erről. Bocsánatot kérek tőled a Hírhordó nevében és a saját nevemben is, amiért adott napon a Hírhordó aljas, kisstílű, áskálódó és rosszindulatú magatartást tanúsított irányodban.

Tisztelettel, I. R.

Szabadkán, 2007. április 12-én

Kedves R.,

nem tudok mit mondani, nem foglalkozom a Hírhordó Fantomjának a keresésével. Sajnálom viszont, hogy Neked sem sikerült, de hát a Fantom ilyen, megfoghatatlan, manipulálja, bepiszkolja, kloákájába rántja az embert...

H. magatartását, megjegyzését pedig nem értem. Sokat szerepelek külföldön, azt mondja. Honnan tudja? A rendőrségtől talán, kérdezném (de én nem szoktam ilyesmiket kérdezni, I.-ről pedig sosem feltételeznék ilyesmit). Hiszen e sok szereplésnek semmi nyoma a Hírhordóban.

Az elmúlt hetekben öt-hat komolyabb szereplésem volt B.-ben Egyetkettőt megemlítek, már csak azért is, hogy lásd, mindig szigorúan vajdasági ügyekről értekezem.

A Művészetek Palotájában mesterkurzust tartottam, amelyet, különösmód, éppen a Hírhordó Tarzan szülőhelyével, a bánsági P.-vel

kapcsolatos riportjából írt esszémmel kezdtem, próbáltam megírni ugyanis, mi történt volna, ha Tarzan valóban itt születik nálunk, s itt tengeti öregkori életét. Acapulco helyett a bánsági P.-n: majd egy I. Ó.-val, a Hírhordó egykori neves humoristájával történt beszélgetésünkkel folytattam, azt érzékelendő, miről is beszélget két határon túli író, ha találkozik az utcasarkon (ugyanis Y. egyszer arról mesélt, hogy fia igazgyöngyökkel kereskedik Hawaiiin, de szeptember 11-étől az igazgyöngy-kereskedelem is stagnál). A Poetica Sacra című nemzetközi költői fesztiválon, a Goethe Intézetben Nyelvhatáron címmel előadást tartottam (mivel a határ szülővárosomhoz tartozik, P. is határsáv, itteni dolgokról beszéltem, valamint egy friss l.-i élményemet adtam elő, tehát ismét csak kifejezetten lokális kérdésekről); majd egy órán át olvastam a verseimet a Bakáts téri templom szószékéről egy organista kíséretében. Verseimben az egyszerű bácskai hőseim beszélgetni próbálnak Istennel. Különös, de ezt a fölolvastat mint P., a leendő Kulturális Főváros küldöttje tettem (de hát a Hírhordó arról sem adott hírt, hogy Fejtő Ferencsel, Ormos Máriával s másokkal P. Kulturális Főváros első grémiumának tagja voltam). A Petőfi Irodalmi Múzeumban Kosztolányiról beszéltem, ahol éppen egy Kosztolányi-fotókiállítás látható. Elmeséltem, hogy Sz.-ben én vagyok az S.-cukrászának (amelyben talán Kosztolányi is fogyasztott volt tejeskávét) a könyvtárosa, ugyanis I. (akivel együtt indítottuk első független újságunkat, a Hont) kérésére egy kis könyvtárat rendeztem be a cukrászda vakablakában; valamint idéztem egy Szenteleky-levelet, amelyben kikel az ellen, hogy Kosztolányi is fellépjen a vajdasági írókkal P.-ben, *mert ezeknek az uraknak fogalmuk sincs, milyen a magyarság helyzete, mentalitása, érzésvilága Jugoszláviában. Ezek legfeljebb [...] rakétákat eregetnek ott P.-ben, amelyeknek semmi közük sincsen a Vajdaság magyarságával*, noha egyik kései levelében Kosztolányi, aki mindig vidéki léleknek mondja magát, jóllehet a magyar írók között leginkább volt világinak, nagyviláginak nevezhető, így ír: *A Kalangyá-t kapom, s mindig csodálkozom hősi kitartásukon, szép munkájukon...*

Tudott ezekről a szerepléseimről a Hírhordó vagy nem? Ha tudott róluk H. N., illetve az illetékes szerkesztő, akkor miért nem adott hírt, ízelítőt némelyikről bár, hogy lássák, mit árulok én külföldön? A Hírhordó p.-i tudósítója az elmúlt öt-tíz évben egyszer sem volt jelen ezeken a rendezvényeken, s még hírt sem adott róluk... Persze én nem igénylem a Hírhordó híradását, sokkal szerényebb ember vagyok ennél, fontosabb az inkognitóm. Mindezt csak azért említtem, hogy bizonyítsam a manipulációt, azt, hogy kizárólag csak jelentéktelen híreket közöltök rólam, vagy ha netán komolyabbat vagytok kénytelenek (irodalmi díj, Kossuth-díj stb.), azt majd mindig manipulálva...

Azt mondja H. N., most vitatkozhatnék. Most? Hogy képzeled? A titokban időzített, valamiféle „titokzatos” puccs eredményeként közölt nyegle szöveg butaságairól vitatkozzam? Most? Éppen most? Kivel? Miért? Én vitatkozzam a Hírhordó Fantomjával?! Hiszen számodra sem megfogható a dolog. Neked sincs fogalmad állítólag arról, hogy melyik lyukból fúj a szél. Te sem tudsz semmit. Te semmit sem tudsz, fogalmad sincs, mi történt, mi történik, azt írod legalábbis, nem tudom, olvastad-e, mit írtál. *(Én, a Hírhordó főszerkesztője, nem tudom megmondani, még most sem, miért került be az az írás a lapba. Azt, hogy hogyan, azt tudtam szinte azonnal, de azt, hogy miért, nem tudom.* Kérdés viszont, hogy a hogyanból nem következik-e az, ki is passzolta tulajdonképpen a szöveget és miért.) Én meg ezek után, egyik kezemben a K.-díjjal, másik kezemben dicső pennámmal kezdjek el eszeveszetten vitatkozni az irigy hónaljgymirigyekkel, acsarkodókkal? Képzeld, mit találnának ki ezek a macherek, mi mindenbe kevernének bele a te zseniális láthatatlan szerkesztőid, mi mindenbe nem mártana bele a Fantom!? Most, amikor egy vajdasági író is kitüntettek ezzel a rangos díjjal, akkor ezt szerényen, visszafogottan ki kellett volna hangsúlyozni (igaz, K. C. ezt megtette helyettetek). Illyés háromszor vett át ilyen díjat Rákosi meg Kádár idejében, Németh László pedig 1957-ben. Kihangsúlyozni, hogy érezze mindenki, különösen érezzék fiataljaink, hogy számukra is elérhetőek az ilyen dolgok, hiszen még Orbán Viktor is gratulált, de ti csak még nagyobb zavart keltettetek a fiatalok fejében, ahelyett, hogy írtatok volna valamit a díj jelentőségéről, történetéről stb.

Különben, ha lenne kivel, ha nem csak Fantomok és Mefisztók, ha nem csak puccsisták lennének, ha nem csak a csontbrigád működne (ahogy a fiam írta, megjegyzem, tudtom nélkül), akkor sem vitatkoznék, mert egyszerűen nem kenyerem, formám a vitatkozás. Én beszélgetni szoktam, egy anti-ideologikus, atomjaiban, tehát nem egy centrumból (nem egy lyukból) sugárzó nyelvet-szöveget mutatva fel, mint szentséget, mesélni a közönségnek, ahogyan azt fogom tenni háromnapos körutamon Kárpátalján, valamint D.-ben is, ahol a város a három K.-díjas íróat köszönti, majd pedig a gy.-i Zenepagodában. F.-en én fogom megnyitni az Ünnepi Könyvhetet, amit már háromszor visszautasítottam. Most utasítottam vissza egy németországi (b.-ni) értekezletet is, amelynek a címe Nachrichten aus Provinz. Pedig hát lett volna miről mesélnem, mik a hírek, istenem, mi az újság a provinciában, hiszen saját bőrömön tapasztaltam meg éppen.

Ezzel a sok adattal csak azért hozakodtam elő, hogy érzékeltessem külföldön előadott témáimat, illetve azt, hogy valóban nincs időm az ilyenfajta levelezésre, nem pedig a vajdasági szerzőkre jellemző önreklámozás miatt.

Szeretném, ha tisztázni tudnád legalább önmagad előtt, ha nem nyelne el a Fantom, a Mefisztó kloákája. S akkor még a pártokról, megymásról nem is beszéltünk. Én pedig megpróbálok egy K.-díjashoz – az első vajdasági K.-díjashoz – méltóan viselkedni, dolgozni, netán elutazni a bántási P.-ba, Tarzan állítólagos szülőhelyére (ugyanis a Tolnai Világlexikona nem tud róla, a Pallas pedig kettőről is tud, Német és Szerb P.-ról. Mindinkább úgy tűnik, izgalmas *fájkisközség*nek mutatkozik, hogy az egyik saját kifejezésemmel éljek, izgalmas nyelvhatárnak) beszélgetni az emberekkel, mint eddig is tettem volt, s végső soron tettem veled is most, természetesen kizárólag négy szemközt.

Kedves R., tudom, az irodalom, az újságcsinálás mindig ilyen munka volt, én is írtam negatív kritikákat, megbántottam vele embereket, és tudom, magam is kapok majd negatív kritikát, hisz különös, magános pozícióm feltételezi ezt, irritálja az embereket, csoportokat. Leveled utolsó mondatát közzé kellene tenni, igen, szeretném, ha közzétennéd, hisz kistilű, áskálódó és rosszindulatú dologról volt szó.

I. O.

Kedves O.!

Köszönöm, hogy elolvastad a levelem, és hogy saját állításod ellenére (valóban nincs időm az ilyenfajta levelezésre – mondod) válaszoltál is rá.

Igen, pontosan tudom, mit írtam, valóban azt írtam, hogy nem tudom megmondani még most sem, miért került be az írás az újságba. Azt viszont nem mondtam és nem írtam, hogy „fogalmam sincs, mi történt és történik”, merthogy van fogalmam, sejtésem, sőt, több is annál, hogy ki vagy kik és milyen motivációval bujtogatták fel H. N.-t, hogy ugyan tegye már be azt az írást oda akkor... (Elég csak a már így is túl sokat emlegetett K.-írás mellett levő nagyinterjú alanyát megnézni...) A levelemnek épp az akart lenni a lényege, hogy ne a saját homályos vagy kevésbé homályos sejtéseimmel és célozgatásaimmal terheljelek még én is, hanem úgy mond tényyszerűen mondjam el neked azt, ami történt. Úgy gondolom, jogodban áll ezt tudni. Elismerem, a kép, amelyet festettem, korántsem volt tiszta, nyilván ilyen tartalommal megtöltve már eleve nem is lehet az, de mégis, hatalmas késése és esetleges ellentmondásai ellenére most is úgy gondolom, jobb, hogy megírtam neked, mintha nem tettem volna. Nem várok erre vonatkozó megerősítést és visszajelzést tőled, csupán közlöm veled ezzel kapcsolatos gondolataimat.

A vonatkozó rész meg fog jelenni a Hírhordóban. Az én aláírással. Mindenki miatt.

Üdvözléssel: I. R.

Provizórium

Naplójegyzetek 2004-ből. Részlet a szerző *A kifordított ember* című, készülő naplókötetéből

5. Az idő kútja

Pozsony, 2004. június 20.

*Volt egy nő, úgy hívták: Gina,
csupa tőgy, csupa vagina.
Fűnek, fának,
csak Vajdának
nem jutott belőle – mi, na?*

Megint vége egy iskolaévnak, megint kihelyezett (ezúttal évfárró) tan-székülésünk volt Bélvátán, Mészáros Bandi kollégánk kertjében. Irodalmi bolhapiacot tartottunk, árulta mindenki a portékáját (érdekes sztorikat a tantárgyából), én felolvastam Várad Szabolcs néhány limerikjét, s végül a magaméiból is egyet, a fentebbit. Utánam Grendel beszélt, Krúdy novel-láját, az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*-t kikiáltotta a magyar irodalom legjobb novellájának, s olyan lelkesen elemezte, hogy – kiesett a fogából a plomba. (Vö.: Várad Szabolcs: „Volt egy lány, lakhelye Tompa..., Oly hévvel dugott, hogy kiesett a fogából a plomba.”) Én meg kapva kaptam az akaratlanul feladott labdán, s elmondtam, hogy mikor az ezredes (az *Utolsó szivar*... főhőse) a párbaj előtt betér az Arabs Szürkébe, előbb egy hentesnél tepertőt vesz, s a hentesné egy verskötetből tép csomagolópapírnak valót; az ezredes érdeklődésére pedig, hogy hogyan került hozzá a verskötet, el-mondja: „Járt ide egy császárszakállas öregúr, aki verseskönyveket hordott nekem. Ismeri talán. Vajda Jánosnak hívták...” – Szomorúan hahotáztunk Vajdán, Krúdyn, a költősorson, önmagunkon.

Június 22. Orbán Viktor beszél a rádióban. A riporter megjegyzé-sére, hogy ha a nagymamámnak négy kereke lett volna, ő lett volna az

omnibusz, így replikázik: Mi már voltunk egyszer omnibusz meg az omnibusz lovai is, de nem hagyjuk magunkat többé lóvá tenni. – Orbán tud vitatkozni, bizonyos retorikai készséget nem lehet elvitatni tőle. A riporter (Farkas Erika) további kérdésére (Hogyan lehet elviselni, ha az embert heroizálják vagy démonizálják?) mondja: Minél többet kell normális emberként, normális emberek között élni: családban, barátok között, emberi társaságokban. Akkor az ember maga is megmarad normálisnak. „Én Felcsúton, a szülőfalumban érzem jól magamat, s nem a parlamentben és az újságokban.” – Én meg a diákjaim között érzem jól magamat. Bent voltam az egyetemen, szemináriumom volt. A téma: az élet és halál középkori vetélkedése. „Elmegyek meghalni. Mire szeressem én azt, azki keserő végzetőt ígér? Kinek szerelme héjjába való, mire szeretöm azt? Inkább elmegyek meghalni” – a diákjaim nem akarták elhinni, hogy a középkori ember mindezt komolyan gondolta. Kijöttem az egyetem épületéből, tele volt a Šafárik tér promóciózókkal, gyönyörű fiatal lányokkal, erős, vidám fiúkkal. A XXI. század nem akar tudni a halálról.

Június 28. Oravec Imre portréfilmje megy a tévében. Oravec abszolút költő, nem alkuszik, megy a maga útján. De abszolút-költősége mellett is van ereje szülőfalujában, Szajlán szép házat építeni, és bele szép, fiatal feleséget vinni. Valahogy így terveztem én is az életemet. Kopár dolgozószobámban, csaknem bútortalan, szőnyegtelen, szerzetesi környezetemben, a padlón felpúpozott könyvek között sokáig azzal vigasztalgattam magamat, hogy mindez csak átmenet, provizórium, egy-két év, és minden megváltozik. Aztán maradtam, s most már valószínűleg életem végéig maradok az átmenetben, a provizóriumban. De hát nem átmenet-, nem provizórium-e a szép feleség és a szép ház is? A végső Nagy Állandóság, a Nemlét előtt? „A gazdagság gyönyörűsége engem meg nem tart, sem az bujaság az én életemet meg nem hosszabbejtja!”, mondja az *Elmegyek meghalni* kezdetű, középkori haláltánc bíró hőse. (Savanyú a szőlő, bíró uram!)

Június 29. Kiosztották (a Zichy-palotában) az Asszociáció (a Szlovákiai Írószervezetek Hálózata) díjait, köztük a szlovákiai magyar költők számára alapított Forbáth Imre-díjat is.

Ez utóbbit Tóth László kapta, s én laudáltam. Szlovákul persze. A szövegem elhangzása után odajött hozzám Štefan Drug (a szlovák Tatra Kiadó szerkesztője, régi barátom), s gratulált, hogy a tiszta, szabatos szlováksággal megszégyeníttem a született szlovákokat is, „Nebola tam ani jediná chybička.” (Egyetlen hibácska sem volt benne.) S nekem hirtelen

Móricz Zsigmond jutott eszembe, aki valahol leírja, hogy a Nagy Magyar Alföld valamelyik zugában egy pap meglepően tiszta, helyes magyarsággal prédikált. Az írónak gyanús volt a dolog, megkérdezte, ki ez a pap, s kiderült, hogy egy, a Felvidékről odaszakadt tót fiú, aki a teológián tanult meg magyarul. Azaz: aki az anyjától vagy egy közösségtől tanulja a nyelvet, akarva-akaratlan megtart valami sajátos kiejtést, akcentust, ductust, hanghordást a gyermekkora nyelvéből, csak az iskolában tanult nyelv steril, tiszta, helyes, hibátlan. S ami Móriczot illeti: semmi új a nap alatt, csak megfordultak a dolgok. Most mi, tanult (szlovákiai) magyarok beszélünk a leghelyesebben, „legszebben” szlovákul. – A mellettem ülő Tóth Laci ezek után az orrom alá nyomta a magyarul előkészített köszönőszövegét, hogy nem fordítanám-e neki le gyorsan szlovákra. Mit tehettem?, lefordítottam, s jól megtűzdeltem a szövegét tősgyökeres szlovák idiomákkal. A díjazottak közül ő, az egyedüli magyar kapta a legnagyobb tapsot.

Június 30. Araszol az idő. Vége a hónapnak, az iskolaévnak, s lassan az életnek is. A nyári szünetben el kéne menni a szülőfalumba, Gömörpéterfalára is (ha már az elmúlt hónapokban annyi más helyet sikerült bekalandoznom), bejárni még egyszer a gyermekkorom színtereit, de egyedül, hogy kellően mélyre ereszkedhessem az „idő kútjában”. – Vissza, Miatyánk! A *József és testvéreiben* a „múlt kútjáról” van szó: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”, így kezdődik a híres regényfolyam. Mélységes mély a múltamnak a kútja. De ne mondjam inkább pincének? Ma leereszkedtem a pozsonyi Krym kávéház pincéjébe, illetve hát az éttermébe. Valamikor, nem is olyan régen, harminc éve, ha lehet, szinte napjában megfordultam a Krymben: rendszerint ott ebédeltem. Korábban azért, mert a munkahelyemtől, az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségétől harminclépésnyire volt az épület, később meg, mikor már Nyitrán dolgoztam (tanítottam), de a lakhelyem továbbra is Pozsony volt, szóval később meg azért, mert a lakásomtól, a Martinček utca 30-ból egyenes buszjárat vitt oda, de egyébként is megszoktam már a helyet, a pincéket (főleg Nórát, egy Pozsony-szerzte híresen jó alakú pincérlányt, nemrégén találkoztam vele, hústoronyszerű matróna lett belőle!), s ha Nyitráról „hazajöttem”, akkor tulajdonképpen a Krymbe mentem. Ma tehát leszálltam a Krym-pincébe, mintha a múltamba szálltam volna alá, de hol van már a régi Krym! Elegáns, szeparés, faburkolatú *restaurant* lett belőle. Félttem, meg ne kérdezzék tőlem, hogy mit keresek, mert mit mondhattam volna? Hogy a múltamat? A múltunkat hiába keressük kint, belül van az, bennünk, nagyon mélyen, valahol ott, ahol már a spirituális régiók kezdődnek. Megidézéséhez rendszerint kell egy külső tárgy,

amelyre rátesszük a kezünket, mint a spiritiszták az asztalra. Szóval, az én asztalom ma a Krym-pince volt. (Az egyetemhez is közel van.) Megidéztam a múltamat, leereszkedtem mélységes mélységeibe. Ami a teljesen megváltozott szcenéria ellenére is megcsapott a Krym helyiségében, az az egykori mérhetetlen magányom volt. A hatvanas és a hetvenes évek első fele a kozmikus egyedüllét és rettenet ideje volt számomra, s ezt a spirituális létet nagyon sokszor éppen itt, ebben a félhomályos pincében, az egyedül elfogyasztott ebédek fölött éltem meg a legintenzívebben. S mindez számomra elsősorban már valószínűleg akkor is a világegyetemnek ehhez a pontjához fog kötődni, ha közben az egész Krymet lebontják.

Július 5. Új ünneppel szaporodott a szlovák naptár: ma Cirill és Metód napja van. A Szlovák Nemzeti Párt hiába akarja évek óta Komárom főterére állítani a két hittérítő szobrát, a komáromi magyar honfiak nem engedik. Ahelyett, hogy kifognák a szelet Slotáék vitorlájából, s ők is magukénak vallanak a két apostolt! Hisz mindkettő életrajzában szerepelnek a magyarok is (paradox módon a szlovákok, legalábbis ezen a néven, nem), Cirillnél például így: „A magyarok szemügyre vevén őt, isteni parancsra lecsillapodtak, és elkezdtek előtte hajlongani, s bölcs intelmeit meghallgatván, szabadon engedték egész kíséretével.” Történt ez valamikor 860 körül, a Krím-félsziget környékén, mikor is Cirill hazatérőben volt a kazároktól. Tudom, tudom!, lehetett a Kárpát-medencében ügködő Cirill és Metód akár Bizánc ügynöke is, mint ahogy akkor, Európában szinte minden területfoglalás hittérítéssel kezdődött, de ez nem változtat a tényen: szent életű emberek, sok nyelven beszélő hittudósok, s bizonyos értelemben nekünk, magyaroknak krónikásaink is voltak. Azokból az idők-ből nem bővelkedünk eleinkről szóló híradásokban, jobban meg kellene becsülnünk minden meglevőt.

Július 7. Aczél Géza költészetének kései újravirágzása csoda, mint legújabb versében (*Népszabadság*, július 3.) a „kivirágzó úri laboda”. A korábbi *bús férfi* ötvenhét éves, morózus úr lett, elégiája, letargiája és iróniája kihelyeződött valamiféle ember-űrbe, s kitölti, mint a makáma a teljes könyvoldalt, s minden, ami korábban a *szegény kisgyerekekre* és a *bús férfikorra*, a szűkös világokra, sűrű korokra, társadalmi rendszerekre vonatkozott, most a lét teljességére kezd vonatkozni. A. G. kikísérletezte a létezésszakma versbéli, de maximálisan oldott, posztmodern gyakorlásának a módját.

Július 9. A Diákkönyvtár az Európa Kiadó rendkívül hasznos sorozata. Jó, hogy a rendszerváltás után megmaradt, sőt megújult. Szégyen, nem

szégyen: sok Shakespeare-mű az én könyvtáramban is csak ilyen „diákkiadásban” van meg. Ennek a sorozatnak köszönhetően tudom most összehasonlítani Vörösmarty és Mészöly Dezső *Learjét*: az 1969-es Shakespeare *Négy dráma* című kiadvány Vörösmarty, az 1999-es Shakespeare *Öt dráma 2*. Mészöly fordításában hozza a nagy művet. Nem korszakos felfedezés, de azért leírom: Vörösmartyé jobb, „Shakespeare-ebb”. Csak egyetlen példa. Vörösmarty: „Fújj, szél, szakadj meg, fújj, dühöngj. Vihar, / Felhő, omoljatok le, míg a tornyot / S a szélvitorlát elsüllyesztitek.” Mészöly: „Fújj, szél, szakadj meg, fújj, dühöngj! / Zivatar, zápor, zúdulj, hogy a várfok / S az érckakas a vízözönbe fuljon!” Mészöly érckakásra cseréli a stilszerűbb, régiesebb *szélvitorlát* (amely egyébként érdekes magyar–szláv tautológia: a *vitrola* eredeti alakjának, a délszláv *vetrilónak* a töve szintén azt jelenti, hogy *szél*), a *felhő* motívumának elhagyásával megfosztja a jelenetet a kozmikus dimenzióitól. Az ő magyarítása száraz, pontos, Vörösmartyé romantikus, eget, földet mozgató – hitelesebben Shakespeare. A tanárok párhuzamba állíthatják a kettőt, a diákok választhatnak. A kiadó maximálisan teljesített.

6.

Minimáltapasztalatok

Julius 27. Megint tökéletesen kívül a szellem világán, érdektelenül téblábolok dolgozószobámban, könnyel pásztázza szemem a könyvespolcaimat, az egymás fölött, mellett, alatt szorongó könyveimet. Akár egy halom hasított fa – mondhatná a falun született, archaikus népfí, aki valaha még maga is vágott fát, s ha egy-egy pillanatra megállt szusszanni, elgyönyörködött a hasábok növekvő halmában, de az urbánus *homo sapiens*, aki a szellemi kimerültségnek és fáradtságnak olyan fokán van, hogy pillanatnyilag semmi, de semmi nem érdekli, természetesen más hangsúlyokkal mondja, gondolja ugyanazt. Olyan levertséggel nézi könyvei halmát, amely levertségben egyszerre van benne a József Attila-i *Eszmélet* sztoicizmusa és kiábrándultsága, az elmúlt napok, hetek kimerültsége, fáradtsága és valami homályos szorongás, félelem attól, hogy ez a szellemi érdektelenség, impotencia állandósul, és ő már örökre kinn marad a gondolatnélküliség sivatagában. A már szellemileg leépült Nietzsche mondta egyszer a könyvekkel bajlódó nővérenek: „Ó, Lisbeth, régen én is írtam néhány jó könyvet!” Le sem tudom írni, micsoda árvaság a szellem minden összefüggéséből kirekesztve lenni! – Találomra kihúzok egy könyvet a halomból – Szobotka Tibor: *Hazugság*. Lassan derengeni kezd valami: valaki valahol nekem azt mondta, Szobotka kitűnő író. Olvasom a beveze-

tőjét: „Márk Miklós minden ünnepélyesség nélkül kijelenti, hogy elhagyja Verát, az írónt.” Aztán ez a Márk később pontosan úgy utazik el Verával Olaszországba, mint az *Útas és holdvilág* Mihály Erzsivel. S ő is rettenetesen sokat tud Itáliáról, akárcsak Mihály. Főleg az irodalom- és művészet-történetekből. Coleridge-et idézi a *Vén Tengerészből*: „körös-körül csupa víz, s egy csepp sem iható”. Keresem a könyveimben a *Vén Tengerészt*, újra el akarom olvasni, nem találom. Megtalálom helyette a *Kubla kánt*:

„*Kubla kán tündérpalotát építtetett Xanaduban*

*S e szakadékból, forrva, zakatolva,
mintha a föld gyors lélegzete volna,
hatalmas forrás lüktetett elő:
torkából, mint felugró jégeső
vagy mint a pelyvás mag a csép alatt,
ívben repült a sok nagy szirtdarab”*

Elfeledkezem a *Hazugságról*, s észrevétlenül elkezdem élvezni az ember együttélését a természeti erőkkal, elemekkel, hatalmasan feltámad a Coleridge-éhségem, s már nem Szobotka miatt keresem makacsul tovább a *Vén Tengerészt*, hanem Coleridge monumentális-kozmikus képei miatt, az embert valamiképpen a világokat mozgató istenek mellé emelő angol Tó-iskola fantasztikuma és misztikuma miatt. – Aztán egészen máshol, de mégiscsak megtalálom, amit keresek:

„*Egyszerre szél zúdult reánk,
gyilkos, kemény vihar
és délnek vert a fergeteg
iszonyú szárnyaival.
Rézsút dül az árbóc, a tat lemerül,
– és mint aki vad hajszán menekül
s bár ellene árnya eléri: tovább
fut s egyre előre tart:
úgy szállt a hajó, úgy vert a vihar
s közel volt már a Sark.”*

Órák múlva, miután a *Vén Tengerésznek* mind a hét részét végigizgul-
tam, jutott eszembe Szobotka Tibor, s tértem vissza a *Hazugsághoz*. Át-
olvastam azt is, becsülettel. Sok részét, bevallom, csak becsületből. Sok
14 minden túl van itt adagolva, s gyakran csap közhelyes moralizálásba a filo-

zófia. Ha ennyi bölcs rosszat akarok olvasni az ember „mélystruktúrájáról”, lelkeről, erkölceiről (illetve erkölstelenségéről), akkor inkább az ősforrást, Schopenhauert olvasom. Ő legalább nem keveri a bölcseletet irodalmi, műtörténeti, irodalomtörténeti divatokkal és házasságszédelgessel, hanem mondja a magáét, egyenesen, kertelés nélkül. De azért hazudnék, ha azt mondanám, hogy semmi sem tetszett a Szobotka-regényben. Hozzávetőlegesen az tetszik benne, ami a már említett *Utas és holdvilág*ban. S ez most látszólag ellentmond annak, amit az előbb a nemtetszésemről mondtam, de a sok nem tetsző tónus, ha nincs túlادagolva, akkor azt a *neofrivolitást* adja ki, amelyben Szerb Antal annyira eredeti, s amelynek a *magyar irodalomban* nevet is ő adott. (Azért kell itt a *magyar irodalmat* aláhúzni, mert például a cseh és francia irodalomban egy fél évszázaddal később Milan Kundera majd a Szerb Antaléhoz és Szobotkáéhoz hasonló „frivol” életérzést a „lét elviselhetlen könnyűségének” nevezi: „...a teher teljes hiánya azt okozza, hogy az ember könnyebbé válik a levegőnél, immár csak félig valóságos, s bár mozdulatai szabadok, semmi jelentőségük sincs.” De Szobotka sokkal frivolabb, mint (esetleges) mestere, Szerb Antal. (Bizonyára ismerte a *Pendragon legendát* s az *Utas és holdvilág*ot, akkor írta a *Hazugságot*, mikor emezek éppen megjelentek, a harmincas évek közepe táján.) S nagyobb a kísérletező kedve is, mint Szerbnek, több benne a világirodalmi hatás. Alkalmazza például Joyce „tudatfolyamát”, „belső monológját” is, amely akkor még meredeken modern szövegszervezési módszer lehetett. – De ki mondta nekem egykor, hogy Szobotka Tibor kitűnő író, ki hívta föl rá a figyelmemet? Nézem a könyv kiadási évét: 1985. Hirtelen leesik a tantusz. Állunk 1985-ben a Radnóti Színház előcsarnokában, négy-öt pesti szüfrazsett és én, s természetesen irodalomról beszélgetünk. Ö. Csilla Vladimír Holanról áradozik (egyszer csináltunk a cseh költőről egy közös adást a rádióban), aztán elfogy a mondanivalója, az enyém is, a szüfrazsett-kör magába záródik, s én kívül találok magamat rajta. Eloldalgok. Egy névvel a fejemben: Szobotka Tibor. Kitűnő író, méltatlanul hallgatják el – mondta róla Ö. Csilla, mielőtt Holanra rátért volna. Másnap megveszem az éppen akkor új Szobotka-könyvet: *Hazugság – Száműzésben*. Magvető, 1985. Az író akkor már három éve halott, a hagyatékából került elő első regényének, a *Hazugságnak* a kézírata. 1985-ben csak beleolvastam a könyvbe, nemigen hódított meg, most felrázott a letargiámból. S ez már önmagában is nagy dolog!

Július 28. Gyermekkorom falujában a szukák után csavargó kan kutyák nyakába éjszakára koloncot (egy vastag, botszerű fadarabot) akasztottak, hogy ne tudjonak futni. Nézem a nyakamba akasztott hordozható

EKG koloncát (az ún. holtert), s borús dolgok jutnak róla eszembe. Szukák után futni?! Ugyan! Az én holterom nem is kolonc (bár eléggé terhes, kényelmetlen a hordása!), hanem „fekete doboz”: gyűjti a közeledő katasztrófám előjeleit. Gyalog megyek a (pozsonypüspöki) kórházból a kiadóba, a temetkezési vállalat hirdetőablája előtt a helyi plébános, K. atya áll, talán számba veszi az e heti halottakat. A Madáchban, az asztalomon a napi posta. Kibontom a *Népszabadságot*, s olvasom benne Podmaniczky Szilárd interjóját, egy prózaíró érdekes, eredeti „minimáltapasztalatait”, gondolatait a környezetéről: „Fél éve nem láttam az eget!”, „A nyitott ajtón át benéztem a kocsmába. Láttam egy pacákot, aki reggel, öt perccel a nyitás után már sörözött.” „Már megint benyitottam egy történetbe!” – A prózaírónak mindenről történetek jutnak eszébe, a költőnek és a filozófusnak mindenről (koloncról, papról) a halál.

Július 29. A Posonium-díj egyik idei laureátusa Szűcs Enikő költő, író, performer volt. Cseppfolyós, neoavantgárd költészetével, verseinek sokszor szadizmusba futó testiségével a szlovákiai magyar kritika nemigen tud mit kezdeni. Pedig a szövegeiben ilyen zseniális „minimáltapasztalatok” is csöstitül vannak: „Minden emberhez szótárt kellene írni! – Egyszer S. F. (ez feltehetően nő, T. Á.) meglátogatott és mint egy madám, mindenemet átnézte, hogy rend van-e nálam. A lemezjátszóm teteje poros volt, miután a madám elment, akkor vettem észre, hogy egy pinát rajzolt a porba.”

Július 30. Remarque immár klasszikus regényének, a *Nyugaton a helyzet változatlan*nak az 1962-es magyar kiadását lapozgatom. A 126–127. oldalon nagy sár- (vagy vér-?) folt. – Mózes még kőbe véste a *Tízparancsolat* szövegét. A későbbi korok sem adták alább a kőnél: az épületek nemcsak az ember lakhatását biztosították, hanem szellemiségének, kultúrájának is maradandó vehikulumai voltak. Aztán jött a Gutenberg-galaxis. A könyv, a papír már kevésbé tartós, mint a kő, de még mindig tartósabb, mint az elektronika. És bár ún. konnotációt is sokkal kevesebbet hordoz, mint a kő (ez utóbbiból mint vehikulumból például ki lehet olvasni a kézműves művészi hajlamait is), még mindig őrizhet akaratlan mellékjelentéseket. Az elektronika viszont már csak a pusztá főjelentést rögzíti. Avagy képzeljünk el egy sár- vagy vérfoltot a képernyő-mutatta szimulakrumon! Nna, szóval a *Nyugaton a helyzet változatlan* 126–127. oldalán nagy sárfolt éktenkedik. Nyár volt, mikor a regényt először olvastam, 1962 nyara. Akárcsak Paul, a regény főhőse, én is katona voltam, s én is éppen szabadságon voltam otthon. Anyám lent matatott a pincekonyhánkban, én hátul, a régi házban, a könyveim között. S kint olyan sűrű volt a meleg, hogy a kés, ha

belevágom, megáll benne. „Bakancsom alatt megcsikordul a lépcső. Oda-
fönn ajtó nyikorog, valaki a korlát fölé hajlik. A konyhaajtót nyitották ki,
éppen krumplicánkot sütnék, érzik a szaga a házban – hiszen ma szombat
van, s bizonyosan a nővérem az, aki a rácson áthajolva lenéz.” A történet,
amelyet olvasok s a jelen, amelyet élek, összefolyik. Azzal a különbséggel,
hogy „aki a rácson áthajolva lenéz” (a pincekonyha fölötti „tisztaszobá-
ból”), az nem a nővérem, ha nem egy magyarországi rokon-fiatalasszony
(nem vér szerinti!), nálunk vendégeskedik, s már harmadik napja csábítga-
tom, menjünk el a kurinci tóra fürödni, s ma végre ráállt. Áthajolt a rácson,
s lekiáltott, mikor indulunk? S egy óra múlva már motorozunk is (250-es
fekete Jawa motorbiciklim van, az első fizetésemből vettem, még mielőtt
„berukkoltam”), száguldunk végig a Barkóságon, a Rima völgyén, s M.
hosszú haja zászlóként lobog, úszik utánunk. De mindez már nincs benne
a *Nyugaton a helyzet változatlanban*, mint ahogy a kurinci fürdést követő
szerelmes éjszaka sincs benne, csak énbennem él élesen, erősen, s most
paradox módon mégis úgy érzem, hogy az egész csak a Remarque-könyv
„konnotációja”, hogy a regény volt és van, de az én egykori liaisonom csak
volt, s a könyv szükségeltetik hozzá, hogy újra legyen, így hát mégiscsak
Remarque könyvében van az én történetem is. Hatvankilencben meghalt
anyám, Pozsonyba kellett költöztetnem a könyveimet. A galamblelkű Batta
Gyuri barátom, költő, újságíró volt a fuvaros. Kis, piros Fiatja színültig
telt könyvvel, s úgy megsüllyedt a hatalmas teher alatt, hogy szinte ráfon-
mentünk. Újbánya és Aranyosmarót között összevettem a galamblelkű
költővel, megálljt rikoltottam, s a könyveimet az utolsó darabig kidobál-
tam az út mellé, a vizesárokba. Nna, szóval akkor kerülhetett Remarque-
ba a sárfolt (vagy vérfolt?). Amilyen mértékben öregszünk (egyénenként
és emberiségként), olyan mértékben válunk függelékévé a könyveinknek.
Anyám halála után a péterfali tárgyi örökségemből semmit sem mene-
kítettem át pozsonyi otthonaimba, nem akartam emlékezni. De mostani
könyvtáram jó felét még otthon gyűjtöttem. Valamennyiről tudom, mikor
és hol vettem, milyen körülmények között olvastam el először. Közvetve
szereplője is vagyok könyveimnek. Nem csak olvasója.

7.

A Lajtán túl – Ázsia

Augusztus 2. Levélfogalmazvány Bertók Lacinak a *Háromkák* című
verskönyvéről: „Itt három sorban dönteni kell. A korábbi verseid, mint a
termeszek, szétrágják az alany és állítmány köteleit, a cselekvést. Az Isten
a természetben millió évekig alakuló és kialakult Törvény, Rend, Mű-

ködés. Az ember az Isten, a Törvény ellen lázadó angyal. Napjainkban lázadásunk és győzelmünk fanyar gyümölcsét rágcsgáljuk – tanácstalanul. Versben, filozófiában, politikában, mindennapjainkban.”

Augusztus 22. Tegnap Martoson voltam. (Martos község Komáromtól nem messze, a Nyitra folyó partján. 1965-ben voltam ott utoljára, a csallóközi nagy árvíz idején, amikor is az egész falu víz alatt volt, csak csónakon lehetett megközelíteni.) Most a Feszty Árpád Művelődési Park hívott meg, az ott táborozó fiatal íróknak adtam elő. (A parkot régi ismerősöm, Katona István – korábban az Ifjú Szívek népművészeti együttes koreográfusa, a néptánc szakembere – hozta létre 2001-ben, magánerejből. Jelenleg is ő működteti.) Mondhatom, egy nap és egy éjszaka a paradicsomban éreztem magamat. S nemcsak a résztvevők permanens félmeztelensége miatt, hanem mindenekelőtt amiatt az olajozottan működő *szabadság* miatt, amely a Park sokirányú, sokrétegű nyüzsgésében, ember, állat és természet együttélésében érződött: a fák zölden üzemeltek, alattuk szamarak legelésztek, kergetőztek, a tóban hattyúk úszkáltak, a szabadtéri színpadon lányok, fiúk néptáncokat próbáltak, a színpad mögött pesti színészek vártak a sorukra, hogy majd ők is próbálhassanak, írók, költők műveiket olvasták föl egymásnak, előadásokat hallgattak, s odább fafaragók dolgoztak s árulták portékáikat. S Katona Pista mint valami demiurgosz sétált teremtetett természetében. A fiatal szerzők között ott volt Gazdag Jóska is, Babits soraival ajánlta figyelmembe kitűnő novelláskönyvét (*Kilátás az ezüsfenyőre*):

*„Amit legjobban fáj üzenni,
hogy mennyire senki és semmi
vagyunk”*

Babits 1918-ban írta e sorokat (a *Kakasviadal* című versében), az első nagy „világviadal” idején, később, miután az utolsó töklevel is leszáradt a feje fölül, maga is módosított véleményén, s kimondta: nem az a feladatunk, hogy legyünk valakik, hanem hogy a feladatunkat teljesítsük, hogy a helyünket betöltsük a nap alatt. – Egy nap és egy éjszaka abban a boldog illúzióban éltem, hogy ez lehetséges.

Augusztus 28. Szeptember 23-án Szörényi László-est lesz a Magyar Intézetben. Nekem kellene bemutatnom a humanista irodalmunk tudós kutatóját, de irodalomtörténészként tulajdonképpen csak kevésbé ismerem. Irodalomkritikusként ismertem meg még a *Mozgó Világ*-korszakában a

nyolcvanas években, akkor, amikor vállig érő haját hordott és koromfekete volt, mint Zrínyi Miklós, s később (Grendel főszerkesztősködése alatt) néhányszor az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében is megfordult. Most kell pótolnom hiányosságomat, s van mit, mert László barátom könyvei számosak. Lenyűgöző az olvasottsága, műveltsége, a rendszerteremtő fantáziája, az epikus-mesélő vénája, nemzeti aktualizáló hajlama. Egy helyen Hieroklész püthagoreus filozófus tudóscsúfoló anekdotáit idézi Szenci Molnár *Lusus poeticijéből*: „A tudósnak meghal a kisfia. Nagy tömeg gyűlik össze a temetésre, s a gyászoló apa szégyenkezik, hogy ily nagyszámú érdeklődőnek csak egy kis halottat tud felmutatni. – Verebeket akar fogni, tehát megrázza a fát, amelyen a verebek tanyáznak, és széttárt köpennyel a fa alá áll. – Meghal egy barátjának az ikertestvére: a kondoleálásnál érdeklődik, hogy ő halt-e meg vagy a testvére. – Bocsánatot kér az orvostól az utcán, hogy most éppen nem beteg.” Szörényi László távolról sem ilyenfajta tudós, ő mindig tisztában van a tudás gyakorlati jelentőségével is. Az életszeretet legalább annyira lobog benne, mint a tudásszeretet. Ezt bizonyítja állandóan jelen levő, bővérű humora is. – A *Lusus poetici* tanúsága szerint ez a humor bizonyos mennyiségben Szenci Molnár Albert latin nyelvű műveiben is megvan, a tudós Szenci Molnár magyar nyelvű műveiből azonban teljességgel hiányzik. Mintha azokat egy más, egy kedélybeteg Szenci Molnár írta volna. Quot linguas calles, tot homines vales – úgy látszik, ez annyit is jelent: ahány nyelvet beszélsz, *annyiféle* ember vagy.

Augusztus 29. Befejeződött az olimpia. Ezúttal nem sok főlemelő jelenet volt benne, hiányoztak a katartikus, lélekmosdató események. Ma, az utolsó nap azért fölkerült rá a korona: a magyar vízilabdázók egy kegyetlenül kemény mérkőzésen megverték az ősriválist, a szerb csapatot, s aranyérmesek lettek. Kásás Tamás, a csapat legjobbjá pedig, a meccs után, takaratlanul elmondta az igazat a szerbekről: gyűlölnek, sőt utálnak bennünket, annál nagyobb az értéke a győzelmünknek. – Szerintem pedig az sem semmi, hogy ezek a nagydarab, széles vállú, hatalmas bicepszű „pesti srácok” nem tudnak visszagyűlölni. A győzelmi dobogóra félig letépett fülekkel, összeverve bár, de fegyelmezetten álltak föl. Mellettük, az emelvény második fokán ellenfeleik. Ezúttal valóban Európa és a Balkán került egymás mellé. Csak hát elég-e az első hely s az európai nimbusz vigasznak?! Ha tudják büntetni az ún. gyűlöletbeszédet, miért nem büntetik a gyűlölet-testbeszédet, a „gyűlölet-sportot” is?

Szeptember 1. Szlovák állami kitüntetést kaptam. A nagy, aranyozott bronzkeresztbe az van belevésve, hogy Rad Ludovita Štúra III. triedy, azaz

a Lúdvit Štúr érdemrend III. fokozata. Az átadás a pozsonyi várban történt, körülbelül azon a helyen, ahol 260 éve a *Vitam et sanguinem* zúgott, és az érzékenyült magyar nemesek bizalmat szavaztak a könnyező királynőnek, Mária Teréziának. Ünnepi külsőségekben most sem volt hiány, jelen volt Szlovákia köztársasági elnöke, a fél parlament s az egész kormány. Persze nem az én tiszteletemre vonultak ki, de mese nincs!, a kitüntettek között én is ott voltam. A szabadkozó fogalmazás pedig oda céloz, hogy mivel az érdemrendet átadó köztársasági elnökről megvan a véleményem (nemzeti elfogultságát tekintve Mečiar II., csak alamuszi kiadásban és szerényebb értelmi képességekkel), miután az értesítést a kitüntetésemről megkaptam, egy pillanatra megfordult a fejemben, hogy nem veszem át, de aztán elképzeltem a botrányt, s visszakoztam. Nem akarok botrányhős lenni, irtózom a cirkusztól. Átvettem hát a keresztet. Az elnök, a színészként kifestett, kinyalt Ivan Gašparovič a fülembe súgta, hogy reméli, továbbra is szolgálni fogom a szlovák és magyar nép közeledését, barátságát, s ezzel az én jelenetemet véget is ért, következtek a politikusok. Színház volt ez bizony, csak nem a javából: a politikusok általában másod- és harmadrangú színészek, ha nem egyenesen ripacsok. Csillogni akarnak, művészi tehetség nélkül. Gašparovič például egész idő alatt hol a haját, hol a kabátja hajtókáját igazgatta, s mikor köszöntőjével sorra került, elmondta, hogy 1992-ben ugyanebben a teremben hirdették ki az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását, s milyen nagy megtiszteltetés és élmény a számára, hogy most, tizenkét év elteltével ugyanott áll, de most már államelnökként, és kitüntetések adhat át az arra érdemes *szlovák* tudósoknak és művészeknek. – Szóval végigszórakoztam a furcsa színelőadást. Nem hiányoztak a kosztümök sem: a parlamenti díszőrség az 1848-as szlovák felkelők (rikító népviseletből és soha nem látott egyenruhából kombinált, a *Fekete város* Bibók Zsigájának uniformisára emlékeztető) ruháiban pompázott. A záró- és leghitelesebb jelenetre pedig itthon került sor: a feleségem, mikor a súlyos keresztet kicsomagoltam, csak annyit mondott: inkább munkát adtak volna a fiadnak! (Árpád fiam fél éve munkanélküli.)

Szeptember 2. „Árpád fiam!” Olvasom a tegnapi bejegyzésem utolsó mondatát, s közben a rádió *Kopogtató* című műsorát hallgatom. Egy parasztkocsmáros beszél a nagyapjáról, aki őt gyerekkorában „édes kis szolgámnak” nevezte. – Könny szökik a szemembe: milyen gyönyörű! Nekem is van ilyen varázsszavam, de nem a gyermekkoromból, az én gyermekkorom nem volt ilyen pihecsavakkal bélelve. Valamikor a hatvanas évek közepén Veres Péter Pozsonyban járt. Mentem végig a mai Felkelés téren (egykor Vásártérnek hívták), s a hátam mögött megszólalt az író:

Árpád fiam, várjál egy cseppet! – Azóta sem mondta nekem senki annyi bensőséggel, hogy „Árpád fiam”. Kikoptak a nyelvünkéből a meghitt fordulatok. S nemcsak a nyelvünkéből, hanem belőlünk magunkból is.

Szeptember 7. Mosonmagyaróváron jártam, *Élet és Irodalmat* az egész városban nem lehet kapni. Magyarországon a vidék még mindig erősen „népi”. Mosonmagyaróvár meg még annál is népibb. A könyvesboltban csak Nagy László, Juhász Ferenc, Nagy Gáspár és Csoóri Sándor kapható. A nyolcvanas években kialakult új irodalmi kánon valahol a Kelenföldi pályaudvaron vesztegel. Aki Pozsony felől közelíti meg a várost, annak egy hídon kell átmennie, előtte beleütközik egy táblába, ez áll rajta: Lajta folyó. Nekem, a táblát látva s az irányokat kicsit összekeverve, mindig az egykori bonmot jut eszembe: Lajtán túl – Ázsia.

Szeptember 17. Adalékok a készülő Szörényi-bemutatómhoz: „Mit én most regélek, mind elmondta más, / a kertnek szüretjén, hol nő a tudás” – így kezdődik a *Sahnáme* tizenegy szótagos sorainak az óceánja, azaz a Sahok, vagyis Királyok könyve. (Szörényi a latin mellett perzsa szakos is, a Sahnámet bizonyára eredetiben olvasta.) Ha jól értem, a híres kezdő sorok azt jelentik, hogy Firdauszi csak mintegy lejegyezte a gyümölcsszedők által mesélgetett történeteket, vagyis a Sahnáme úgy készült, mint a naiv eposzok általában. Szörényi szerint Arany János a Csaba-trilógiához a *Sahnámet* vette alapul: egyiknek sincs összefogó központi cselekménye, mindkettő hősi énekek laza sora. Arany feltételezése szerint ilyen szerkezete volt az ősi magyar naiv eposznak is. Ez utóbbi adat azért fontos a számomra, mert a feltételezett magyar naiv eposzról magam is régen készülök írni. – Egyébként pedig jól elzalogosítottam magamat az ígéreteimmel, előadás-tervezeteimmel az egész évre: szeptember 23-án Szörényi Lászlóról kell beszélnem, október 20-án Zólyomban tartok előadást a 450 éves Balassiról, 30-án Péterfalán, szülőfalumban díszpolgárrá avatnak, novemberben, a Pozsonyi Casinóban szerzői est, ugyanabban a hónapban, Szencen a *Faustus*omból bemutatnak egy részletet, s bevezetőt kell hozzá mondanom. S halmozódnak az asztalomon a Szörényi-könyvek is, s még csak az 1989-es *Múltaddal valamit kezdeninél* tartok. S csak úgy lopva nézek bele a napokban kapott angol nyelvű magyar költészeti antológiába (Makkai Ádám: *In Quest of Miracle Stag*, 2. kötet), amelyben nekem is van hat versem, címek szerint a *Mogorva csillag*, a *Megtérés*, a *Kárhozat*, a *November*, az *Ébredés*, a *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*. Vajon mit mondott a fordítónak (Kenneth White-nak) a *Megtérés* és a *Kárhozat*, ha egyiket *Return*-nek, a másikat *Damnation blues*-nak fordította?

Ködhatár

Impressziók a városok szennyéről és fényeiről a ködhatár/felhőhatár felett és alatt

A ködhatár, akárcsak a felhőhatár, a felismerés hirtelen örömével párosul, hogy a gomolygó fehérségből hirtelen kilépve a nap mennyire fényes és megmagyarázhatatlan euforikus örömet hozó. Hirtelen grimaszba torzult arc, a behunyt szemek ráncai és a mosoly mögött azonban még mindig ott a visszatérés viszolygása, amikor újra csak a vak homály marad, a felkapcsolt villanyok és a tehetetlenség érzése, ahogy fojtogat a mellkast horpasztó levegőtlenység. Fiktív szörnyeink, a városok szennye, a lélek barázdái ősszel a ködhatár alatt kapaszkodnak hajunkba, összekócolják és apró tűfogaikkal vörösre harapdálják arcunkat. Felhő- és ködhatár, csak messziről, felettük csodás, hiszen ilyenkor játékosan borzongató a piszkosfehér vattacukorvonaqlásuk, finoman tovakúszó ökörnyal-testük.

Párizs

Párizsban nincsenek évszakok, valahol megállt az idő a tavasz és ősz között, elfeledve a telet és a kis enyhülést hozó nyarat a szétszóródó napfényével és hamvas kipárolgásaival. Az állandó tavasz néha lucskosan tapad a lefolyók rácsaira, örvénylő szürkeségében az utak padkái alatt lezúduló esővíz csúszóssá teszi a metró lépcsőit, és nyakig szaladnak olajos cseppjei egy-egy száguldó és hirtelen fékező autó kerekei alatt. Parisienne homokbézs kabátjának minimalista bája oda az eső jaguárfoltjai alatt, de a nagyváros ideges nyugalma letörli az elmosódó árnyakat.

Fonott kosár a kerékpárok homlokán. Retro bájuk abban a tejszerű köd-
ben, ami csak néha úszik az utcákon, bilincsként kapaszkodik a bokákba és csónakázik a kopogó félcipőkben. Talán az őszi melankólia tündéerkertjét még a boldogságot és kéjes pillanatokat ígérő pékségek sem feledtetik. De valahol az üvegkirakat mögött ott a mosoly és tökéletesség, a croissant-ok

pufók kis testéből áramló gőz, ahogy megbontjuk textúrájukat. Élve felbontjuk az ártatlan kis állatot, amelynek gyomrából utolsó lehelete szakad fel és vére barackíz, kiomló sárgásarany krémesség a csontfehér belsőjének és fényes aranybarna héjának szorításában. Üresen szeretnéd felnyitni a gyomrot, és tartalmat tölteni belé, a reggelt az esővízzel terhes lucskos szűrkeség helyett feketén kezdeni. A kávé csak feketén, néha a szója- és rizstej magányában, amikor valami másra vágysz.

Kis kávégéped megtöltve őrölt kávéval és forró vízzel, s ahogy lenyomod a kart, az összepréselt őrlemény felett egyre langyosabban válik gyenge kávészerű lévé a zavaros barna lé. Sajátos ízvilág, nem hasonlítható semmihez, olyan, mint a kis réz kávéfőzőben felfőtt török kávé, egyedi a maga módján. Emlékeket nem hoz, csak automatikus mozdulatokat, egy nyomást, három kortyot és elégedetlenséget. Nincs a reggelek rituáléja, amikor presszókávéét főzöl a milánói reggelben vagy az illat Kragujevacon, amikor arra ébredsz, hogy a frissen darált kávé még megpörköli kicsit a nena a rézibrik alján, s utána habosan hozza. Külön a „dzsezva”, a csésze és egy pici „szlatko” csak nekem, titokban a pohár vízzel.

Most csak francia dugattyús kávéfőzőm van valamelyik közeli boltból, a csapból engedett forró vízzel melegítem üvegtestét, majd a durvára őrölt kávé és rá a forró, de már nem lobogó víz. Ügyetlenkedő kéz, amikor utolsó lépésként reszketve a dugattyú is visszakerül a vízszint tetejére. Négy-öt perc. Egy bögre, a tej ujjnyi fehérje és a keveredő kávé, ami úgy örvénylik a porcelánban, mint esővíz az öntöttvas lefolyókon, kis fehér hajókat vonatva, néha életek tehetetlenségét utaztatva a csatornákon át a Szajnáig. Ahogy visszaöklendezi a téglával borított csatornai gyomortartalmát, a téglapor évszázadával keveredő napi szenny csak a félálom ébredésének reggeli asszociációja. A túlóntott tejeskávé halovány homok-bézs élménye, ahogy átlépi a bögre peremét, előzőleg még finom kis félgömböt képezve a felszínén.

Csak egy pillanat, egy, a jobb kézben fogott kávéskanna s a balban az elázott újság száradó lapjainak egy befejezésre váró mondata vagy csak a mindent beborító, szmoggal és az autók kipufogóinak gomolygó füstjével, hirtelen fékezésekkel, pufogó visszhangokkal és kiabálással terhes szűrkeség bámulása a tetőtéri lakás ablakából. Párizs a felhők felett. A ködhátából kikandikáló tetők és magasabb épületek, a belváros külvárosa, ahol csak tavasz van, mert valahogy elfeledkeztek a többi évszokról.

Talán tél is lehetne most, amikor kivilágítják az utcákat, s oly nehéz a levegő a lépcsőházakban, ahogy behúzódik az autók és motorok kipárolgása, s valahonnan az a csatornaszag, ami a századelő Párizsának sajátja volt. Érezni a szén fullasztó füstjét, az áruházak eladókisasszonyainak cse-

vegése és korai öröme betölti a levegőt, nehéz szappanszag kúszik az utolsó falat croissant bűnös orgazmusába egy kis vajjal és eperdzsemmel.

Tél lehet és karácsony előtt, mert minden fényárban úszik a Champs-Élysées hosszan elnyúló kígyótestén, a Diadalív alatt bámészkodás és óvatos léptek a forgalom kéjes örületében. Mit szeressem? Kit vigyek a jégre, korcsolyázni valahol az arcokra kövült izzadság tengerében. A reggelek nyirkos, néha tükörsimára fagyott kipárolgását agyontaposták a vásárolni siető sarkak. A ködbe feszülő levegő a dobozokkal és papírzacskókkal távozó nők verejtékkel és parfümmel keveredő illatával terhes. A vásárlás keserédes kipárolgásai, gyerekosztály, játékok és az áruházak fényes kirakatai a szürke, csillagtalan éjszakában, mint megannyi drága parfümmel körbelengett tetves rizsporos paróka.

Kalácsot a népnek. Croissant-t és bagettet és egy csésze kávé vagy egy falatka roquefortot és szőlőt a testes vörös mellé. S ha nincs kenyér, akkor miért nem esznek kalácsot. Kéz a kézben a penész, testes portói és a kalács-tenyérben felejtett simogatás és az öv szorítása, a lelkiismeret-furdalás derékra kulcsolt kezei egyre feljebb kúsznak, és összepréselik a tüdőt, megálljt parancsolnak a kortynak és falatnak, ahogy a szorítását érzed a gyomorszájban. A kövérség fűzője ráncain kitüremkedő csokoládé s linzerkarikák érlelte hajú. A láthatatlan halcsontok és szatén szorításából kibugyanó mellek tejfehérje, ahogy a bögre peremén egy pillanatra félgömböt képez a túlcsondulás. Majd mire eszmél az ártatlanság fogatlan kacagása, a reggel hófehér fürdőköpenye csak a szajhák szürkésbarna alsó-inge Párizs előkelő bérpalotái sötét kapualjaiban.

A város éjszaka levetkőzi nappalainak minden szürke szennyét, az utak mellett halmozódó szemeteszsákjait, a kutyák piszkát a járdákon és csak a Szajna marad, a hidakon átívelő életek, a fények játéka és a kis bisztrók a kései vacsorákkal, szerelemmel és ropogós kenyérrel. Fekete és fehér életek. Parisienne törékeny bája, ahogy mindig megrendeli a negédes vörösbort és vacsora után a desszertet, majd egy falatot vesz a csokoládéhabból, és csevegés közben a kanálával játszik. Csak egy szó tudja összefogni a nőt, akinek mellei között gördülő verejtékcseppjét vékony pamutfelsője itatja fel, nyersselyem bőrén feszül a fehér selyeming, és spontán dobja a karjára a karácsonyi *Hölgyek öröme*t az Émile Zola-i naturalizmusban. A báránybőr kesztyűket hanyagul végigsimítja, és megáll a bordó óbornál, kitapintja a finom varrást, s int az eladónak, hogy még ezt is csomagolhatja. Parisienne, Mademoiselle Coco, a fekete buklé és hófehér hamis gyöngyök az elegancia Rue Cambon 31-es száma alatt.

Az Eiffel-torony kékes villogása soha ki nem alvó fáklya a hölgyek fel-tűzött kontyában, messze szálló az égett bőr szaga, s a gyertya lángjától

meggyulladó haj apróra összeugró textúrája. A hatvanas évek végének diáklázadásai, Bertolucci *Álmodozóinak* zöld Évéja. Még mindig reggel és lucskosan halovány, ahogy a kukában kotornak a macskák, a párizsi ficsúrok rohadt salátalevelekkel borítják köpenyük, ahogy udvarolni indulnak.

Télen, ha nevén nevezzük a nem létező párizsi évszakot, a szállingózó hó eltűnik a csatornák lejáróiban, a meleg aszfalton és a túsarkak bokaficamában, ahogy felszántják a homok-bézs kabátok a járdákat. Finom bőrcsizmák sarka a lefolyók börtönrácsaiban, tört fogvájók a barnásfekete túlsütött disznómájban. A véresen és liláspirosan vonagló húscsapat súlyával nehezül a kézbe, gyöngyházfényű vörös tonhalszínű sikkasztó csúszik az ujjak börtönrácsain keresztül. Élő voltának fokhagymával és majoránnával teletűzdelt édeskés illata a ratatouille padlizsán lilájának és paradicsom pirosának bizarr párja. Hozzá babérlevelet és rozmaringot a tenger mellől hozok. Ma tojást ennék, omlettbe töltött ratatouille-t.

Párizsban a karácsonynak oszlóhús-szaga van, a rothadó szőlőre öszszegyűlő legyek zümmögése a csacsogás, a városban az ünnepnek kirakatkényei vannak, illata és íze, láthatatlan angóra tapintása. A kontyba és lófarokba fogott gesztenyeszín hajak eltemetkezve a Père-Lachaise temető puha-meleg finom bundái és kasmírkabátjai alá. Bézs-fekete ébredés, balettcipőkben felejtett tavasz, ruhák örök feketesége és néha egy-egy játékos matrózminta, ahogy megbontja a fehér-bézs-fekete eleganciáját.

Hölgyek öröme, feketében ostorral meglovagolni a Trocadero és a Mars tér körhintáinak lovait, a sűrű szövésű harisnyák átláthatatlan sötétsége közrefogja a szilaj csikókat, míg valahol máshol a karácsonyi vásárnak égetettcukor-illata van, és apró bódékban még angyalokat is találni. Apró rizsfogak alatt szilánkosra törik a karamell, s alatta az illatos alma csak a mérget, a derekat és nyakat szorító lelkiismeret-furdalás, falatjától megszakad a lég, és a szilaj körhintacsikó ledobja telhetetlen lovasát. Hol vannak már a balettcipők és a fekete buklészoknya A vonala. Cukorhalál. Hófehérke és a hét törpe esti meséje. A Sacré Cœur bazilikájának hófehér cukorsüvegei a Montmartre-on. A fehér habcsókok keményre száradt csúcsai a gyermekkor meséje, Hófehérke énekétől megszeliülő La Fontaine-i állatok.

Mintha csak tavasz lenne, a fények irányítanak az évszakok között, a ködhatár már felszakadt, s a bokákig ülepedett, nehezebbé téve minden lépést, elfedve az út egyenlenségeit tejszerű fehérségével. Beléd is karolnék, ha nem bánod, könnyököm tartsd finoman, mert néha görcs áll a derekamba, ami lekúszik a combomig, és megremegteti a térdem. A bokám bicsaklik, és szilánkokra törik a karamell-csontom, előbukkan a testem pirosas almahúsa, sült puhasága végig a Champs-Élysées kicsiny faházai

mentén egészen a Concorde térig. Zsebemben dió és fél kesztyű, az a burgundi bordó az áruházból, magamnak ajándék tőlem, ha már mustárszín nem lelek. Fekete és halvány pizkosrózsaszín nyűlszőr kalap.

Levendulaillatú párnában édes álom, a tavasz ígérete a korai keléssel és a reggelek fonott kosaraiban csücsülő diós briósaival. Már ismerősként köszöntenek a kis utca kirakatai messze a Montmartre bohém turistavilágától. Erre nem lel rád más, csak a Rue de la Parisienne aprócska üzletei, kétlépésnyi járdája és macskakövekkel kirakott útja. Az omlós pékáru egy eurója a tompafekete kerékpárom, drótszamaram fülét elengedő markomban, cukros teteje a selyempapírhoz tapad, s megállásra kényszerít. Combjaim közé fogom idős kis lovacska nyikorgó, felnyerítő huszonöt évét, és kihámozom az édes reggelt a papírból. Így tűnik el a briós, s érkezik a tavasz az évszak nélküli városba.

Nincs a város bája, elveszett a hétköznapi újrahaznosításában, ha papírpohárból kortyolod a kávé, s hátadat a Jardin de Tuleries kovácsoltvas kerítésének támasztva arra vársz, hogy idő legyen és nyíljanak kapui. Rajzolni kell, írni vagy csak a még nedves fehér kövektől agyagos talajt tapintani, hiszen tavasz van. Csípős, vastag selyemkendős tavasz, találkozásokkal és a május ígéretével, amikor már a póréhagymás-kecskesajtos omlós quiche elfeledteti a hagymaleves homlokokat verejtékbe taszító téli fűszerességét. S ilyenkor fehérre koptatom balettcpőm a kert puha rizsporában.

Most még csak a reggeli ébredés csatakos szürkésége, az üvegpíramison megcsillanó Hold és Nap együttállás, a kerten keresztül a szökőkutat érintve zölden fodrozódó víz. Huszonegy nap után megrögzülő szokások, a futás helyett néha séta és briós reggeli. A nyolc óra előtti kapunyitás és lassú léptek, míg ki nem hűl a habos kávé, ami már rég nemcsak úgy feketén, hanem tejhabbal és tejjel, mint a cicák, lustán dorombolva és hegyes, érdes nyelvükkel lenyalva a száj széléről az összeeső mousse-t. Lassan száll ki a levegő a buborékokból, krémesen megül a pohár belsején, fehérsége átveszi a kávé feketéjét, cappuccinoszerű világában nem fér el a hozzáadott tej.

Ma egyedül ebédelek, gyerekmenü a közeli gyorsétteremből, játék is jár hozzá, sült hasáburgonya és hamburger. Ma így vagyok, könyvvel a kezemben, Párizst és a belvárosának reneszánsz csipkebáját tagadva, a külváros parkjaiban bolyongva és tetőtéri lakásom egyetlen, öt négyzetméternyi területét szellőztetve, mert átszivárog a folyosói WC szaga, s felbőffen a város szennye a felhúzható játék masírozó léptei alatt. Ágyamon az éjszaka összegyűrt kialvatlansága, összezsugorított kényelmetlensége lepedőnyi öröm és a hely, ahol csak aludni érdemes. A szoba, ahol öt négyzetméteren egy élet fekszik kiterítve, fotelből ágy, konyhai csapból a tus, instant világ,

kilátás a párizsi manzárdtetőkre. Ködhatár, a lassan oszló tejszerű hab, ami megül a papírpohár belsejében, és ahogy kipukkadnak levegővel töltött kis buborékjai, édesen egyesülnek a kávé keserű álomszagú koránkelő leheletével.

Évszakok hiánya, csak a Szajna partján üldögélők ficánkoló halszemű turista-vidámsága a hirtelen nyárba váltó május, amikor nehezen lélegzik a város. A sikátorok dohány- és vizeletszaga messzire kísér, s hiába a piacon vásárolt virág, arcodat elrejtő mély tüdőkitárulkozás. A tetőtéri apró lakásban egyre elviselhetlenebb a meleg, s a szagok, amelyek visszahozzák a világhiállítás időszakának érzését, a lovak fémpatkóinak koccanását a kövezeten és a boltos kisasszonyok igyekezetét, hogy a finom báránybőr kesztyű burgundi vöröse helyett mustárszínt találjanak.

Május ígérete, már elhagyva a várost Versailles felé vonaton utazva. Táskaát ölelő féltés a szardíniák tömegében, összeszorulva a fémdobozban, olajos lében ázott halak, citrommal nyakon öntve fanyar ebéd, mellkasomon a guillotine kosarába hullott fej nélküli tetemek zsíros tekintete, ahogy nyelőcsövemet kaparó ízűktől próbálok megszabadulni. Olajfoltos fehér ingemben a naptól irtózom, a vonatról lelépve a szabadság sóhaja a halszagú torok megszakadásában s a kastély aranykapuja előtt kigyózó sorok.

Mellkasomban ideges vonaglás, cserepesre száradtak az ajkak és vörösré égett a váll, de csak a türelmes várakozás, kendőből a turbán, alatta a székeséget nedvesen a koponyára tapasztó sós izzadás. A turbánomból kiszabaduló lágyan vállra omló vékony gyolcsom, hajam terhes tincsei a barangolás labirintusi vágásával ígéznek. A vad lovakat hajtó ókori világ, Neptunus bronza és magasra törő szökőkútjai várnak rám, hogy a hirtelen rámtörő, testem hullámzó forróságát oltsam kútjainak fodrozódó vizében. Egyedül, de oly elveszetten Versailles kegyetlen tündérvilágának tökéletességében, ahol fehérén tekintenek a semmibe a márványok és zenél a kút, ami megkétszereződik a megtörő felszínének tükörvilágában. A lápi labirintus derékszögű árkádai alatt vízi tündérek lépnek ki az árnyvilágból. Feltörő sikoltás, lassan vonagló szörnyek a tengerek sötétjében lámpásaikkal és áttetsző üvegtestükkel, hártyás vak szemekben évszázadok evolúciója. Ó, ti gorgók, Medúza tekintetében megkövülő világ, zölden világító szemek és lábainkat fehérre festő apró kavicsok. Karomon menedékem tartom, pajzsomban meglessem az átváltozást, perszeuszi szomorúság, mikor önnön képét látja a fényképezőgép lencséjében.

Párizson kívül váltakoznak az évszakok, májusban virágoznak a rétek és birkák legelnek a zöld és sárga mezőkön, Marie Antoinette pásztortalánka játékának hófehér csipkebugyogójának fűfoltjai és csengettyűs bárány-

káinak citromszín szalagja. A kert ősszel burgundi és mustársárga, az apró kövek fehérjét beborítja az avar, hangosan zúzza porrá a séta, s már nincs is víz a szökőkutak márványmedencéiben. Zárt kapuk mögött turbánommal édes simogatás, széllel és édes sült szelídgesztenyével, ami itthon feketére festi a kezét és a kormos szájak mosolyra húzódnak.

A november már itthon talál, gyertyát gyújtok, és vágyom a sülő tök buborékozóan kicsorduló barnaságára, puha narancsával reszkető kéz és megkeményedő hűlő gesztenye. Míg itthon az ősz, a városban csak nyár, turisták örvénylő folyama és a holnap vágya, hogy valaha vissza is térhetnek. A Szajna partján eltöltött éjszakák és a reggelek kávé- és croissant-illata, ami felkúszik az emlékezés tükörtekintetébe, ahogy felhúzott térddekkel, gyapjúzokniban talál az ősz itthon, ami már nem az otthon többé, hiszen a kiabálás és elkergetés ünnepi mindennapjaival terhes. A soha nem vagyok elég jó érzésével, miközben a lelkem az ablakban hever, amit elhomályosít a felszáradó sós könnyek és rémálmoktól átizzadt éjszakák savanyú párája.

Kávé és diós-cukros briós, eső áztatta reggeli újság, tintája foltot hagy az ujjak hegyén, és a vajjal, eperdzsemmel megkent pirítóst már csak a szem kívánja. De enni kell, hogy megmutasd, hogy élsz, hogy akarsz, hogy végre jó legyél az otthontalan itthon létében. Vajon visszahozza-e a város rothadó, mégis csodálatosan édes boldogságillatát, ha összeragadt ujjaimmal hajamat simítom, s halántékom csillog a vaj és az eper akaratlagos találkozásától.

Parisienne vasárnap reggel az otthon melegében, gyapjúzoknival és a november levelet hullató elmúlásával. Nyakig a paplan alatt, a keményre főzött párnahuzat megtörik a fej nehezetől. Csak a bennszakadó nyújtózás, a reggelek első lélegzete a mellkason ülő haragban, hogy a huszonegy nap megszokása csak nem jött még el. Nouvelle Vague, az új kezdete, ahogy a kacagás és zene útnak ereszt a párizsi éjszaka csillagtalan nappalában.

Brüsszel

Brüsszelnek csokoládé-, sült hasáburgonya-, gofri- és szecessziós mézeskalácsillata van. A városban mesék születnek a kocsmák gyümölcsös-sör illatú termeiben, s az étteremsorok kagylóval megrakott tányérai felett ragadóssá válnak az ujjak a kibontatlan szalvétacsomagolásban. Nappalainak ezerhangú tükörvilágában benne van a fel nem tett kérdés, vajon honnan jön a felismerés. Miért is kényszerít arra, hogy az otthoni életeket feladva vágyjuk annyira a várost, hogy néhány hónap alatt megszűnjön a valóság, tagadjunk mindent, ami köt valamihez és valakihez. Az önmagunkhoz

fűződő hétköznapiakhoz, ahhoz az élő és néha lélegzetében is felsóhajtó testhez, akivel reggelente a tükörben találkozás és a mélységesen gyűlölt pillantás csak a tehetetlenség. Az erőtlenség, önmagának marcangolása és a reggelente tükörbe nézés fenyegetése, hogy másra se képes, mint enni, sajnálni magát és rossz döntéseket hozni. A változtatni akarás, levetközni valamit és valakit, aki talán nem is más, vagy csak én voltam, visszatalálni a vékony szőkéhez a kövér szőke helyett.

Talán szerelmesnek lenni, szeretni, elhagyni, összetörni. Ennyit tenni és a mindent vágyani. S a felszakadó kérdés, hogy miért nem valahova, messzebbre a menekülés önmagunk elől, de a reggeli tükörpillantás mindig megtalál. Az egyirányú repülőjegy ide, ahol takaróval és egy könyvvel a kézben kifekszel a parkba, és nem gondolsz arra, hogy ki voltál az otthon csalódott szemrehányásaiban. Néhány ismerőssel és a pralinék és trüffelek olvadt testét rejtő celofánjával a zsebben, egy címmel és lemondással, de itt. Boldogan, egy pohár Lambic sörrel és egy doboz Leonidas csokoládéval, amit neked hoztam, de megosztottunk itt a kapualjban.

A másra vágyás keserű nyugalma az, ami betölti a napokat, de hiába a gyomorforgató felismerés, hogy ambíciók helyett csak a párnák szaporodnak, mégsem teszel érte és ellene semmit. Párnák a szem alatt, a csípőd tájékán, míg aszott kis melled nem formálódik. Mintha száz gyermeket etettél volna a külvárosok piacainak világában. Az arab piac a Midinél, pitádba mézes fügét tesznek, olajbogyót, édeskés lében áztatott édesköményt, ismeretlen ízeket, amik végigcsordulnak a karodon, amikor két kezeddal átfogod és beleharapsz, cukros mentateát kínálnak hozzá, az átlátszó üvegpoharakon a délelőtti szirupos ujjnyomai és az asztalok a szemétkupacok mellett. Társak és az éjszaka meséi a félhomályban, mikor a csokoládé és a kardamom találkozásában benne van a kelet fűszeres meséje, csípős édességében a bors és csili, ahogy a torkunkat kaparja a félelem és a reggelek jóleső félhomálya. Porba szecessziós ornamentikát rajzoló képregények Tin Tinjei és a Jeanneke Pis szobra a sikátor félhomályában az apszintbár mellett, csak lépésnyire a Delirium Tremens karamellízű Faro Lambicjától. S a felismerés, hogy mindig van valaki a Bábszínházban, akit ismerni vélsz, mintha már találkoztál volna a mozdulataival, ahogy lép, összeszorítja száját, s szorosabbra vonja a kibomló kaftánjának övét.

Hunyorgásában ott volt a gofri és a tejszínhab éteri mérge, tetején földieprek csücsültek, és ragacsosan folyt le testükön a rózsaszín cukorszirup, vékony kis selyempapír hájas kis testük alatt. Csöpögő olaj, a sült hasáburgonyán a mustár és ketchup, sárgák és vörösek napkorong-színei. Szobrok és szökőkutak, csatába induló berberek. Lovaik patái alatt a sivatag

púder-homokja, s nem a márvány talpazaton megkövült ágaskodás zablát rángató generálisai.

Hosszú kaftánjának ezerszínű bőre, bronz sujtásai, s minden mozdulattal egyre sötétebbé váló fellegek. Az esőt hozó szürke felhőkben idegen volt, mégis oly ismerős a felismerhetetlenségben. Talán az álmokban vagy az esték kagylóleves illatú történeteiben találkoztak vele, amiket az agg bölcsek meséltek messzi tájakról, kietlen pusztaságokról, ahol nem terem hó, és az asszonyok arca fehérebb, mint a tej.

Gyomrot görcsölő és elcsendesedésre kényszerítő a bőr szaga, ami tarisznyájából áradt. Mézes füge és melasz, s még valamilyen ismeretlen és megmagyarázhatatlan érzéki vágy a hallgatásra, arra, hogy a gyertyák leégett csontjaiba kapaszkodó lélek, a barna sörök habjában a légbe kapaszkodó testek áttetsző valója egyre közelebb húzódjon az idegenhez, akit ismernek, az elvagyódást hozó utazóhoz.

Hunyorított, amint szeme megszokta a benti félhomályt, s mintha csak hangosan emlékezett volna, halkan mesélni kezdett... Hirtelen homokkal telt meg a szoba, s lovasok vágattak keresztül a falakon, fekete kendőjük arcukat takarta. A lovak felkavarták a szunnyadó port, és örvényük elnyelte a sereget. Magyarázatok nélküli felismerés, hiába az ajándék, csak néhányan részesülnek a kegyben, hogy szellemük, mint falakon átlovagoló berber harcos, a város utcáin, kis sikátoraiban bolyongjon. Sziruposan édes mentateáját kortyolja metszett, azúr- és türkizkék színjátékú áttetsző üveg-pohárból, ami beragyogja a tereket és elvakítja az élőket, kiknek húsa lassan foszlani kezd, dögevők tépik és szilánkosra szárad a fedett márványgalériák párátlan sivatagában. Kézfejre aszott csókok és homlokokra tapadt bőr, beleket tépő sakálók és keselyűk játéka a szemgolyókkal, egy-egy mogyoró- és mandulaforgácsba forgatott fekete csokoládés bonbon olvadó sóvárgása.

A jóslatok igaz kártyavetői, tenyerekből kiolvasott sorsok, mind a halált és örök életet látják a város ráncaiban, mi magát a Semminek és a Seholnak nevezi, ahol otthonra lel a kitaszított leprás és halni tér a leány, kit a sivatagba száműztek, vízre lel a csordájától leszakadt állat.

Lassan világosodott, az éjszaka csak néhány órára látogatta meg a napot, kialudt a tűz és egyre melegebb lett, olvadni kezdtek a gleccserek, és az utazó ajkához emelte a cserépedényt. Egyre halványodott, áttetszővé vált a bőre, kirajzolódtak a testét tápláló erek. Halványodó azúrkékjük életet ígért, míg hunyorogva kasmírkendőjébe temette arcát. A parázs még izzott, mikor a vékony kenyeret, a balep korkunt tapasztották az átforrósodott kövekre. A tészát dagasztó lány arcán vörös lótusz nyílt, feltűrt ingujja alól tizenegy évének minden munkája kirajzolódott, mély tűz égette hegek, a sziklák karmai, mégis oly tiszta volt és gyermeki.

Egy pillanatra elbódító a sülő kenyér illata, a lehunyt szemmel a sivatagról álmodók, a helyről, ahol datolya terem az oázisokban, és percről percre változik a táj. Gyermekek voltak, a sarokban kenyérkét majszolók, s még friss, meleg jaktejet ivók. Az imazászlókat tépő szélben egyre magasabbra kúszott az emlékezés, míg egy pillanatra víz nem árasztotta el a kocsmát, csak az érintését érezték, a bokájukig kapaszkodó nedvességet és a hirtelen csontszárazzá és érdessé aszódó bőrt. S elégett a kenyér a hideg köveken. Kinyitották szemüket, az utazó hosszú kaftánja és kasmírkendője a sarokban pihent, ő átlényegült a tealevelekben, egyre halványodott, ereje elhagyta, s a vízzel együtt ő is eggyé vált a földdel. Ahogy kiléptek az ajtón, mellkason taszította őket a forróság, s térdig süllyedtek a Szahara homokjába, körülöttük csak a vágyott világ, a meleg, a percről percre változó pusztaság, az elhullott állatok kifehéredett csontváza. Imazászlókat tépázó szél.

Az álmok egyetlen, földre terített matracán kívül az eső átláthatatlan homokfúvott üvegei, széllel szemben a kabátok szorosabbra vonása a mellkason, kiforduló esernyők és sarkakat koptató apró kövek, az aszfalt bőrcipőket átáztató véletlen tócsái. Brüsszelnek ezer arca van, minden kiszakított szeglete más, a sugárutak luxuslakásai mellett ott vannak a bevándorlók negyedei, ahol a boltokban szárított rovarokat és férgeket találsz, édeskés ingyencsés Audrey Hepburn kapualjának lépcsőin. Az itt és ottlétnek a bizarr valósága, vasárnap ebéd az afrikai negyedben, hal és csípősen sült banán, kopolytús szörnyeteg éles háromszög fogakkal. Itt nincsenek turisták, akik ellepik a Grand Platzot, s a Delirium Tremens is csak akkor érdekes, mikor először jársz a városban, egy hét, s bizarr báját veszíti, fullaszt a tömeg, és csak arra vágysz, hogy valahol a parkok közelében találj egy apró helyet. Piola Libri az olasz negyedben, a munka utáni aperitifjei, végig a Rue Stevinen, a Consilium mellett a pohár fehér bor és harapnivaló Pecorino és napon szárított paradicsom.

Valamikor salsáztunk az éjszakában, csak táncoltunk hajnalig. S mesélt az éjszaka, mikor elvesztünk a külvárosban, s éjfél után leltük meg azt, amit kerestünk. Hajnalban talált minket a svéd nyárindító ünnep, fonott koszorúinkkal a fejünkön reggeliztünk valahol, miért hallom csak az oroszok hangját, mikor oly megszokott a francia és flamand. Vallonok és flamandok. A világ kicsiny közepe, ahonnan csak egy lépés London, Párizs, Amsterdam, de Oslo is a fehér éjszakáival.

Valamikor itt kell hagyni a vágyott világot, eltűnni az északi pályaudvar pirosan világító kirakatai között, ahol csak a testek sziluettje kivethető, néha nyílnak az ajtók, selyem- és szaténköntösök suhogását hallod, hajdabba kapaszkodik a parfümök és füledt pára keveredő szaga. Az éjszaka

sokadik vendégét váltó lepedő pillanatnyi szerelmet és megértést kereső összegyűrt vászna. Az éjszakában az amerikai kávé piszkos forrósága, fair trade csokoládé energiát adó keserősége. Victor Hortát és a Tiffany-üvegek ezerszínű játékát feledve egymagamban utazom, most már nem a belga csokoládé, hanem csak a svájci tejes a társ a kedvetlenségben, majd újra Budapest, és nem szabadulok.

Budapest

Érkezések és indulások a Nyugati pályaudvar Párizst idéző Eiffel vas-szerkezete alól, ahol mindig nyirkosan hideg a levegő, s átfúj a szél a csontok között. Budapest mindig a kávéházak ígérete, a véletlen találkozásoké és meglepő kincseké, a helyeké, ahol a Tokaji borozóban pogácsát és zsíros kenyeret ehetsz a Sárgamuskotály mellé, s a pince fapadjai mellett este kilencig csevegés, és mély gondolatoktól terhes a beszélgetés. A sírások, amikor aszott madártestében látod a tollakkal oly sokat bajlódót a Falk Miksa utca régiségboltjai mellett. A téli reggelek hóterhes ébredései s a rizstej és instant kávé megszokhatatlan kombinációja a kölcsönlakásban a Jászai Mari térnél. Kilátás a Margit-szigetre, néha a budai oldalról, s a vágyás a reggelek izzadt futásaira, amikor elmédből törlődik minden, nincs más, csak az akarat, az izmok mozgása és a párnák eltűnése. Minuszokat akarok, kisebb, kevesebb lenni, újra a tollakkal borított aszott madártestem minden kirajzolódó csontját és inait. Most csak a puhaság, a gömbölyű haj marad, amit a disznók húsáról tépsz, és kelt tésztadra kensz, hájas kifli, ahogy nagymama készítette. „Kútban kött kalács”, zsírral kent kendőbe tekerve és hideg vízben kelesztve, addig, míg fel nem bukik a víz színére, mint a szilvás gombócok, a meztelen hófehér hernyóteste.

Ma csak a Vörösmarty téren ácsorgok, és magamba szívom a karácsonyok fahéjas cukorral terhes kürtőskalács illatát. Émelyít a forralt bor, rózsaszín meleget fest az arcokra, s hangosabbá válik a beszéd a kolbász és bableves fölött. Csak bolyongok, messze van a Lónyay utca, inkább a rakpart szélrohamai és csontokat törő hűvössége, mint a sétálóutca ünnepi hangulata. Melankólia és átázott cipő, ahogy a szürkén lucskos hó a nyakunkba olvad. A tegnap kívánása és a ma gyűlölete, a tükrök takarása és a félhomály, amikor becsukod a szemed, ha önmagadat látod fényes acéljukban. Alumíniumfólia. Zsebedben dió és mandula, ujjaidat lilára festi a dér, és leszakadnak a Nagycsarnok kesztyű nélküli vastag átlátszó műanyag függönye mögött.

32 A Király-fürdő meleg páráját vágyom, meztelen valóságát, a fehér törülköző tisztaságát, csak a pillanatot, mikor nem kell már fájni és koppan

a hideg, nem csúszik meg a nyirkos, penészszagú dohos lépcsőházainak elkoptatott fémkorlátain. Add vissza a félelem nélküli éjféli sétákat végig a Teréz körúton, az erőt, ami tovalökött, a Japánkert magnóliáit és lótuszait, nyugodt báját és az Ecseri piac kincseket rejtő végtelen kiabálásait vasárnap reggelenként, de most csak a takaróba bugyolált délutánok, nappalok és éjszakák vannak, mikor minden percben kevesebb vagy, nincs a vágyás és tevés akarata, az erő, ami továbblökött, visszarántott és mosollyal fertőzte szürkészöld lápi világod, a hidakon átfújó szelekben fodrozódó lélektavad csak nyíló tündérrózsáit.

Ködhatár, ami alatt megfagy a mosoly és fojtogat önmagad megtalálása, ahol minden lélegzetvétel a tüdőd karcolja, éles, apró levegőkristályai tüdőd buborékait szakítják, míg csak nem hörögsz és tépnéd bőröd a bennszakadó sóhajban. Felhőhatár felett a nap.

Jancsika és Juliska valóságos története

Hol volt, hol nem volt, a Meseország Újkapuján túl, a Nagyerdő mélyén, a Friss patak partján volt egy csinos kis házikó. Nem is volt az olyan yira kicsiny, mint inkább csinos, napfényes, takaros. Abban lakik egy favágó két gyerekével, feleségével és apósával. Szegényesen, de boldogan élnek. Anyuka és Nagypapa erdei gyümölcsöt, gombát, gyógyfűvet, mézet gyűjt, így hát mindig van finom ennivaló és innivaló az asztalon. Vasárnap és ünnepnapokra sült hús is jut bőven, mivel Nagypapa ügyesen felállított csapdái gyakran fognak vadat.

A két gyerek, Jancsika és Juliska szorgalmas, és minden tudásra fogékony. Nagypapától megtanulták, miről lehet felismerni egyes növényeket, az év melyik napján kell gyűjteni, ha gyógyításra, és melyik napján, ha táplálkozásra szeretnék használni. Aki figyelmesen bánik a növényekkel, azt azok sugallataikkal tanítják, segítik. A Nagypapa megmutatott nekik minden vadállatot és madarat. Megfigyelték viselkedésüket, szokásaikat, éneküket, beszédüket.

A Nagypapa nagyon jókedvű ember. Sokszor vicces mutatványokkal szórakoztatja szeretett unokáit. Anyuka tanítja őket írni, olvasni, énekelni, táncolni és házimunkákat végezni. A sok munka ellenére is mulatságos az életük. Apjukat ritkán látják, késő este jön, és kora reggel megy az erdőbe fát vágni. Nagyon erős és szorgalmas ember.

Amit csak tudnak, megtermelnek maguknak. A legközelebbi városban, ami elég messze van, csak ruhát, szerszámokat és sőt vásárolnak néha. Most is, mint máskor, Anyuka és Nagypapa elment bevásárolni. A városba vezető úton megtámadták őket és megölték.

Elkeseredett a két gyerek, de a favágó is. Naphosszat sírnak, búslakodnak. A favágó csak fát tud vágni, a gyerekek pedig sokat tudtak, de

még gyengék az állandó munkára. E kilátástalan helyzetben a favágó a legjobb megoldásnak látja asszonyt hozni a házhoz. Távolról hozott is egy csinosat, mivel hát még ő is fiatal és jóképű férfi. Csinosnak csinos, csak sajnos nagyon lusta.

A kitermelt fát mostanában nem lehet eladni, így nem jön pénz a házhoz. Az élelem, amit Anyuka és a Nagypapa bekészített, elfogyott.

Ahogy a favágó este az üres asztalnál töpreng, megszólal az asszony pergő hangon, mert nyelve, az van.

„Ez nem mehet így tovább. Lassan már egy embernek sem jut betevő falat, nemhogy négynek. Szabaduljunk meg a gyerekektől.”

„Hogy mondhatasz ilyen gonoszságot?”, förmed rá a favágó.

Az Apa szorgalmas ember, de sajnos befolyásolható, jellemtelen, és az asszony unszolására beleegyeznek, hogy kivigyék a két kicsit az erdőbe, és otthagyják.

A gyerekek éhesen feküdtek le, nem tudtak elaludni, és így szerencsére meghallották, mit terveznek. Szinte megbénultak döbbenetükben. Nemcsak lusta a mostoha, hanem ravasz és gonosz is, az apjuk pedig mennyire gyáva.

Jancsika legyőzte magában az elveszettség érzetét, elképzelte holnapi helyzetüket, és máris született a fejében egy terv.

Ahogy az Apa és a mostoha elalszik, kilopódzik a házból. A Friss patak partján apró, fehér kövekkel megrakja zsebeit, és visszalopódzik az ágyba. Hangtalanul közlekedik, mint az árnyék. Erre a Nagypapa tanította meg. Menet közben előregörnyedünk, aprókat lépünk, és térdeinket magasra emeljük. Kezeinket előrenyújtjuk, ujjainkat, a mutatóujjunk kivételével, ökölbe zárjuk. Lábunk elé nézünk úgy, hogy a kezeinket is lássuk. Ha hosszabb távon kell így közlekedni, kezeinket kulcsoljuk össze a hátunkon.

Ő nem fél a sötétben. Sokszor sétált a Nagypapával éjjel az erdőben.

„Éjjel az erdő olyan, mint a bársony”, szokta mondani ilyenkor a Nagypapa.

Ha szereted a sötétséget, akkor nem félsz tőle.

*

Másnap reggel korán indultak. Jancsika hátramaradt, és az erdő ismeretlen részében húslépésenként észrevétlenül elejtett egy-egy kavicsot. Ahogy megérkeztek, így szólt a mostoha:

„Gyerekek, ti most menjetek rőzsét gyűjteni. Nagy tüzet rakunk.”

Mikor már volt elég rőzse, meggyújtotta, és így szólt:

„Megyek, segítek apátoknak. Maradjatok itt és melegedjete. Ha végeztünk a favágással, jövőnk értetek.”

Leültek, csendben nézték a tüzet. Tudták, nem jönnek értük. Gyászolták Nagypapát, Anyukát és önmagukat. Elszorult a szívük. Juliska zokogott. Jancsika kibontotta a tarisznyát, amit a mostoha otthagzott. Eszegettek és hallgatták a madarak énekét. Azután meséltek egymásnak Anyukáról, Nagypapáról. Míg meséltek, mintha jelen lettek volna ők is. Boldogok, vidámak lettek, mint amikor együtt voltak. Testileg, lelkileg feltöltődve energiával, nyugodtan várakoztak késő délutánig. Majd amikor meggyőződtek róla, hogy valóban nem jönnek értük, elindultak hazafelé. A patakparti fehér kavicsokat, melyeket Jancsika elszórt húslépcsénként, könnyen megtalálták. Menet közben beesteledett, de szerencsére holdfényes az éjszaka. Jancsika büszke a tervére. Örömeben Nagypapát idézi:

„Minél jobb a terv, annál nagyobb az esély.”

Erre Juliskának eszébe jut Nagypapa egyik vicces mondása:

„Aki nem gondol előre, az hátramarad.”

Nevetgélve, lassan botorkálva közeledtek a házukhoz. Már hajnalodott, mire megérkeztek.

A mostoha nagyon meglepődik, de leplezi, és bosszúsan így kiált:

„Merre jártatok, ti csavargók? Az egész erdőt tűvé tettük értetek!”

A gyerekek tudják, hogy hazudik, de félnek ezt a szemébe mondani. Az Apa úgy megörült a gyerekeknek, hogy könnyezett, és azt sem tudta, melyiket ölelje. Megfogadta, soha többé meg nem válik tőlük.

A szegénység és koplalás maradt. A mostoha egy napon ismét rákedett:

„A gyerekek miatt felkopik az állunk.”

Győzködi, noszogatja, csábítgatja az Apát, és az ismét beleegyezik. Még meg sem virradt, már kiabálja erőltetett nyájassággal:

„Ébresztő, hétaalvók! Megyünk fát vágni.”

Indulás előtt kaptak egy-egy darab száraz kenyeret. Elöl ment Apa a mostohával, utánuk három lépésre Juliska. Jancsika lemaradt. Figyelte messziről a mostoha viselkedését, aki túlzottan ficáncol Apa körül, valaminek nagyon örül. Felkeltette Jancsika gyanúját. Azt gondolja, biztos, ami biztos, ő megjelöli az utat. Időnként egy-egy morzsát hullajt a száraz kenyérből.

Úttalan utakon bandukoltak befelé a sűrű erdőbe. Ahogy megérkeztek, az Apa elindult fát vágni, ők pedig rőzsét gyűjtöttek. A mostoha meggyújtotta a tüzet, és így szólt:

„Ti itt maradtok. Én megyek, segítek apátoknak. Majd jövőnk, ha végeztünk.”

Minden úgy történt, mint előző alkalommal, ez megerősítette Jancsika gyanúját, sőt biztos is lett, habár az apjuk esküdözött, nem fog tőlük soha megválni, most sem jönnek értük.

Nagyon korán keltek, sokáig gyalogoltak, elfáradtak. Ahogy leültek a tűz mellé, elaludtak. Mikor felébredtek, Jancsika megszólalt kedvetlenül:

„Induljunk. Úgysem jönnek értünk.”

Késő volt. A madarak felcsipegették a kenyérmorzsákat.

Jancsika bosszankodik, majd leül és nagyokat sóhajt. Igazából nem az bántja, hogy nem jutnak haza, otthon már nem szeret lenni, hanem az, hogy rossz volt a terve. Megállapította, abban tévedtek, hogy elaludtak. Ha rögtön indulnak, amikor a mostoha elment, még meglettek volna a morzsák.

„Ha meg is lennének a morzsák, félnék hazamenni. A mostoha mindenáron meg akar tőlünk szabadulni. Ha Apa nincs odahaza, agyonüthet bennünket, és azt mondhatja, elkóboroltunk”, mondja Juliska sírva.

„Igen. Apa hiszékenységét látva a mostoha merészebb tervet is szöhet ellenünk”, mondja Jancsika, majd határozottan kijelenti:

„Itt alszunk”, és rámutat egy barlangszerű bemélyedésre.

Letört ággal kiséperte a kis barlangot, majd avart gyűjtött, és fekhelyet készített. Sötétedéskor összébúva elaludtak. Jancsika álmában Nagypapával beszélgetett, Juliska pedig Anyukával főzőcskézett. Kora hajnalban ébredtek. Elmesélték egymásnak álmaikat. Jancsika idézte a Nagypapa egyik tanácsát:

„Ha rossz a terved, tegyél úgy, mintha nem lenne. Ha nincs terved, még a szerencse segíthet.”

„Induljunk el azon az úton. Az hátha egy jó út”, mondja Juliska.

Nincs miért sietni. Egy kicsit félnék is. Mégis elindulnak lassan. Ahogy mennek, mendegélnek, figyelik az út mentét. Ha olyan gombára találnak, amely nyersen is ehető, leszedik, zsebre rakják, útközben eszegetik. Jó ízű, nem mérgező húsos szárú növényekből szakítanak egy-egy szálat, azt rágcsálják menet közben. Így oltják szomjukat. Ez az eledel arra jó, hogy ne haljanak éhen. Ha érett erdei gyümölcsre bukkannának, abból jól lehetne lakni. Az út mentén nincs gyümölcsfa, ezért letérnek az útról, és nekivágnak a rengetegnek. Hamarosan egy tisztásra jutnak. A közepén meglátnak egy különös házat. Mézeskalácsból van a kerítés, a falak, a tető. Cukorból az ablakok. Az éhség óvatlanná tette őket. Közelebb mennek, letörnek egy-egy darabkát a kerítésből, és azt rágcsálják ámulva-bámulva a színpompás látványt. Ilyen szép házikót el sem tudnának képzelni. Ha nem lennének elgyötörve az éhségtől és hosszú gyaloglástól, Juliska éles szeme látná, ez csak varázslat, és Jancsikának is eszébe jutna, mit mesélt

Nagypapa a boszorkányokról. De most a látványtól elkápráztatva élvezik a mézeskalács bódító édes ízét.

Egyszer csak megszólal valaki odabentről:

„Ki tördeli a házikómat?”

Feltáru a mézeskalács ajtó. Előbújik egy aprócska öregasszony, és megszólal nyájas hangon:

„Hogy kerültetek ide, kedveskéim? Eltévedtetek, szegénykéim? Biztosan nagyon éhesek vagytok. Na gyertek csak be, van nálam mindenféle finom falat.”

Kézen fogja őket és bevezeti. Ahogy belépnek az ajtón, Jancsikát belöki egy vasketrecbe, és rázárja az ajtót. Ugrik egy nagyot, táncol és vihog örömeiben. Könnyen becsapta az emberfiókákat.

Juliska eközben fenékre esett. Úgy is maradt. Ülve sírdogál.

Jancsika megbénult rémületében, rádöbbsent, ez a vénasszony boszorkány. Az életében még ekkora félelmet nem érzett. Teste libabőrös. Égnek áll a haja, remegnek lábai. Leül a ketrec sarkába, elfordítja fejét a rút boszorkától, és halkán nyöszörög.

A vén banya rákényszerítette szegény, gyenge Juliskát a nehéz házimunkára. Sok különböző finom ételt készíttetett vele Jancsika részére. Ezenkívül mos, takarít. Közben Anyukától tanult dalocskákat énekelget.

Jancsika gyanítja, a banya őt levágásra hizlalja, mint az emberek a disznókat és más háziállatot. Jól eszik, de mikor a banya nem látja, folyamatosan edz, erősíti magát. A terve az, hogy majd mikor a boszorkány őt levágni vezeti, ellenáll. Részletesen kidolgozta a tervet. Jön a banya, kizárja az ajtót, és vezeti őt ki a vasketrecből. Nagyon tunyának tette magát. Ahogy kiérnek az ajtón, robbanásszerűen nekiugrik, fellöki, kirohan a házból, és a legnagyobb sebességgel fut tovább.

A Nagypapa azt mondta, a boszorkányok tudnak repülni. Így üldözőbe veheti, de ő védőmozgással fogja elhárítani a támadást. A Nagypapa azt mondta, ha a levegőből megtámad egy boszorkány, lábaiddal dobolj a földön, kezeiddel végezz olyan körmozgást, mint a szélmalom szárnyai, és torkod szakadtából vonyíts. Ha sikerülne így megütni a támadó boszorkányt, az komolyan megsérülne. Ha távolabb leszáll a földre, Jancsika fölpattan, és gyorsan futásba lendül, mert hát fürgébb egy vén banyánál. Eközben Juliska fölgyújtja a boszorkány házát. A boszorkány, amint meglátja, hogy ég a háza, felhagy az üldözéssel, és tűzoltásba kezd. Jancsika és Juliska ezt kihasználva nagyon messzire elfut. Ezt a tervet már többször is megbeszélte Juliskával, mikor a banya nem hallhatta őket.

Juliska alapos nagytakarítást végzett. Remélte, megtalálja a vasketrecajtó zárjának kulcsát. De hiába.

„Valószínűleg eldugta, vagy magával hordja”, bosszankodott.

„Néhány szoba ajtaja mindig zárva van. Biztos valamit rejteget odabent. Valószínűleg a kulcs is ott lehet.”

*

Telenként a Nagypapa sokat edzett. Ha Jancsika nézte edzés közben, ő megmagyarázta neki, mit miért tesz, és az mire jó. Ebben a helyzetben Jancsikának határozottsága, merészsége és testi ereje növelésére van szüksége.

Határozottságának fokozására döntéshozó képességet növelő gyakorlatot végez. Állva széttárja karjait, mintha valamit elkapna. Nagyon erősen szorítja ökleit, és lassan húzza azt az elképzelt valamit egészen a torkáig. Erőset dobbant bal, majd jobb lábával, azután meglazítja ökleit. Ezt megismétli néhányszor.

Arra figyeljünk, hogy dobbantáskor is bent tartsuk a képzeletben odahúzott valamit.

Merészségének fokozására félénkséget csökkentő gyakorlatot végez. Állva jobb lábát felemeli, és lábfejét az ágyékára helyezi, majd testét enyhén megdönti előre. Kezeit lassan széttárja, és repülő madár szárnyainak mozgását utánozza. Mikor már kialakul az egyensúlyérzet, és lágy lesz a kézmozgás, még a fejét és tekintetét is legyezőszerűen mozgatja. Ugyanezt megismétli jobb lábon állva.

Az erősítő gyakorlatokat (fekvőtámasz, helyben futás, helyben ugrálás) hevesen és határozottan végzi.

Így harciasságát, robbanékonyságát és gyorsaságát is fejleszti.

Ha a boszorka otthon van, Jancsika lustán fekszik, alvást mímél, de közben gondolatban gyakorol.

Belégzéskor jobb kezével képzeletben elkapja a jobb sarkát, kilégzéskor jobb kezét képzeletben fölhúzza a fejéig. Ezt képzeletben megismétli bal kezével, majd folytatja tetszőleges ideig.

Ez a gyakorlat finoman mozgatja belső izmainkat, és emlékezetjavító is. Azonkívül, ha sokáig rossz életkörülmények között élünk, például vasketreben, mint Jancsika, egészségünk megőrzését teszi lehetővé azzal, hogy megőrzi jó álmunkat.

Úgy fekszik, hogy háttal legyen a boszorkának, és szemmeresztgetést végez.

Ha meresztgetjük a szemünket, fokozzuk harciasságunkat, nyugtatjuk és biztatjuk magunkat.

Takarítás közben Juliskának eszébe jut, Nagypapa azt mondta, a boszorkányok gyerekeket is esznek. Ők már annyira eltávolodtak az embe-

rektől, mint az emberek az állatoktól és növényektől. Ha gyereket esznek, az számukra olyan, mintha csirkét ennének.

Ahogy a banya elment hazulról, ezt gyorsan elmondta Jancsikának.

„Sajnos, ez így van. A Nagypapa mindent tudott, sok mindenre tanított is minket, csak az a kérdés, a megfelelő tudás eszünkbe jut-e időben. Legyél nagyon óvatos. Ha valami gyanús, alkalmazd az időhúzás taktikáját. Úgy tegyél, mintha nem értenéd, mit mond a banya. Húzd az időt, és közben gondolkodj a helyzet megoldásán, keresd a kibúvót”, válaszolja Jancsika, és közben nagyon komolyan néz Juliskára.

*

Telnek-múlnak a napok, hetek, hónapok. A banya nem sokat beszél hozzájuk. Reggel kiadja a napiparancsot Juliskának, és este ellenőrzi, elvégezte-e. Általában meg van elégedve. Ezért volt furcsa, amikor egy ebéd után hirtelen felpattanva sűrgetően ezt mondta:

„Juliska, kenyeret sütünk. A kemence be van fűtve, a tészta be van dagasztva, csak ki kell sütni. Ülj fel a lapátra, beduglak a kemencébe, megnézed, eléggé meleg-e.”

Juliska rögtön rájött, őt akarja megsütni, nem a kenyeret. Leplezi ezt, és húzódozva mentegetőzik:

„Én a kemenceajtón be se férek. Meg azt sem tudom, milyen meleg kell hogy legyen a kemence, hogy elég meleg legyen.”

„Te ostoba lány”, mérgelődik a banya.

„Ha én beférek, te hogyne férnél”, mondja, majd kinyitja a kemence ajtaját, és behajol. Juliska odaugrik, fürgén fenéken billenti, és a banya beesik a kemencébe. Gyorsan becsukja a kemenceajtót, gondosan be is reteszeli, majd fut Jancsikához a szerencsés fordulat hírével, aki a rácson keresztül átöleli ügyes kishúgát. Sírnak, zokognak örömükben.

Amikor az öröm mámorából fokozatosan észhez térnek, Jancsika leül, Juliska pedig hozzáfog a kulcs felkutatásához.

Feltörte a zárt szobaajtókat. Talált sok aranyat, ezüstöt, gyémántot, de a kulcsot nem. Csüggedten leült a ketrec tövébe.

Jancsika vigasztalgatta fáradt kishúgát:

„Ne aggódj, ha kihül a kemence, a hamuban megtalálod. Bizonyosan a banya zsebében volt a kulcs.”

„És ha elég a tűzben?”, aggódott Juliska.

„A Nagypapa azt mondta, hogy a vas nem ég el a tűzben, a kulcs pedig vasból van”, jelentette ki határozottan Jancsika.

Este Juliska takarót terített a ketrec mellé, és lefeküdt. Jancsika belülről feküdt a ketrec tövében. Megfogták egymás kezét.

„Nagypapa nagyon okos volt”, mondta Juliska.
„Igen”, válaszolt Jancsika.
„Anyuka is nagyon okos volt”, mondta Juliska.
„Igen”, válaszolt Jancsika.
„Lehet, hogy mi is okosok vagyunk, mert mi az övéik vagyunk”, mondta Juliska.
„Igen”, válaszolt Jancsika.
Elszenderedtek békésen. Végre félelem nélkül.

*

Van született és tanult boszorkány. A rossz gyerekek közül egyesek, akik kínozzák az állatokat, lóvá teszik társaikat, becsapják jótevőiket, ha felnőnek, boszorkányok lesznek. Ezek a született boszorkányok. Általában nem különösebben tehetségesek, nagy varázslatokra nem képesek, de biztosan gonoszok.

Azok, akik kíváncsiságból, kalandvágyból tanulják a boszorkányságot, ritkán gonoszok. Semleges vagy inkább jóságos banyákká válnak. Ha tehetségesek, nagy varázsserejük is lehet.

A tehetséges boszorkányt nem lehet megölni. Halálveszély esetén kimondja a varázsigét, és elillan a színhelyről.

A banya, aki foglyul ejtette Jancsikát és Juliskát, nagyon tehetséges. Igazából nem is boszorkány, hanem varázsló, aki boszorkánnyá varázsolta magát.

Háromszázötven évig élt mint varázsló. Nem tudott bejutni az örök élet birodalmába, és mikor érezte, energiája csökken, boszorkánynak varázsolta magát. Ezzel meghosszabbította az életét, mert a boszorkány életforma takarékos, kevesebb az energiafogyasztása, mint a varázslóké és embereké. Már kilencven éve él boszorkány alakjában.

Varázslókorában Lajosnak hívták. Amikor boszorkány lett, a Lukrécia nevet vette fel. Boszorkány barátnői Lucának becézik. Tudásban és varázserőben többszörösen felülmúl minden boszorkányt. Kezdetben adott magára. Ismételte a varázsigéket. Varázslásgyakorlatokat végzett. Ügyelt a táplálkozásra, rendszeresen tornázott és futott. Később elment a kedve mindentől, mogorva, rosszkedvű lett. Unatkozott, hiányolta a királyi udvar intrikáit. Néhányszor átvarázsolta magát különböző személyekké, és bejárta a környező falvakat, városokat, de ez elég nagy energiapazarlással jár, és ezt mind ritkábban teszi. Úgy hatvan éve megismerkedett két falusi boszorkánnyal, Vilmával és Lilivel. Velük jókat szórakozik, de hatásukra lassan meg is romlott.

Vilma és Lili született boszorkányok, varázserejük alig volt, amikor megismerték Lukrécia, de már akkor is gonosz, gonoszok voltak, és dilisek is.

Egyszer majdnem agyonverték egymást. Az úgy történt, hogy elfogta őket az ő világukban oly ritka érzés, amit úgy hívnak, szerelem. Úgy érezték, nagyon szeretik egymást. Ennek jeléül hajukat közös copfba fonták. Fogadalmat tettek egymásnak az örök szerelemre. De szokás szerint hamarosan összevesztek, és elkezdték püfölni egymást. Mivel a hajuk összekötötte őket, nem tudtak eltávolodni egymástól, megvadultak, verték egymást végkimerülésig. A szoba közepén vértócsában feküdtek eszméletlenül, amikor Luca rájuk talált. Közös copfjukat levágta. Megfürdette őket. Egy hétig az ágyat nyomták. Ha Luca nem főz nekik varázserejű gyógyteákat, elpusztulnak.

Vilma és Lili kedvenc foglalatossága a falusi férfiak bolondítása. Csofálatos, tündéri lánynak varázsolják magukat. Mezőn egyedül dolgozó férfit szemelnek ki, csatlakoznak hozzá azzal az ürüggyel, hogy segíteni szeretnének. Addig serénykednek körülötte, illegetik magukat előtte, amíg beléjük nem szeret. Ahogy megérzik a férfi vonzódását, elkezdi halálkomolyan játszani komédiájukat, ami a férfi számára sokszor tragédiával végződik.

Először is meggyőzik a férfit, hogy ők mind a ketten halálosan beleszerettek. Elkezdenek azon veszekedni, melyikük szerelmesebb. Ha jókedvükben vannak, még össze is verekednek érte. Később elkezdi ugratni, mutassa be ő, mennyire szerelmes. Újabb és újabb próbákat találnak ki, amibe néhány férfi bele is hal, de mindegyik nagyon nevetségessé teszi magát. Az egyiknek azt mondták, úgy bizonyíthatja irántuk érzett szerelmét, hogy leugrik egy magas fa hegyéből. Szerelmes volt, leugrott, és kitörte a nyakát. Volt olyan, hogy meztelenre vetkőztették, és felgyújtatták vele saját ruháit. Úszni nem tudótól azt kérték, ússza át a patakot, amibe bele is fulladt szegény. Volt olyan is, aki annyira beléjük bolondult, hogy hetekig nem ment haza a mezőről, várta, csak még egyszer meglássa őket. Ők jókat szórakoznak, de jókat szórakozik Luca is, aki ezeket a színjátékokat messziről nézi végig.

Vilma és Lili folyamatosan ugratja egymást. Ha valamelyiknek sikerül lóvá tenni a másikat, abból veszekedés, nemritkán verekedés lesz. Néha összefognak, és közösen ugratják Lucát.

Így volt akkor is, amikor azt mondta Vilma Lucának:

„Te tehetséges vagy, de nagyon unalmas. Miért nem varázsolsz valami izgalmasat, érdekeset?”

„Például mit?”, kérdezte Luca vesztére.

„Varázsolj mézeskalács házikót, azzal fogjunk emberfiókákat, és süssük őket ropogósra”, mondja Lili, majd nagyokat vihog.

„Ez különös lesz. Imádom a különös dolgokat”, mondja Vilma.

„Meg is hizlalhatnál egyet. Mint ahogy az emberek a libákat és disznókat szokták”, teszi hozzá Lili, mert tudja, minél lehetetlenebb a feladat, annál jobban érdekli Lucát.

A lányok, így hívja Luca Vilmát és Lilit, tudják, hogy Luca utálja az embereket ostobaságuk, kapzsiságuk, telhetetlenségük miatt, ezt kihasználva sikerült rávenni őt ennek a lehetetlenségnek a kivitelezésére.

Nagy munka volt mézeskalács ház varázslására varázsigét kitalálni. A vasketrec-varázslást sem volt könnyű megoldani. Ha nem tudja ezt megcsinálni, a lányok gúnyolódása elviselhetetlen lesz. Nagy nehezen, többszöri kísérlet után, nem éppen úgy, ahogy elképzelte, valahogy sikerült neki.

Alig telt el egy hét, arra jött Jancsika és Juliska. Ügyesen becserkészte őket. Kezdetben úgy gondolta, mindkettőjüket megsüti a lányok nagy öröme. Később az az ötlete támadt, csak Jancsikát süti meg, Juliskából tehetséges boszorkányt nevel. Ahogy teltek-múltak a napok, mind jobban tetszett neki Jancsika. Érzékelte belső energiájának növekedését.

„Nagy varázsló lenne ebből a gyerekből, ha átadnám neki a tudásomat. Csodálatos az akaratereje. A kislány pedig végtelenül ügyes és okos. Ha mindkettőjüket meghagyom, a lányok lerágják a fületem”, így vívódott napokig.

Egy napon ebéd közben döntött. Megsüti Juliskát, ezzel kielégíti a lányokat. Ennyit megérdemelnek. Hatvan éve szórakoztatják hülyeségeikkel. Majd kint az erdőben visszavarázsolja magát varázslónak, bejön, és eljuttatja azt, hogy ő menti ki Jancsikát. Varázsló alakjában marad, és tanítja.

Sajnálja Juliskát, de így biztatja magát:

„Az emberek is sajnálják levágni a disznót. Valahogy túlteszik magukat rajta, és utána jól esznek a kolbászból. Nem?”

Na de most ő volt ostoba. Szabad egy értelmes gyereknek azt mondani, üljön rá a lapátra, hogy betegyék a kemencébe megnézni, elég meleg-e? Nem szabad. A felnőttek az okos gyereket meg kell tisztelnie legalább azzal, hogy huncutabban csapja be. Lebecsülte az emberfiókát. A varázsló ostobasága is végzetes lehet.

*

Jancsika és Juliska mélyen aludt a ketrec tövében, mikor megérkezett Caci, a Luca banya cicája. Föltelepedett a meleg kemence tetejére. Elnyúlt kényelmesen. Imád lustizni a kemencén, de most aludni készül. Hosszú

útról jött. Sokáig vendégeskedet Vilma és Lili cicáinál, Öcsinél és Picinél, így Jancsikával és Juliskával még nem találkozott.

Caci nagyon szép macska, nem látszik rajta, hogy már kilencvenöt éves. Ötéves korában került Lucához. Falusi cica volt, de kijárt az erdőbe vadászni. Egerészett, madarászott. Egyik alkalommal őt ott megpillantotta Luca. A banyának megtetszett a cica ruganyos járása, könnyed ugrása, szemfüles cserkészése.

„Ez a macska erős, okos. Ilyenből lehet jó boszorkánymacskát nevelni”, gondolta.

Könnyen megfogta, mert Caci nemes lelkű, barátkozó természetű cica.

Kegyetlen gyötrelmeket kell elszenvednie egy cicának, mire boszorkánymacska lesz belőle. A tudatát változtatja meg a boszorkány. Az új tudatállapotban látja az energiákat és a másvilági lényeket. Ezenkívül érti az egyetemes nyelvet. Ez azt jelenti, Luca emberi nyelven beszél hozzá, ő pedig azt úgy érti, mintha macskanyelven beszélne hozzá.

Az átképzés folyamata a következő volt: Luca Cacit ketrecre zárva koplaltatta. Halál előtti állapotban föllazult a tudata, hallucinált, félrebeszélt. Luca olyan tudatállapotban, amelyikben érti az egyetemes nyelvet, folyamatosan figyelte, mit beszél Caci, és állandóan beszélt hozzá. Amikor Caci válaszolt, akkor a tudata azon a szinten volt, amelyiken érti az egyetemes nyelvet. Ekkor adott neki enni. Folyamatosan beszélt hozzá, és bottal bökdöste, nehogy elaludjon. Ha elaludna, eltolódna a tudatszintje. A végső célt, állandósítani ezt a tudatszintet, csak többszöri próbálkozással érték el. Addig szegény Caci sokat koplalt és ki is kapott, ha elaludt, amikor az nem volt engedélyezve.

A későbbiekben, mikor már tudta alkalmazni a megtanultakat, Caci hálás volt Lucának. A mai napig ez így van. Élvezi, hogy látja a világ csodálatos oldalát, többszörösen meghosszabbodott az élete, de mégis, ha eszébe jutnak elszenvedett kínjai, el tudná harapni a Luca torkát, akár a röptében elkapott verébét.

Most azért volt hosszabb ideig a lányok macskáinál, mert Luca parancsára oktatta őket. A macskák is olyan hagabajszok, mint a lányok, akik orrolnak rá, mert Luca azt mondta, hogy Caci kétszer értelmesebb, mint azok négyen együtt. Gondolt itt Vilmára, Lilire és a két macskára.

De Cacit ez nem izgatja. Őt az önfegyelme, távolságtartása, időzítésérzéke és akaratereje kikezdhettlenné teszi.

*

Ahogy a hajnal sugarai bevilágítottak az ablakon, Juliska felpattant, és futott a kemencéhez. Kinyitotta, és a még forró hamuban turkálni kezdett fürgén. Megpillantva a kulcsot, torkaszakadtából kiabálja: „Megvan! Megvan! Megvan!”

Jancsika, Nagypapa hangját utánozva, válaszol:

„Nem megmondtam?”

Kizárták az ajtót, és nagy lármát csaptak örömben. A láрма fölébresztette Cacit. Föltápáskodott, majd nagyot nyújtózott. Nem tudja mire vélni ezt a nagy zajt.

Juliska hozzáfogott a főzéshez, nem indulhatnak útnak éhen. Jancsika a meglelt kincseket szatyorba rakta, leült a tűzhely mellé.

Nézi Juliskát. Hallgatnak egy ideig, majd Juliska megszólal:

„Anyuka azt mondta, aki rossz ember délelőtt, az rossz ember délután is.”

Hallgatnak, majd Jancsika folytatja:

„A mostoha megszabadult tőlünk, mert nem akarta velünk megosztani a kenyeret. Gondolom, ha hazavinnénk ezeket a kincseket, ezekért megszabadulna tőlünk is és Apától is.”

Tanácsalatosan néztek egymásra. Jancsika felállt, nyújtózott egyet.

„Együnk. Anyuka azt is mondta, a legjobb ötletek evés közben születnek.”

Hozzáfogott megteríteni az asztalt. A tányércsörgés hallatán előbújt Caci.

Jancsika magánkívül van az örömtől, imádja a cicákat. Ő tud macskanyelven néhány szót.

Például:

- rnyáo azt jelenti, bújjál el, veszély van;
- meő azt jelenti, étel, ételt kaptál;
- má azt jelenti, kedves vagy, szeressük egymást;
- meé azt jelenti, víz;
- rmeő azt jelenti, egér.

Jancsika azt mondta má, és kinyújtotta kezét a cica felé. Caci megállt, tágra meresztette szemeit, leesett az álla. Ez a gyerek macskanyelven szólt hozzá. Ember tud macskanyelven. Ez csoda. Ezt a kedves szót má, kilencvennégy éve nem mondta neki senki. Jancsika rámutatott a készülő ennivalóra, és azt mondta: meő. Ellágyult a vén boszorkánymacska szíve. Odament Jancsikához, és a lábaihoz simult. Könnyecsepp futott a szemébe. Jancsika az ölébe vette. Simogatja. Caci élvezi, habár Lucánál már teljesen leszokott a gyöngédségről. Dorombolna is szívesen, de valahogy nem jön ki a torkán. Ez a szerencse, mert így meghallhatta, hogy valaki közeledik. Elnyávogetta magát hangosan:

„Rnyáo”, és felugrott Jancsika öléből.

Jancsika megértette.

„Veszély van!” kiáltotta.

Kézen kapta Juliskát, berántotta a kamrába, és magukra csukta az ajtót. Két szempillantáson belül bevágódott a ház ajtaján dérral-dúrral két boszorkány, Vilma és Lili.

„Luca, te szépséges boszorkány virágszál, merre vagy?”, kornyikálja Lili feltűnő nyájassággal.

„Nem érzem a pecsenyeillatot”, jegyzi meg Vilma gyanakvóan.

„Hova bújtal, te kétlábú varangy?”, dünnögi Lili hízelgést mímelve.

„De hol a pecsenye?”, vonyítja Vilma. Kutakodni kezd, benéz a sütőbe, majd megindul a kamraajtó felé. Caci felismeri a veszélyt, villámgyorsan lábai elé veti magát. Vilma megbotlik, közben rátenyerel a forró tűzhelyre. Ahogy elrántja a kezét, végighasal a padlón, fejét beleütve az asztal lábába. Lili vihog, mintha a világ legjobb bohózatát nézné. Vilma feltápászkodik. Szidja Cacit, és bele akar rúgni egy nagyot. Caci félreugrik, Vilma a levegőbe rúg, és a lendülettől újra a padlóra fenekel. Lilire a vihogástól, röhögéstől rájött a pisilhetnék. Fut kifelé a házból. Vilma felpattan és utánaered. A ház előtt utoléri, ráugrik.

Most Lili bizonyult erősebbnek. Vilma szökésre kényszerül. Lilit nem zavarja, hogy összepisilte magát, fut utána, ahogy utoléri, fenéken billenti. Visongva eltűnnek a láthatárról.

Jancsika és Juliska óvatosan előbújt a kamrából. Megköszönték Caci segítségét, és leültek enni. Furcsán nyugodtak. Caci jelenléte biztonságérzetet gerjeszt bennük. Érzik, Caci nem csak egy egyszerű macska.

Hosszabb csend után megszólal Juliska:

„A banyát Lucának hívták. Úgy szólították ezek, mikor bejöttek.”

„A cicát pedig Cacinak. Szép név. Nekem tetszik”, mondja Jancsika.

„Nekem is”, teszi hozzá Juliska.

*

A boszorkányt, ha halálveszély fenyegeti, eltűnik a színhelyről. Kimondja a varázsigét és elillan. Az elillanás varázsigéje három szóból áll. Az első a test anyagának energiává alakulására hat. A második szó hat az elillanás irányára, a harmadik pedig az anyagszerűsödéssre, a test újbóli létrejöttére másik helyen.

Luca a forró kemencében, ahova Juliska fenéken billentése juttatta, halálveszélyben volt, ezért sürgősen ki kellett mondania a varázsigét, de nem jutott rögtön eszébe. Először is azért, mert meglepődött, hogy Juliska ilyen szemérmetlenséget tett vele. Másodszor azért, mert százötven éve nem

volt életveszélyben, és nem alkalmazta ezt a varázsigét. Harmadszor, mert időközben nem is gyakorolta.

Az első szó állandó, a másodikat a boszorkány változtatja aszerint, hova akar eljutni, a harmadikat pedig aszerint, mivé akar anyagszerűsödni.

Ruháját a parázs már lánggra lobbantotta, mire kimondta az első szót. Az érthetőre sikerült. A másodikat és a harmadikat elhadarta. Azt gondolta, mindegy, hová jut, mivé alakul át, csak innen kijusson. Ezt rosszul gondolta, mert az irányulás felfelé vitte a mennyezeti gerenda irányába. Az anyagszerűsödés pedig teljes csőd lett, farágó féreggé, szúvá alakult, amely nagy sebességgel nekiütközött a gerendának, és leesett a padlóra. Juliska ezt észre sem vette, el volt foglalva a kemenceajtó reteszelésével. Ahogy megfordult és futott Jancsikához a szerencsés fordulat hírével, belerúgott az eszméletlenül fekvő szúba, és az belegurult egy nagyobb padlórepedésbe.

A szű még ha ésnél lenne is, mint alak, hosszú távon nem tudná megtartani a varázsló nagy mennyiségű belső energiáját. Mivel még eszméletlen is, a belső energiája elkezdett gyorsan szétszóródni a térben. Caci, mivel látja az energiát, ezt észrevette. Nyugtalanná vált. Erre felfigyelt Jancsika. Nem tudta mire vélni a változást. Rossz előérzete támadt. Kiment a ház elé, körülnézett, kémlelte a láthatárt.

Caci megtalálta gazdiját. Előbb azt hitte, ez csak Luca egy újabb rigolyája. Volt már Luca az ő szeme láttára fa az erdőben, szegre akasztott szatyor, kalap Vilma fején, visongó Lilit üldöző oroszlán és sok más. Féreg még nem. Nyelve hegyével megpöckölte. Mivel meg sem mozdult, rádöb-bent, hogy eszméletlen, és ezért áramlik szét a belső energiája. Nyalogatta. Melengette lehetével. A szű életjelt adott, megrándult néhányszor. Észhez is tért, de az erős agyrázkódástól nem tudott rájönni, ki is ő valójában. Nekifogott rágni az odvas padlót. Ezen Caci jót mulatott. Sajnálja is, mert látja, a belső energiája oly mértékben szétáramlott, hogy már soha többé nem tud más alakot felvenni, nem maradt elég energiája egy teljes átalakulásra.

„Jó étvágyat, Luca banya. Váljanak egészségedre e finom falatok”, a fülébe duruzsolja, majd kísétál Jancsikához.

*

Odakint Jancsika és Juliska egy nagyobb bokor árnyékában ül, azon tanakodnak, mitévők legyenek. Caci hízelgően odasimul Jancsika combjához. Ő az ölébe veszi, simogatja. Érzi, Caci lenyugodott. Elmúlt a veszély. Meg is jegyzi:

„Ha Caci cica nyugodt, mi is azok lehetünk.”

Egyszerre állnak fel mind a ketten, mintha megbeszélték volna. Elin-
dulnak az erdőbe gombászni.

Alig tettek meg húsz-harminc lépést, és már egy nagy csapat őzlábgom-
bára bukkantak. Juliska visong örömeiben. Olyan nagy a gombák kalapja,
mint egy igazi kalap. Gyönyörűek, és milyen finomak parázson sütve!

Jancsika az ölében viszi Cacit. Menet közben azon töri a fejét, mit tud
még cicanyelven. Bosszankodik hangosan:

„Oda kellett volna jobban figyelnem, mikor Nagypapa beszélt a ci-
cánkhoz. Ő biztos tudott tíz, de lehet, húsz szót is cicanyelven.”

Juliskának máshol jár az esze.

„Ennyi gomba nekünk hármunknak elég lesz egy hétig. Felét leszedjük
most. Készítünk vacsorát, ami pedig megmarad, kiterítjük lepedőre szá-
radni. Holnap a másik felének felét szedjük le, aminek egy részéből ebédet
főzök, a másik részét tartósítjuk sóval és ecettel. Holnapután leszedjük
mindet, ami megmarad, nehogy megvénüljön. Ezt két napig ehetjük pará-
zson sütve. Azután a szárított gombából főzök kétszer paprikást. A sava-
nyú gombát megtartjuk útravalónak.

„Menjünk tovább, hátha találunk még”, mondja Jancsika.

„Szárítsunk minél többet, lehet, hogy sokáig itt kell maradnunk.”

„Maradhatunk, de mit csinálunk, ha megint megjelennek azok a dilis
banyák?”, mondja síró hangon Juliska.

„Ne aggódj emiatt, Caci jelezni fogja jövetelüket. Ő tudja, hogy azok
számunkra veszélyesek. Caci nagyon okos és jó barátunk is”, bátorítja Jan-
csika aggódó kishúgát.

Caci az egyetemes nyelv tudatszintjén van, és érti a gyerekek beszédét.
Nem hiú, de jólesik neki a gyerekek nagyrabecsülése, bizalma, ragaszkó-
dása, szeretete. Ő tudja, a lányok nagyon ingerlékenyek. Megsértődtek,
mert azt hiszik, Luca lóvá tette őket, megígérte, de nem készített számuk-
ra pecsenyét. Ha megsértődnek, ők nem jönnek el ide, amíg Luca nem
megy el hozzájuk. Így nincs mitől félni.

*

Jancsika és Juliska a környéken hat kisebb-nagyobb őzlábgombatelepet
talált. Szedték, szárították, tartósították serényen. Caci őrködött. Látvá-
nyos ügyességgel mászott fel a kémény csúcsára, onnan kémlelte feltűnően
a messzeséget a gyerekek nagy örömeire. Meg voltak győződve róla, itt
egy szúnyog sem szállhat el úgy, hogy Caci ne vegye észre. Pedig ő nem a
szúnyogokat figyeli, hanem a nagy energiahullámok mozgását.

*

Lajos, Luca, mivel szű lett, csúfolhatnánk Szucának is, de nem fogjuk, ráeszmélt mivoltára. Kezdetben sajnálta önmagát, majd önátkozásba fogott. Mérgében verte a fejét a padlódeszkába és sírt. Már régen bejuthatott volna az örök élet birodalmába, de ahhoz meg kell halni. A halál pillanatát úgy kell megválasztani, hogy éppen arra áramoljon az energiahullám, melyre az élőlények energiája fel tud kapaszkodni. Azzal beutazhatja a világmindenséget, és ott száll le róla, ahol akar, ott kezd új életet, ahol megkívánja.

Gyávaságból választotta, hogy rút banya legyen. Örök életet szeretett volna, halál nélkül. Most, ha gyáva is, a halált választja, szű alakban nem akar élni. Szerencséjére Cacinak csodálatosan jó a hallása. A szű gyenge hangját is meghallja, meg is érti, és így segíthet neki.

Lefeküdt a padlóra, jobb fülét a repedés fölé helyezte, és hallgatja Luca tervét:

„El akarok utazni a nagy energiahullámmal.”

„Melyik az a sok közül?”, kérdez rá Caci úgy, mint nem tudná.

„Úgy néz ki, mint egy óriás szőlőfürt. Szőlőszemekre hasonlítanak a rajta lévő élőlények energiái. Így legyen: te a tetőről figyeld az energiahullámokat. Mikor közeledni látod a fürtöst, jelt adsz a gyerekeknek, akik felgyűjtják a házat. Én benne égek, és a széjjeláramlott energiám is felszabadul, mivel nagyobb része még itt van a falakon belül. Ha így kivitelezük a halálokat, van esélyem felkapaszkodni a nagy hullámra.”

„Ez jó terv, csak kivitelezhetetlen. Nem tudom a gyerekeknek megmagyarázni. Ők nincsenek az egyetemes nyelv tudatszintjén”, válaszolja Caci.

„Oda kell helyezni őket. Legalább az egyiket”, vágja rá Luca mérgesen.

„Hogyan?”

„Éhség, félelem, ijedtség, nagy meglepetés fellazítja az élőlények tudatát. Ebben a helyzetben elmozdítható, majd új helyre beállítható”, mondja Luca határozottan.

„Igen, csak én nem tehetem velük azt, amit te tettél velem. Nem kopaltathatom őket kalitkában”, mondja Caci.

Hallgattak több órán át, mire megszólal Luca:

„Felmászol arra a fára, amely alatt leggyakrabban járkálnak a gyerekek. Elbújsz a levelek között. Tudatodat az egyetemes nyelv szintjén tartod. Mikor arra megy egy gyerek, hirtelen ráugrasz, megkarmolod erősen, és közben folyamatosan mondd: figyelj ide, te érted, amit én mondom, figyelj ide, te érted, amit én mondom...”

„Megpróbálom. Ez a tudás a gyerekeknek később is hasznukra válna. De van itt ám még egy dolog, a gyerekek itt akarnak élni a házban. Hova menjenek, ha felgyújtják?”

Luca elgondolkodott, majd elaludt.

*

Caci éjjel bejárta a ház környékét. Nézegette, melyik fa lenne a legalkalmasabb. Közben vadászott. Fogott két kövér egeret. El is fogyasztotta jóízűen. Ilyen jó sora nem volt még soha. Napi háromszor kap főtt ételt, és minden este kifésülik a szőrét. Egyszer meg is fürdették. Egész életében nem dajkálták annyit, mint e néhány napban. De azért ha akarja, ha nem, be kell vallania, nem a gombapörkölt a kedvenc eledele. Sétált a fák között. Képzeletben többször is végigjátszotta Luca tervét, és arra a következtetésre jutott, hogy nem jó. Mert ha ő megkarmolja valamelyik gyereket, és közben nem sikerül beállítani az új tudatszintet nála, akkor elveszti a gyerekek bizalmát. Azt pedig végképp nem szeretné. Mást kell kitalálni. Olyat, ami ha nem is sikerül, nem rontja meg barátságukat. Álmos lett. Bement a házba, és feltelepedett a kemence tetejére. Már-már majdnem elaludt. Félálomban bevillant az agyába egy új terv. Álmukban ugrik rá a gyerekekre. Nem kell őket megkarmolni, mégis nagy lesz a meglepetés. Na de nem ma éjjel. Fel kell erre készülni. Többször gondolatban végigjátszani, hogy elég energia legyen az akcióban.

„Sikerülni fog”, mondja magának mosolyogva.

Ásít nagyot, és már alszik is.

*

Reggeli után a gyerekek kint tevékenykedtek az udvaron. Jancsika fát vágott. Juliska szárított gombát tört porrá mozsárban. Caci letelepedett Lucához, aki elmondta, szerinte mi volna a legjobb a gyerekekre nézve:

„A kincseimet ne vigyék magukkal a városba. Ezekért a kincsekért országokat adtak el. Ha valaki meglátja náluk, három napnál nem élnek tovább. A szegénység védelem. A szegény embert, gyereket sanyargatják, de nem ölik meg. Ássák el a nagy szürke szikla tövében.”

„Miért oda?”

„Azért, mert annak varázsereje van. Az oda elásott kincset csak az találja meg újból, aki oda elásta.”

„Mit jelent az, hogy varázsereje van a nagy szürke sziklának? Többször jártam arra, de nem éreztem semmit. Hogyan védi meg a kincseket?”

Luca kivárt néhány másodpercet, mintha azon gondolkodna, egyáltalán hozzáfogjon-e ezt magyarázni Cacinak, aki erre megindokolta kérését:

„Nekem ezt tudnom kell. Ha a gyerekek megkérdezik tőlem, és én nem tudom, szegyenben maradok.”

Luca sandán mosolyogva hozzákezd a magyarázáshoz:

„Ez a szikla nem itt jött létre, ahol van, hanem a világmindenség valamelyik másik sarkában. Mondhatjuk, az égből pottyant ide. Ezért olyan energiát tartalmaz, amilyen a Földön nincs. Ennek hatására az élőlények tudatszintje eltolódik. Ez azt jelenti, ha olyan valaki, aki nem ásta el oda a kincseket, de keresi a sziklát, mert megtudta, hogy ott kincsek vannak elásva, odaér a sziklához, elfelejti, miért jött oda. Elmegy mellette. Mikor kikerül a szikla energiájának hatásköréből, a tudata visszaáll a megszokott szintre, és így még azt is elfelejti, hogy elment valamilyen szikla mellett. Ha valamikor véletlenül eszébe jut, meg lesz győződve róla, hogy álmodta. Érted?”

„Nem egészen. Ha az megy kiásni a kincseket, aki elásta, az nem felejt el, miért ment oda?”, kérdezi Caci összpontosított komolysággal.

„Annak, aki elásta a kincseket, van emléke a kincsekről azon a tudatszinten is, amelyikre a szikla közelében jut. Minél közelebb jut a sziklához, annál pontosabban emlékszik a helyre. Sőt, még azt is újra fogja érezni, amit a kincsek elásásakor érzett. Érted?”

„Értem”, válaszolja Caci határozottan.

„Ha majd mentek elásni a kincseket, azon az úton menjetek, amelyikről menet közben rá lehet látni a sziklára. Mikor jöttök visszafelé, többször forduljatok meg, és vessetek egy pillantást a sziklára. Érted?”

„Értem”, válaszolja Caci határozottan, mert hát érti is.

„Miután meggyűjtják a házat, menjenek a városba. Csak egy-egy kicsiny elemózsiás batyut vigyenek magukkal. A fiú menjen a Sóvári kovácsműhelybe. Mondja, munkát keres, és ismétелgesse, ő árva gyerek, nincs senkije. Árvákat szívesen alkalmaznak, nem kell a munkájukért fizetni, és ha bajuk esik munka közben, nem kell értük felelni senkinek. Így biztosan kap munkát, nem marad az utcán. A kovácsműhely udvarában lószerszámkészítő és nagy fazekasműhely is van. A kislány menjen a központi szállodába, és tegyen hasonlóan. Annak udvarában van szabóműhely, és kelmefestéssel is foglalkoznak.

Mind a két gazda elég tisztességes, és nagyra becsüli a tudást. Ezek a gyerekek tehetségesek, ha ez kiderül, oktatni fogják őket. Ha már a szakmai tudás birtokában lesznek, jöjjenek el a kincsek egy részéért. Csak anynyiért, amennyi egy-egy kicsiny műhely vásárlásához szükségeltetik. Majd később, óvatosan, a többit is hasznosítsák”, mondta Luca.

„Megváltoztál. Most hallottalak először jóakarón beszélni emberekről”, jegyezte meg Caci.

„Magamat is megleptem. Szerencsétlenségemre megszerettem ezeket a tehetséges, jólnevelt gyerekeket. Vagy így hat rám az erős agyrázkódás” válaszolt öngúnnal Luca.

„Igyekezzél a gyerekek tudatszintjének beállításával.”

„Igenis, Nagyságos Őférgsége”, mondja Caci alázatos szolgálatkészséget színlelve.

Kiment az udvarra a gyerekekhez. Odadörgölődött egyikhez, másikhoz, majd felmászott a tetőre, onnan a kémény csúcsára. Láta, a gyerekek nézik, ezért feltűnően körülnézett, majd leült és tanulmányozta az energiahullámok elrendeződését. Nem időzött fent sokáig. Az erdőbe akart menni sétálni, energiát gyűjteni az éjjeli akcióhoz. Ahogy elrugaszkodott, bal hátsó lábával kilökte a kémény meglazult tégláját, ami ráesett a nádra, felpattant, és megütötte a leugró Cacit. Az ütés megperdítette, és háttal esett a nádra, majd nagy sebességgel csúszott lefelé. Ezt látván, a gyerekekben meghűlt a vér, tágra meredt a szemük. Caci egy mozdulattal megfordult, és belekapaszkodott az ereszből kiálló lécebe. Lógott a levegőben. A gyerekek felpattantak és odafutottak. Ahogy fentről rájuk nézett – mivel ő látja az energiát, így az emberek energiáját is, látta, a tudatuk az ijedtségtől fel van lazulva. Pillanat alatt saját tudatát az egyetemes nyelv tudatszintjére helyezte, és elkezdett beszélni hozzájuk:

„Ti értitek, amit én mondok. Figyeljetek rám. Ti értitek, amit én mondok. Ne gondolatok semmire. Csak azt figyeljétek, amit én mondok. Ne gondolatok arra, ez hogyan lehetséges. Ti értitek, amit én mondok...”

A gyerekek megdermedtek. Értik, amit mond. Rámeredtek. Alig lélegeznek. Érzik, csoda történt, és ez fokozza figyelmüket. Caci beszélt megszállottan. Mondta, hogy zsibbadnak a lábai, és le akar ugrani. A gyerekek aláálltak. Jancsika karjaiba ugrott. Esés közben is beszélt. Leültek. A gyerekek mereven nézik, és feszülten hallgatják.

Így telt el a nap és az éjszaka egy része. Akkor szólaltak meg a gyerekek. Kialakult a párbeszéd. Ez azt jelenti, sikerült az új tudatszinten tevékenyvé lenni. Ha két egész nap megtartják ezt a tudatállapotot, akkor nagy az esélye, hogy állandósul is. Addig nem szabad elaludni.

Caci mesélt nekik Lucáról, Vilmáról, Liliről és a macskáikról, és arról is, hogyan néz ki az élőlények energiaarculata, és mindenről, ami a gyerekeket érdekelte. Közben ösztönözte őket, egyenek, tevékenykedjenek. Két nap, két éjjel elteltével egy-egy órát hagyta őket aludni. A gyerekek megértették, milyen nagy előnnyel jár ez a tudás, és minden tőlük telhetőt megtettek a siker érdekében. Ki is merültek nagyon. Caci a végkimerültség

határán volt. Négy egész nap ébren van, és éberen tevékenykedik. Mikor úgy látta, elég tartós a gyerekek tudatszintje, elnyúlt a kemence mellett, és elaludt.

*

Egész nap aludtak. Csak Luca volt ébren. Izgult. Cacinak kéne előbb felébredni, és beszéddel ébreszteni a gyerekeket. Szerencséjére így is történt. Caci fölébredt, nyújtózott nagyot, és odafeküdt Lucához, aki ujjong:

„Caci, nagyon jó munkát végeztél. Nem kétszer, százszor intelligensebb vagy, mint a lányok macskáikkal együtt. Most ülj oda a gyerekekhez, és folytasd a beszédet. Ne érintsd meg őket. Beszédre ébredjenek.”

Szerencsés ébredés után kivezette őket az erdőbe. Séta közben elmagyarázta Luca tervét. A gyerekek nagyon meglepődtek, amikor azt hallották, Luca él. Nem igazán értik az egészet, de megígérték, segítenek.

„Mivel Luca él, függetlenül attól, hogy most féreg, azért a ház még az övé. Ha fel akarja gyűjtetni, felgyűjtjük. Juliska, te mit gondolsz?”

Juliska elszomorodott. Gondolkodik, elfordul, majd mikor egészen háttal áll Jancsikának és Cacinak, kinyögi halkán:

„Én sajnálom a házat, de még jobban a sok szárított gombát.”

Hirtelen megfordul, és csodálkozva megkérdezi:

„Ha elég a ház, te, Caci, hol fogsz lakni?”

„Így kifésülten úri cicára hasonlítok. Lehet, én is bemegyek a városba. Vagy utazom. Elmegyek világot látni”, mondja titokzatosan mosolyogva.

*

A felkészülést Luca vezényeli Caci közvetítésével. A kincseket elásták. Minden szobában végig a fal tövébe száraz szénát raktak, és a sarkokba még nagy kupac száraz rőzsét is. Odakészítették az elemózsiás batyukat a kijárat ajtó mellé. A kemencében folyamatosan tüzelnek, hogy mindig legyen parázs. Várnak.

Többször is végigjátszották a tűzgyújtás folyamatát.

1. Az akciót Caci indítja. Erősen nyávog és int háromszor a farkával.
2. Jancsika és Juliska a kemencéhez futnak, megtöltenek parázzsal két bádoggödrt.
3. Viszik a parazsat a legtávolabbi szobába.
4. Onnan kezdve minden szobában két-két sarokba parazsat öntenek a szénára.
5. Így haladnak a kijárat ajtó felé.

6. Mikor az ajtóhoz érnek, felkapják elemózsiás batyuikat, és futnak a város irányába.

Néhány napig feszülten várakoztak. Idő múltával lenyugodtak, de éberek maradtak. Nagypapa ezt a figyelmes virrasztás állapotának nevezte. Hasonló állapotban vannak a horgászok, míg a kapásra várnak.

Caci ideje nagy részét a kéményen tölti.

Egyszer Jancsika megkérte, kérdezze meg Lucát, mit tett a házával, hogy ő és Juliska úgy látták, mintha mézeskalácsból lenne. Még törtek is a kerítésből és rácsálták is. Caci meg is kérdezte, mire Luca így válaszolt:

„Nagyon leegyszerűsítve így lehetne mondani. Az anyag a világminőségben csak egy megfelelő energiából jön létre. Ha az ember vagy más élőlény megfelelő tudatszinten van, tudja alkalmazni ezt az energiát, és anyagot létrehozni.”

Caci kijött, és a következőt mondta:

„Olyan választ, amit te most meg tudnál érteni, nem tudott adni.”

„Kár. Úgy megkívántam egy kis édességet.”

„Én is. Nem tudna Luca varázsolni legalább egy pár falatot?”, tette hozzá Juliska.

„Sajnos nem”, mondta Caci elnézést kérő tekintettel.

„Luca pedig kérdezi tőled, Jancsika, kitől tanultad azokat a gyakorlatokat, melyeket a vasketrecben végeztél.”

„Hm, meg voltam győződve, Luca nem látja a gyakorlataimat. Annyira titkoltam, és mégis látta. A Nagypapától, Friss Jánostól tanultam. Mi a Friss patak mentén éltünk vele és Anyukával. Csakhogy ők meghaltak.”

„Nagypapa nagyon okos volt, és nagyon-nagyon szeretett minket”, tette hozzá Juliska hadarva.

Caci ezt elmondta Lucának, mire neki eszébe jutott, hallott ő már a Nagypapáról a lányoktól. Ők füvesembernek hívták. Sok borsot tört a lányok orra alá. Többször meggyógyított olyanokat, akiket ők rontottak meg. Úgy egy évvel ezelőtt újságolták örömmel, végre megszabadultak tőle.

„Ha a lányok tudják, kinek az unokáit tartom fogva, nem kérik, készítek belőlük pecsenyét, hanem amilyen dilisek, élve eszik meg őket”, mondta Luca mosolyogva.

*

Várták a nagy fürtös energiahullám megjelenését, de mikor megjelent, váratlanul érte őket. Caci éppen a kémény tetején feküdt, ahogy megpillantotta, felpattant, de annyira, hogy leesett a kéményről a tetőre. Ahogy tápászkodott, integetett ugyan a farkával, csakhogy a gyerekek ezt úgy értelmezték, mintha egyensúlyozna, nehogy leessen. Majd nyávigott nagyo-

kat, de közben meg nem integetett a farkával. Látta, a gyerekek nem értik. Felugrott a kéményre, beállt abba a helyzetbe, amibe gyakorlaskor szokott, nyávogott hangosan, és háromszor intett a farkával. A gyerekeknek elállt a lélegzete. Már úgy érezték, ez a pillanat sose fog bekövetkezni. És most itt van. Gyorsan észbe kaptak. A tűzgyújtást ügyesen végigcsinálták úgy, ahogy begyakorolták. Az elemózsiás batyuval a hónuk alatt futottak a városba vezető úton, mire megszólal Juliska:

„Várjuk meg Cacit.”

Megállnak hirtelen és visszanéznek. Ég az egész ház.

„Úgy látszik, jól sikerült”, mondja Jancsika.

A lángok kicsapdosnak az ablakon, itt-ott már belekaptak az ereszbe is. A nádas tetőn gyorsan terjed a tűz. Caci meredten áll. Megigézte a látvány. Az energiahullám kellemesen betakarta, és vonzza magába. Caci tudja, föl van ajánlva neki az örök élet. Ő nem gyáva. Boldogan elhagyja testét, és felkapaszkodik a nagy energiahullámra.

A gyerekek nem tudhatják, hogy az, amit ők látnak, már csak egy megmerevedett macskatest. Torkuk szakadtából kiabálják:

„Ugorj, Caci. Ugorj, Caci...”

Juliska visít, majd eszméletlenül elvágódik. Jancsika leguggol. Kezével a hasát szorítja. Úgy fáj, mintha tépnék ki a testéből.

Amikor Caci lángoló teste lefordult a kéményről, ő is lefeküdt a földre.

Sokáig feküdtek kegyetlen hiányérzettel a lelkükben, testükben.

Jancsika már nagyfiúnak érzi magát, de most szomorúan nyöszörög:

„Minket mindenki elhagy”, mondogatja zokogva.

Csak amikor felálltak, vették észre, hogy Jancsikánál a gyomorgörcs hasmenést idézett elő. Így nem mehetnek a városba. Elmentek a közeli patakra. Jancsika megfürdött, majd kimosták az alsónadrágját. Juliska is megfürdött. Jól hatott rájuk a hideg víz. Egy különös szabadságérzet uralkodott el rajtuk. Tudatosult bennük, hogy túléltek egy igazi boszorkány fogságát. Röpdöstek örömeikben. Erősebbek voltak, mint valaha. Jancsika felemelte jobb kezét, és egy kis völgy irányába mutatott.

„Amikor erre gombásztunk, a szikla mögött barlangbejáratot láttam. Kitakarítjuk, és ott alszunk”, mondta megszokott határozottságával.

Hogy Lajosnak, Lukréciaának, Lucának vagy Szucának sikerült-e a felkapaszkodási művelet, majd csak akkor tudjuk meg, ha Cacit a nagy hullám a világmindenség e sarkába hozza ismét.

Másnap elindultak kora hajnalban. Egész úton terveket szőttek. Életük legnagyobb feladatát kell megoldaniuk, elválni egymástól. Végül úgy döntöttek, kiválasztanak egy helyet a városban, ahol szabad idejükben tartózkodnak. Egyszer majd összefutnak. Annak olyan helynek kell lennie, ahol nem lesz feltűnő a várakozó gyerek.

A városba kora délután érkeztek meg. Megálltak egy nagy templom bejáratánál. Néhány gyerek ott koldult. Úgy gondolták, itt talán jó is lenne várakozni. Nemsokára jött egy felnőtt koldus, elzavarta a kolduló gyerekeket. Továbbmentek. A főutca közepe táján van a cukrászda. Éhes gyerekek álldogálnak a kirakat előtt. Juliskának tetszett volna, hogy itt várakozzanak egymásra, de Jancsika úgy érzi, ez túl feltűnő hely.

Ahogy mentek tovább a főutcán, Jancsika hirtelen megállt.

„Módosítjuk a tervet. Elkísérlek a központi szállodáig. Messziről figyelem, bevesznek-e dolgozni. Ha igen, akkor megyek a kovácshoz. Ha elválnánk most, téged pedig nem vesznek be dolgozni, egyedül maradnál az utcán.”

„Jó. Igazad van. Így lesz a legjobb”, mondja Juliska megkönnyebbülve.

Megkeresték a szállodát. A főutca végében van. Asztalok körül emberek ülnek a bejáratí ajtó előtt.

Jancsika beállt az utca túloldalán lévő ház kapualjába.

Juliska bemegy a szállodába, és megszólítja az első szembejövő hölgyet:

„Kérem szépen, ha tudna segíteni. Munkát keresek. Árva gyerek vagyok.”

A hölgy vendég volt. Kézen fogta Juliskát, és odavezette egy másik hölgyhöz, és azt mondta:

„Ő a Gazdaasszony.”

„Megkérném a Gazdaasszonyt, segítsen. Munkát keresek. Árva gyerek vagyok. A nagymamával az erdőben laktunk, és tegnap leégett a házunk. A nagymama bennégett. Most már nincs senkim. Tudok főzni, mosni, takarítani.”

Erre felfigyel egy vendég, odanéz, és megjegyzi:

„Szegény kislány. Láttam a házatokat égni. A Nagyerdőben vadásztam tegnap, és látom, ég egy ház. Meglepődtem. Sokat jártam arra, de nem vettem észre ott házat. A lángjából ítélve pedig elég nagy volt. Hogyan gyulladt ki?”

„Valószínűleg parázs szóródott ki a kemencéből, uram. Én a patak-nál voltam. Csak a nagymama volt odabent. Ő biztosan ki akart valamit menteni a tűzből, és bennégett. Szegény nagymama”, mondja Juliska, és elkezd sírni.

„Jó. Gondolom, akad itt munka számodra is”, kézen fogja Juliskát a Gazdaasszony, és bevezeti a szobába, ahol egy öregúr ül. Olvas. Nagy csend van körülötte.

„Ez a kis árva munkát keres. Ügyesnek néz ki, felvenném mosogatni”, mondja a Gazdaasszony tisztelettudó hangon.

„Ahogy gondold, lányom”, mondja az öregúr, és fel sem néz a könyvéből.

Jancsika kivárt még egy kicsit, majd amikor már biztosra vette, hogy Juliskát bent tartják, elindult megkeresni a Sóvári kovácsműhelyt. Megtalálta. A külvárosban van, eléggé messze a templomtól. Ahogy belépett az ajtón, még jó napotot sem érkezett mondani, már kitették volna:

„A gazda nincs itthon. Gyere holnap”, mondta egy sötét szakállas férfi.

„Engem a Mesterhez küldtek. Nem mehetek el. Itt kell megvárnom”, találta fel magát Jancsika.

„Hát jó. Menj át a fazekasműhelybe. Van még hely a kemence mellett.”
Mivel árva gyerek munkájáért nem kell fizetni, őt is ottfogták.

Mind a ketten sokat dolgoznak, de attól eltekintve jól érzik magukat. Jancsika nem is hagyná itt ezt a helyet, ha látogathatná Juliskát. Napokig gondolkodott, milyen öröggel járhatna a városba. Nem jutott eszébe semmi, de egyik vasárnap feltűnt neki, a Gazdaasszony templomba készülődik. Odament hozzá, kezét csókolt, és tisztelettel megkérte, engedélyezze neki is a templomba járást.

„Nagyon szép tőled, hogy ilyen nemes gondolatod támadt. A héten veszek neked ruhát, és a jövő vasárnap már mehetsz is”, mondja, majd amikor már elhaladt néhány lépésre, visszafordul, és megkérdezi:

„Hogy is hívnak téged, legényke?”

„János, asszonyom”, vágja ki Jancsika legényesen. És közben kihúzza magát.

*

Juliska étkezések után mosogat. Ha nincs munka a konyhán, takarít a vendégszobákban. Közben ki-kinéz az utcára, reméli, egyszer majd csak ott látja Jancsikát a kapu alatt. Jancsika őt sosem hagyta cserben, most sem fogja, mert Jancsika olyan megbízható, következetes, jó testvér. A portörést szereti a legjobban. Élvezi simogatni a gyönyörű faragott bútorokat. Azon a vasárnap délutánon is, amikor Jancsika végre kijutott a városba, önszorgalomból az egyik szabad szoba bútorzatát fényesítgette. Kinézett és megpillantotta. Elállt a lélegzete, örömeiben felugrott az ágyra, és onnan vissza. Kinyitotta az ablakot, integetett, majd lement hozzá az utcára. Csak néhány szót váltottak:

„Hogy vagy?”, kérdezte Jancsika.

„Én jól, és te?”

„Én is jól vagyok.”

„Akkor jó!”, mondták majdnem egyszerre.

„Kérjed a Gazdaasszonyod, engedjen vasárnaponként templomba menni. Én ezután minden vasárnap délután szabad leszek. Ha nem vagy ott a templomban, ide jövök a kapu alá. Most megyek”, mondta Jancsika, és elsietett.

Következő vasárnap a templomban egymás mellé ültek. Szorosan összesimultak, hogy foghassák egymás kezét, de azért a többi gyerek ezt ne lássa. Később leültek a templom mögötti padra, és ömlött belőlük a szó. Beszédkényszerük volt. Arról, amit átéltek, nem beszélhetnek senkinek. Jancsika ezt így fogalmazta meg:

„Akármit találunk ki magunkról, az mind hihetőbb lesz az embereknek, mint az, ami történt velünk.”

Nyomot hagy rajtunk minden

Penovác Endre képeiről

Valahogy úgy képzeltem el mindig is az emlékképeket, mintha sok vizet – legyen az sírás vagy a torkunkra szaladt tó vize – csöpögtetnének élményeinkre, ettől az élet, az elmúlt idő kissé feloldódik, s a képek mintegy beleáznak az emberbe. Egyes színek élénkebben, egyes részletek keveredve a többivel, a számunkra jelentős alakok összemosódnak szokásainkkal, s van, ami meg sem érinti bőrünket.

Nyomot hagy rajtunk minden. Még az is, amire nem tudunk visszaemlékezni. Még az is, amiről azt hisszük, sohasem változtatott rajtunk.

Azt hittem, mindenre vissza tudok emlékezni majd, amit valaha éreztem, amit valaha láttam, ami valaha körülvett, s amiről azt hittem, olyan mélyen égett belém, egy szoba, egy fintorgó arc, vagy egy város képe, hogy mindig otthon leszek majd benne. Otthon leszek ebben az emlékezésben.

Emlék nem csak az, ahogy a vízparton ülve néztük, hogy csúszik a tó alá a nap, nem csak az érintések bevéssődése, amikor először égettük meg a kezünket. Emlék a környezet, a fizikai tér s a benne elhelyezkedő testek, tárgyak, melyek olykor kiszorítanak bennünket, vagy amelyek miatt éppen azt érezzük, hogy befogad ez a világ.

Emlék a szél hajlított fűszálak íve, emlék a fakapu, a téglák színe, a vakolatlan fal, a díszes oromzat, a mezők távolsága és a folyton kissé poros levegő. Anyánk arca összemosódva a konyhaablakon át beszűrődő fénnel, a frissen mosott függöny illata, apánk bizonytalan két karjával, ahogy még vizesen akasztja vissza a vásznat a karnisra.

Mind emlék, vagy legalábbis lehetőség az emlékre, az emlékezés aktusára, hogy milyen volt a város, és milyenek voltunk mi ebben a városban. Emlék a megjegyzés, a felismerés és maga az érzés, mely

ezekből fakad, valami kavarodás, mely nemcsak konkrét tárgyakat, személyeket mutat, ha visszagondolunk, hanem a hangulat, fejlődésünk egy-egy állomása, akár egy hétköznapi, egy pillanat, kiragadva az élet folyamatából.

Penovác Endre festményein festékekkel és vízzel mossa át Topolyát.

Ahogy a festék lassan, határokat nem tűrve terjed és szárad a papíron, s amilyen engedékenyen issza az magába a vizet, úgy hagy rajtunk nyomot minden, úgy tör utat magának egy-egy homályos emlék, egy-egy elfelejtett mozdulat. Otthonunk, otthonaink körvonalazódnak ezeken a képeken, hol éles, hol homályos vonalakkal. Valami erőteljesebb, van, ami csak a jelenlétével jelez, s a szemlélőre bízva a festő, a látvány, hogy a befogadó falán is kiütközik-e a két összefolyt szín, s az mintát vagy penészt mutat.

Penovác Endre a véletlennel játszik. Festő és víz egymás határait próbálgatja. A víz hol hagyja magát, hol együtt játszik az alkotóval, úgy folyik körbe, hogy szinte rajzol magától. Penovác Endre egyenget, irányít, újragondol és utat hagy a festéknek, a víznek. Ezeken a képeken a kiszámíthatatlanságból nyeri ki mindazt, ami emlékként megragadható ebben a városban.

Közeledni és távolodni kell. Amíg ezeket a képeket nézzük. Látni az egészet. Aztán csak a részleteket látni. Karnyújtásnyiról, egészen közelről, két lépéssel hátrébb.

Penovác Endre képein olyasmi kerül a középpontba, ami kevesebb helyet kap hétköznapi emlékeink között. A házak, a mező, Topolya, a várostól való távolodás és a városhoz való közeledés jelenti igazából az otthont. Ezek a képek közelítenek és távolodnak, apró részletet mutatnak, majd egészen messziről, a határból mutatja meg az otthont, a várost, benne az embert. A képek összességükben egy nagyobb egységet mutatnak, amely segítségével végre megláthatunk valamit, akár saját tükröződésünket, akár azt, amit eddig nem hagytunk soha tudatosan bevéssé.

Maga az aktus, hogy újra és újra távolra kell kerülnünk a megszőkottól, hogy közeledhessünk ismét, szükséges ahhoz, hogy az ember hazataláljon.

Ahogy a festékes víz a papíron szárad, úgy párolog el belőlünk az otthonunk képe, a város képe, s marad bennünk egy lenyomat, egy helyenként homályos, helyenként erekbe vágóan éles vonal, mely tájékozódásunkban segít.

Támpontok ezek az elmosódott virágok, az elmosódott mezsgye és a por, hogy ha el is fordítja fejét az ember, tudja, milyen messzire érdemes menni ezekkel a lelkébe ivódott képekkel.

Közeledni és távolodni kell, hogy lássuk a házat, a várost, amelyben lakunk, ahol otthon voltunk, s hogy újra és újra keresni tudjuk a helyünket benne.

Az aracsi templomrom kutatásának régi és új eredményei

Az aracsi templom szakirodalma után kutatók számára 2009 óta változatlan a kínálat. 2009-ben jelent meg az *Aracs. Templomok. Temető. Monostor* című könyv, amely mindmáig igényt tarthat a téma legfrissebbnek számító irodalma címére.¹ Az eltelt három-négy évből még csak az ezt ismertető publikációval sem találkozni. A Nebojša Stanojev által jegyzett mű az újvidéki Forum és a Vajdasági Múzeum közös kiadványaként látott napvilágot, mint a Vajdasági Múzeum Különkiadványok/Monographie sorozatának XVI. kötete. A szakirodalom után kutató és/vagy a Forum kiadványait ismerő számára egyértelmű: mivel az említett sorozat a Múzeum kiadványa és szerb nyelvű, a kézbe vett könyv nem lehet más, mint a Forummal közös második, magyar nyelvű (egyébként változatlan) kiadás.² A magyar nyelvű változat ugyanakkor nem árulja el, hogy az eredeti kiadvány mikor jelent meg. Vagyis: a legfrissebb irodalmat meglelni vélt kutató csak azt tudja: a könyv maga valóban új, de azt nem, hogy az eredeti múzeumi kiadvány mennyire az. Még kevésbé azt, hogy maga a kézirat valóban a legfrissebbnek mondható-e.

Az előbbi kérdésre a választ az eredeti kiadásban lelni: a kiadvány 2004-beli. Ez azt jelenti, hogy jelen írás bevezető mondatán módosítani kell: az aracsi templom szakirodalma után kutató számára 2005 óta lényegében változatlan a kínálat, a Forumnál ugyanis ekkor jelent meg *Az aracsi templomrom* című könyv, amelyet jómagam írtam az 1997-ben megvédett művészettörténeti szakdolgozatom alapján.³

¹ Stanojev, Nebojša: *Aracs. Templomok. Temető. Monostor*. Újvidék, 2009 (a továbbiakban: Stanojev 2009).

² Stanojev művét Valkay Zoltán fordította magyar nyelvre.

³ Raffay Endre: *Az aracsi templomrom*. Újvidék, 2005 (a továbbiakban: Raffay 2005). Időközben (jelen írást már igen régóta fogalmazgatom – talán abban reménykedve, hogy a kritikai jellegű részeket mégsem nekem kell papírra vetnem) ezen a

Az utóbbi, a Stanojev-féle kéziratra vonatkozó kérdésre nehezebb választ találni, mert a kézirat megszületésének idejéről és körülményeiről a szerző nem kívánta az olvasót tájékoztatni. Holott a tudomány képviselői számára egyértelmű, így azt hiszem, Stanojev sem gondolhatta másként, hogy a kutatási eredmények értékelésének az érvénye a mindenkori új eredmények függvénye, és az évszámnélküliség sem kölcsönözhet időtlenséget egy-egy tudományos műnek.

A kutató olvasónak tehát a frissesség megállapításának okán nem árt magának a szövegnek a datálásával is foglalkoznia – mielőtt a templomromnak a datálási problémáival szembesülne. Stanojev művéből egyértelmű, hogy a kézirat nem készülhetett korábban, mint maga az aracsi régészeti kutatás, amelyet Nagy Sándor vezetett 1970 és 1978 között.⁴ A helyszíni kutatásban könyvünk szerzője mint a becsei Városi Múzeum régésze vett részt, amint arról a bevezető mondataiban olvashatunk.⁵ Ugyancsak innen értesülünk arról, hogy a szerző a könyv írásakor az újvidéki Városi Múzeum alkalmazottja volt, ami alapján biztosra vehető, hogy a szerző a munkájának a leletekkel foglalkozó részeihez a kutatásokat a Múzeumba kerülve végezhetette el. (Az már csak feltételezés, hogy erre nagyrészt Nagy Sándor halálát követően kerülhetett sor.) Kérdés: meddig dolgozott a művén? Ennek mondatait a XX. század legvégén vethette papírra: benne a legfrissebb irodalmi hivatkozás 1999-es, és a szövegben is a XIX. századról szól előző századként.⁶ A kéziratnak a századvég előtt/körül való lezárását bizonyítja a könyv képanyaga is. Annak ellenére, hogy a könyvben a *Dél-Alföld és Szer* című, 2000-ben megjelent tanulmánykötet számára dolgozva Aracson járt Mudrák Attila fényképeit is felhasználta⁷, az ugyane kötetben napvilágot látott aracsi vonatkozású tanulmányokra (Tóth Sándoréra és jómagaméra⁸) már nem hivatkozott. A szerző a tanulmánykötet új tanulmányairól nem akart tudomást venni. Nem látok erre

mondaton is módosítanom kell. A módosítást az indokolja, hogy Biacsi Karolina kőszobrász-restaurátor művész a szakdolgozatához készült kutatásait publikálta (amely kutatásokban szakértőként magam is szerepet kaptam): Biacsi Karolina: *A délvidéki aracsi templomrom kőzetanyagainak kutatása*. In: *Kő* XIV, 2012, 3, 18–23. Biacsi Karolina: *Az aracsi templomrom vakolatainak, habarcsainak és faragványainak állapota*. In: *Kő* XIV, 2012, 4, 27–32.

⁴ Stanojev 2009, 4.

⁵ Uo.

⁶ Stanojev 2009, 5. Irodalomjegyzék: 131–137.

⁷ Stanojev 2009, 138.

⁸ Tóth Sándor: *Az aracsi kő rokonsága*. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000 (a továbbiakban: *Dél-Alföld*), 429–447 (a továbbiakban: Tóth 2000). Raffay Endre: *Az aracsi templom*. In: *Dél-Alföld*, 449–474.

más okot, mint azt, hogy a szövege ekkor már nyomdakész volt, amelybe már nem akart belenyúlani, sajnos, az irodalomlista bővítésének erejéig sem, csak a képanyag rendezése-bővítése kapcsán. A kiadvány megjelenésére viszont még négy évet kellett várnia. Kérdés viszont, hogy az általa használt, tehát 1999-ig megjelent irodalomból miért hiányzik pl. három tanulmány is, amelyek az újvidéki *Magyar Szó* Kilátójában jelentek meg 1998-ban.⁹

Megállapítható tehát, hogy Stanojev 2009-ben magyarul megjelent műve az Aracs-irodalomnak nem a legfrissebb terméke. Hozzá kell tenni, hogy a művészettörténeti vonatkozások tekintetében semmiféle frissesség sem jellemzi. A régészetiiek tekintetében viszont a művet forrásértékűnek kell értékelni – e szempontból nem relevánsak a frissességének és a művészettörténeti vonatkozású irodalom nem teljes körű feldolgozottságának a problémái. Stanojev műve valódi értékeinek megismerése és elismerése szempontjából ugyanakkor sajnálatos, hogy a könyvvel művészettörténészként foglalkozom és nem régészként, hiszen ez utóbbi tudománynak nem vagyok képviselője. Mindenesetre a könyvvel foglalkozva szeretném megragadni az alkalmat, hogy az Aracs-témában korábban tett megállapításaimat is bővítsen, illetve az új vagy újabban publikált eredményeknek megfelelően revideáljam.

Az elmondottakból tehát kitűnik, hogy az alább következőket nem lehet könyvismertetésként értékelni és használni: írásom több is és kevesebb is, mint egy recenzió. Kezdjük a témát (mégis) egy kis ismerkedéssel!

A 2009-ben megjelent Aracs-könyvet kézbe vevő olvasónak a tájékoztatása nemcsak az eredeti kiadás évszáma és a kézirat készülési idejének meghatározása szempontjából hiányos: a tájékozódást-ismerkedést megnehezíti, hogy nincs benne tartalomjegyzék. Pedig a szöveg fejezetekre tagolódik.¹⁰ A fejezeteket nemcsak a cím, hanem az oldalak tetején futó szöveg is jelöli, amely viszont csak tartalmilag azonos a fejezetcímekkel.¹¹ Fejezetcím ugyan nem vezeti be, de a könyv bevezető szöveggel indul és összefoglalással zárul.¹² A könyvet francia nyelvű összefoglalás és iroda-

⁹ Raffay Endre: *Kérdések és válaszok az aracsi templomról – 1. A kérdések*. In: *Magyar Szó (Kilátó)* XXXVII, 1998, 8, 15, 8, Raffay Endre: *Kérdések és válaszok az aracsi templomról – 2. A válaszok*. In: *Magyar Szó (Kilátó)* XXXVII, 1998, 8, 22, 8, Raffay Endre: *Aracs, Esztergom, Modena*. In: *Magyar Szó (Kilátó)* XXXVII, 1998, 12, 15, 8.

¹⁰ Stanojev 2009, 5–31: *Templomok*. Uo.: 34–74: *Temető*. Uo.: 75–123: *A monostor*.

¹¹ *Az aracsi templomok, Az aracsi temető, Az aracsi monostor*.

¹² Ezeket csak az oldal tetején futó cím jelöli: *Az aracsi templomok, temető, monostor* (Stanojev 2009, 5, 123–126).

lomjegyzék egészíti ki.¹³ Az aracsi kőről nem szól önálló rész, a darabról a templomok kapcsán esik szó.¹⁴ A legutóbbi ásatáskor előkerült leletek (egyébként teljesnek nem mondható) katalógusa sem képez önálló fejezetet (bár a leletek számozás folyamatos), hanem más fejezetekbe tagolódva jelenik meg – a monostoriak nem is egy, hanem (a pénzleleteket nem számítva) háromba.¹⁵ Mindenesetre a kötet tudományos értékre leginkább a leletek katalógusa révén tarthat igényt. A szöveghez lábjegyzetek nem, csak a folyó szövegben elhelyezett zárójeles irodalmi hivatkozások tartoznak.

A tartalomjegyzék hiánya a tájékozódni akarót lapozgató ismerkedésre ösztönzi. Ennek során elsőként a képek hívják fel a figyelmet magukra.¹⁶ Aláírásaik pedig a szak kifejezések használatának és a fordításnak a problémáira irányítják a figyelmet és néhány hibára is. A 17. képen nem a déli, hanem az északi apszis jelenik meg, a VII. képen nem a középső apszis *melletti félfejezetek* láthatók, hanem a déli mellékapszis (a déli mellékapszis és a főapszis közti falpillérrel és a mellékhajó délkeleti szögletének konzolával), a 23. képen nem a mellékapszis tetőszerkezet *támasztéka*, hanem a tetőzetét lezáró kőelem szerepel, a 24. és a 25. kép falpillérei nem a *főapszisban* állnak, hanem a főapszis és a mellékapszisok közt, a 30. képen pedig nem az északi fal déli *színe félfejezetére* ismerni, de az északi pillérsor keleti pillérének fejezeteire, délkeletről nézve. A hajók közti pillérek sem nevezhetők *oszlopoknak*¹⁷, az (oszlopcsonk-)konzol sem *gyámkonzolnak*, a féloszlopfő *félfejezetnek*¹⁸, de a nyugati homlokzat alá sem kellett volna a *nyugati fal nyugati homlokzata délnyugat felől nézve*¹⁹ aláírást elhelyezni. A számozás nélküli képek közt a templomromot az 1863-as szélvész utáni állapotban mutató metszet („*grafika*”) nem Henszlmann Imréné²⁰, hanem Doby Jenőé, annak ellenére, hogy az Henszlmann megrendelésére és az ő publikációi számára készült, és, hogy az előrajzot maga Henszlmann vetette papírra (amint arról a könyvemben felfedező tájékoztatást adtam²¹). Már a képek nézegetése közben felmerül a probléma: vajon a torony iker-

¹³ Stanojev 2009, 127–130, 131–137.

¹⁴ Stanojev 2009, 5–8.

¹⁵ A templomok leletei: Stanojev 2009, 30–31, a temető leletei uo.: 69–74, a monostorhoz köthetők uo.: 80–85, 93–104, 109–121, a pénzleletek uo.: 121–123.

¹⁶ A fekete-fehér képeket arab számok jelölik, csakúgy, mint az ábrákat, a színesek római számokkal jelöltek, a kötet végi képek számozás nélküliek.

¹⁷ Stanojev 2009, X., 27. kép.

¹⁸ Stanojev 2009, XIV. kép.

¹⁹ Stanojev 2009, 35. kép.

²⁰ Stanojev 2009, 126.

²¹ Raffay 2005, 19.

A torony északról

ablakos szintje miért kápolnaként kerül meghatározásra?²² Ugyanakkor igen figyelemreméltóak az ásatásokról készült pillanatképek és a rekonstrukciós munkák közbeni állapotot bemutató fotók.²³

Mindez óvatosságra int a főszöveg szakmaiságának és a fordítás színvonalának a tekintetében is. A furcsa kifejezések használatáról és kifejezések furcsa használatáról, illetve társításáról – természetesen a teljesség igénye nélkül – álljon itt néhány (további) példa: *felső szemöldökpárkány, falhomlokzat, díszkapu színe, mellszobor ábrázolat*²⁴, *lekerekített kúp csúcsa*²⁵, *pillérek alaptalpai*²⁶, *pillér alaptestjeinek sávja, kőbe mélyített négyszögletes edény*²⁷, *alapok lábai, háromhajós apszisvégződés, boltszakaszokat elválasztó boltív*²⁸, *domborművészet*²⁹ stb.

²² Stanojev 2009, 18–19. kép.

²³ Például: Stanojev 2009, XXXV–XLVII. képek, 127, 131.

²⁴ Stanojev 2009, 5.

²⁵ Stanojev 2009, 7.

²⁶ Stanojev 2009, 11.

²⁷ Stanojev 2009, 12.

²⁸ Stanojev 2009, 16.

²⁹ Stanojev 2009, 24.

Az első fejezetnek már a címe is figyelemfelkeltő, amennyiben benne a templom szó többes számban jelenik meg: *Templomok*. A szakirodalomban valóban találkozni a feltételezéssel, miszerint a romállapotban máig fennmaradt XIII. századi templomnak lehetett egy előde. E feltételezés a Gerecze Péter által 1896-ban megtalált ún. aracsi kő eredeti rendeltetési helye és funkciója kérdéseinek, valamint a rajta látható templomábrázolásnak köszönhetette megszületését, továbbélését pedig azoknak a megfigyeléseknek, amelyek a fennmaradt építménynél korábbi temetőt azonosítottak a területen.³⁰ Egy korábbi templom feltételezését ugyanakkor az az igény is támogatta, amely az aracsi helyszín szentségét a XIII. századtól korábbról, lehetőség szerint Szent István korából kívánta származtatni.³¹ A kő templomábrázolása a korábbi templom megjelenésének elképzeléséhez is felhasználásra került.³² Nincs ez másként Stanojev könyvében sem, amelyben a szóban forgó fejezet – a kevésbé tájékozott olvasó számára indokolatlannak tűnő megoldással – épp a kő ismertetésével indul. Azzal az alapvető különbséggel, hogy az előd-templom egykori létét ő régészetileg is bizonyítottnak látja, pontosabban: látta, a Nagy Sándor-féle ásatás alkalmával. A korábbi templomra utaló nyomok a XIII. századi templom főhajójának keletebbi részei alatt voltak megfigyelhetők: oldalfalai a pillérsorok vonalában húzódtak, nyugati részei a középső pillérpár közé fordultak be.³³

Az aracsi kő templomábrázolását tehát Stanojev is forrásként használta, azokban az esetekben, amelyekben a maradványok nem bizonyultak elégségesnek a rekonstrukciós elképzeléseihez. Az egyenes szentélyzáródás megrajzolásához régészeti megfigyelés nem, csak az ábrázolás állt rendelkezésre. A régészeti anyag hiányosságai miatt problematikus a templom nyugati része felmenő falainak rekonstruálása és a periodizációja is: szerzőnk véleménye szerint itt karzat bővítette az egyhajós teret, amely elé utóbb egy tornyot is emeltek.³⁴

Az aracsi kő Stanojevnek az egykori templom nyugati részére vonatkozó elképzeléseiben is szerepet kapott, nem annyira a torony létét bizonyító

³⁰ Az aracsi ásatásokról: Raffay 2005, 20–24. A korábbi templomról: uo. 27.

³¹ Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938, 22, id. Berecz Sándor: *Pusztatemplom. Egy darab Szentföld. Az aracsi bencés apátság története*. Temerin, 1970 (a továbbiakban: Berecz 1970), 37–37, 39, 55.

³² Mano-Zisi, Đorđe: *Prilog ispitivanju Arače*. In: *Rad Vojvođanskih Muzeja* II, 1953 (a továbbiakban: Mano-Zisi 1953), 82., Nađ, Šandor: *Arača*. In: *Rad Vojvođanskih Muzeja* II, 1953 (a továbbiakban: Nađ 1953), 90.

³³ Az alapfalakként értelmezett maradványokat Stanojev 2009, 8–12. és a III–VI. fényképei mutatják, illetve a 13–14. felmérési rajzok, amelyeket az egykori templom alaprajzának rekonstrukciós megjelenítése követ (15. kép).

³⁴ Stanojev 2009, 11–12.

ábrázolásával, de a nyugati rész építéstörténete tanújaként és meghatározottjaként is, nemcsak a datálás, de a kialakítás, illetve a feltételezett átalakítás vonatkozásában is. Szerzőnk véleménye szerint ugyanis az aracsi kő eredetileg a templomkapuhoz tartozó és nemcsak a homlokzati, de a belső felé néző oldalon is díszesre faragott szemöldökkő volt, amelyet a torony hozzáépítésekor helyéről kibontottak, és a kötömb széles tetején figurákat kiképezve más funkcióban újra felhasználtak.³⁵ Mindezzel együtt tehát az eredeti funkcióhoz készült díszítés a kaput, illetve az eredeti templomot is datálná, az átalakítás kori faragás pedig a feltételezett torony építésének a korával függne össze.

Stanojev feltételezései újak és szokatlanok az aracsi kő kutatástörténetében, mindenesetre igazolásuk lehetetlennek tűnik. Nem úgy a cáfolatuk. A cáfolat indulhatna a nyugati rész átalakítására vonatkozó elmélet statikai vonatkozású megközelítésével: ki lehetett az a merész építész, aki a fal (szinte) teljes vastagságában kialakítottnak feltételezett kaput a szemöldökkőve újrafelhasználását fontolgatva kibontotta volna eredeti helyéről, nem törődve annak a nyugati falnak a kapukibontás általi meggyengítésére, amely falra/hoz támaszkodóan ráadásul még tornyot is tervezett. Mi lehetett fontosabb: egy kőlap kiemelése vagy statikai szempontok érvényesítése? De feltételezést egy másik feltételezésnek csatasorba való állításával vagy költői kérdések megfogalmazásával nem sok értelme van bírálni. Célszerűbb az aracsi kő kutatásának újabb, Tóth Sándorhoz köthető eredményeiből kiindulni.³⁶ Amíg a kötömb szemöldökkő-funkciójára semmi sem mutat, addig a tömb keskenyedő formára való kialakíttósága arra utal, hogy azt eredetileg (is) sírfedlapnak tervezték. Sírfedlapként kialakított kőlapot szemöldökkőként alkalmazni nem szokás. A kő sírfedlap-funkcióját ugyanakkor a tetején megjelenő figuráktól sem lehet függetleníteni, de a kötömb oldalain alkalmazott díszítményeknek a kötömb fekvő állapotához tervezett nézetétől sem. Ezek a megállapítások abban az esetben vetnének fel komoly problémákat, ha a kő hosszanti oldalainak díszítését, ahogyan azt Stanojev ajánlotta, évtizedekkel korábbra kellene datálni, mint a felső rész figuráit. A kő régebbi, de a legfrissebb stíluskritikai vizsgálatai sem számolnak ilyen lehetőséggel. Igaz ugyan, hogy amíg az oldalsó díszítmények dombói vagy a dombóikkal összefüggő emlékanyaggal mutatnak rokonságot, addig a fő oldalon a dombóiknál erőteljesebben érvényesülő és monostorszegi töredékekkel jelezhető kapcsolatok is kimutathatóak.³⁷ Ennek alapján persze nem az oldalak közti időbeli különbségre kell gon-

³⁵ Stanojev 2009, 5–8, 11–12.

³⁶ Tóth 2000.

³⁷ Tóth 2000 alapján összefoglalva: Raffay 2005, 24–28.

A romok délnyugatról

dolni, hanem arra, hogy a kő mesterének tanultságát nem csak a Dombón tevékenykedők határozták meg. Mindezek az összefüggések azt is jelentik, hogy az aracsi kő valamikor 1100 körül készülhetett.³⁸ És azt is, hogy a kő segítségével a korábbi templom nyugati részének periodizációját nem lehet elvégezni. Kérdés marad tehát, hogy ha valóban létezett a nyugati torony, az együtt épült-e a templom többi részével, vagy valóban utólagos bővítésről van-e szó. Mivel továbbra sem igazolható minden kétséget kizárva, hogy a kő aracsi megrendeléssel függ össze, kérdés, hogy a kő datálása segítségével a régebbi templom bármelyik része datálható-e.

Maradjunk egyelőre a datálási kérdéseknél – pontosabban az új templom datálására vonatkozóknál. Stanojev ezek esetében ingadozni látszott – pontosabban többféle válasszal is szolgált. Egyrészt: az új templom datálását, ha áttételesen is, de összefüggésbe hozta a kőnek az imént megkérdőjelezett, a XII–XIII. század fordulójára keltezett átfaragásával: gondolván, hogy ha a századfordulón még a régi templom bővítése volt napirenden, az új építésébe nem foghattak hamarabb, csak a XIII. század második negyedében.³⁹ Azt hiszem, hogy az említett átfaragás-feltételezés cáfolata és a kő datálása nem teszi lehetővé, hogy a templom datálását a kőre alapozzuk. Stanojev utóbb módosítani igyekezett elképzelését, és az építkezést IV. Béla király idejére tette.⁴⁰ De „eljátszott” az 1241-es év gondolatával is, és az új templom létrejöttét a réginek a pusztulásával-elpusztításával hozta összefüggésbe.⁴¹

³⁸ Tóth 2000, 444.

³⁹ Stanojev 2009, 11, 124.

⁴⁰ Stanojev 2009, 125.

⁴¹ Stanojev 2009, 27.

Úgy gondolom, hogy a templom – az eddigi szakirodalomban olvashatókhoz képest – késői datálása melletti érvelésre Stanojev (források híján) csak IV. Béla korának művészetével való összevetéssel tehetett volna kísérletet, cáfolva, vagy legalább megkérdőjelezve a templomnak a korábbi magyarországi emlékanyaggal való összefüggését. De művészettörténeti kutatásokra ő nem vállalkozott. A nyugati kapu és rózsaablak esetében például közli, hogy az stilisztikailag ugyan megítélhető⁴², de az értékelésre nem kerített sor. Pedig ezt az értékelést épp Stanojev végezhetette volna el, mert a kapuból/ról fennmaradt, stilisztikailag megítélhető részletformákat egyelőre csak ő ismeri a múzeumi raktárból, hiszen azok publikálására jelen művében sem vállalkozott. Csak megemlíti: léteznek ilyen darabok.⁴³ Ezekkel kapcsolatban ugyanakkor hivatkozásra kerül néhány magyarországi analógia – amelyek relevanciája egyelőre tehát csak Stanojev számára megítélhető.⁴⁴ Stanojev késői datálása ugyanakkor az utólagos toronynak a kelezésével ütközhet, amennyiben a szerző szerint azt a század közepén emelték.⁴⁵ Hogy a kérdésünket elkerülje – „Ha a templomot a tatárjárás után kezdték el építeni, vajon hogyan lehetséges, hogy hozzá a tornyot már a század közepén mint utólagos kiegészítést emelték?” – szerzőnk hozzáteszi: építhették azt a század második felében is.⁴⁶ (Erre az épületrészre alább még visszatérek.)

Úgy gondolom tehát, hogy amíg az aracsai templom művészetét az általam meghatározott esztergomi művészeti körrel és a vértesszentkereszti templomrommal való rokonítást⁴⁷ újabb művészettörténeti kutatások nem cáfolják, célszerű az épület datálását az említettekéhez kötni, amint azt én is teszem, amikor az emléket a század első harmadában próbálom meg elhelyezni. Egyébként nem kizárt, hogy az építkezés a századnak a szerzőnk emlegette második negyedére is áthúzódott. A templom mesterei 1241 után már minden bizonnyal nem is éltek – de nem a tatárok, hanem a természetes halál kaszálhatta le őket.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy Stanojev művét a magyarországi emlékanyaggal való összevetés elégtelensége jellemzi, amely talán nem le-

⁴² Stanojev 2009, 16: „A nyugati kapu megőrzöttsége lehetővé teszi az alapvető stilisztikai jellemzőinek áttekintését, hasonlóképpen vizsgálhatók a nyugati falon 7.9 m magasságban lévő rózsaablak jegyei is.”

⁴³ Stanojev 2009, 24.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Stanojev 2009, 18, 124.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Raffay 2005, 70–99.

het független ennek elégtelen ismeretétől. Az irodalomjegyzék⁴⁸ mindenestre arra figyelmeztet, hogy a templomromra vonatkozó irodalom áttekintése nemcsak a legfrissebb kutatásokat illetően hiányos, de szerzőnk a (számításba vehető) korszak művészetére vonatkozó összefoglaló munkák ismeretével és/vagy használatával is adós. Az irodalomjegyzékben például nem szerepel Marosi Ernőnek a *Die Anfänge der Gotik in Ungarn* című, 1984-ben kiadott nagyszabású, az Aracs-könyv írásakor még szakirodalom-szerte érvényesnek tekintett műve⁴⁹, amelyben az aracsi templom eddig elfogadott építési korának (Esztergom-központúnak tartott) művészetéről bőséges a tájékoztatás. A háttér tanulmányok közt nem szerepel Tóth Sándornak a gyulafehérvári Fejedelmi kapu kapcsán megfogalmazott elemzése sem.⁵⁰ Vagy: a *Pannonia regia* kiállítás katalógusának használata ugyan dokumentált, de csak a XI. századi vonatkozásokat illetően, a XII–XIII. század fordulója körüli művészet emlékeit illetően nem. Kozák Éva vértesszentkereszti publikációja is szerepel a listán, de használata és/vagy hatása a műben nem mutatható ki. A zsámbéki templom viszont megjelenik a könyvben, a támrendszer rekonstrukciója kapcsán.⁵¹

A támrendszerrel maradványok a szerkezeteknek a gótikus jellegét szem előtt tartva feltehető a kérdés: miért indul Stanojev könyve azzal az egyébként jelöletlen forrású idézettel, amely szerint: „Aracs román kori templomrom”⁵², és ennek cáfolatával vagy árnyalásával miért nem találkozni a könyv további lapjain sem? Nem a zsámbéki analógiával van a gond – bár itt a támfalak nem emelkedhettek a mellékrajzi tetőzetek fölé. A megoldást magam is idéztem, együtt az itt nem szereplő ócsai – más vonatkozásokban is releváns – példával.⁵³ Véleményem szerint ugyanakkor a hármas elemekből (a mellékrajzi falához csatlakozó falpillérek, a mellékrajzi padlástereket szakaszoló és a tetőzeteik fölé emelkedő támfalakból és a gádorfalat támasztó falpillérek) álló külső támrendszert célszerű a belső boltozattartó és faltagoló rendszerével együtt szemlélni, amely utóbbi rekonstrukciója Adolf van der Venne 1860-ban publikált, a helyszíni maradványok által hitelesített metszete alapján lehetséges.⁵⁴

⁴⁸ Stanojev 2009, 131–137.

⁴⁹ Marosi, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts*. Budapest, 1984.

⁵⁰ Tóth Sándor: *A gyulafehérvári fejedelmi kapu jelentősége*. In: *Építés-Építészettudomány* XV, 1983, 1–4, 391–428.

⁵¹ Stanojev 2009, 16.

⁵² Stanojev 2009, 4.

⁵³ Raffay 2005, 88.

⁵⁴ Raffay 2005, 8. kép, 16–18, 44–46.

A torony nyugatról

Ezek a rendszerek ugyanis nemcsak szerkezetileg-statikailag alkottak összefüggő egészet, de feltételezhetően művészeti összefüggéseik és eredetük is azonos. Könyvemben is idéztem már Vercelli San Andrea templomának példáját, amely esetében a bourges-i gótikus székesegyházhoz köthető boltozattartó és faltagoló megoldásnak az aracsihoz részben hasonló származékával találkozni.⁵⁵ A támfalak Vercelliben és Aracson is a gótikus támvíveknek a téглаépítészet lehetőségeihez alkalmazott változataiként értelmezhetőek.

Stanojev könyve az aracsi kőről és a régebbi templomról szóló gondolatok után a templomrom leírásával folytatódik.⁵⁶ Mondanivalója rendszeretlen, gondolatai csapongóak, a szöveg nehezen követhető. Ez a rész az alaprajzi megoldás ismertetésével indít, majd a toronyról és a pillérek-ről szól. Érthetetlen, hogy szerzőnk miért említett hat nyolcszögű pillért a négy helyett⁵⁷: a templom háromhajós belső terét eredetileg három pár pillér tagolta, amelyek közül a nyugatiak valóban nyolcszögletűek, a szentélynél állók viszont a kötegelték (voltak). Lehet, hogy szerzőnk a kötegelt pilléreket csak a lábazatuk alatti szintjükön vizsgálta, lévén ő régész, akit a föld alatti dolgok jobban foglalkoztatnak – e szinten a kötegelt pillérekhez valóban nyolcszögű alapok tartoznak.

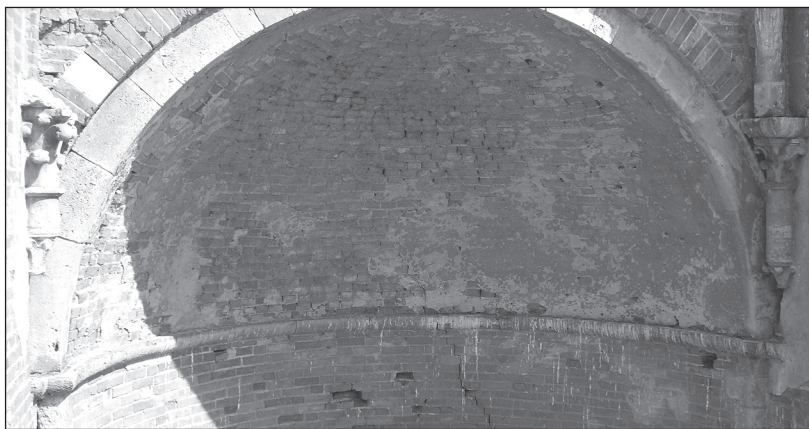
Stanojev a pilléreket követően a kapuk kérdésével foglalkozott (érdekesmód az északi, a mellékszentély előtti boltszakaszba nyíló bejárat nyomait⁵⁸ ő nem vette észre), majd visszatért a toronyra, annak összefüg-

⁵⁵ Raffay 2005, 81–83.

⁵⁶ Stanojev 2009, 16–27.

⁵⁷ Stanojev 2009, 16.

⁵⁸ Raffay 2005, 40.

Oszlopcsonkkonzolok a főapszis előtt

géseire is kitérve, majd a téglákról, tetőcserepekről írt és a diadalívre tért át, majd az oszlopcsonkkonzolok kapcsán megjelennek az ornamentikát érintő megállapításai is, majd az ablakok, a főszentélybeli fülke nyomai kerültek megfigyelésre (amelynek szentségtartó fülkeként⁵⁹ való azonosítási lehetőségével szerzőnk érthetetlen módon nem foglalkozott), az apsziskülső, a gádorfali párkány, az apszisok közti falpillérek (fejezetestül, újabb ornamentikakitérővel) következnek, aztán a pillérek ornamentikásként és végül a nyugati fal, a kapuk kérdésével, a belső oldali konzolokkal, a boltozat maradványaival, a rózsablakkal.

Nem vitatom, hogy egy épület értelmező leírása komoly feladat, egy romé pedig egyenesen kihívást jelenthet a tudós számára. Egy rom esetében azt is el kell dönteni, hogy rombolás-pusztítás szeszélye és véletlene meghatározta látvány leírásából kiindulva kell-e értelmezésre vállalkozni vagy rekonstrukciós hipotézisek láthatatlan segédkonstrukciójára támaszkodva kell-e meghatározni a maradványokat.⁶⁰ Stanojev úgy látszik, a romállapottal összefüggő látványelemekből kívánt kiindulni, sajnos anélkül, hogy a látvány és a leírás strukturálásával foglalkozott volna.

A leírásnak különösen problémásak az ornamentikát érintő részei. A problémák nem függetlenek a fentebb az emléktanyag, illetve az irodalom hiányos ismeretéről mondottaktól, a kompozícióknak és a részletformáknak a meghatározásához pedig talán még fontosabb a tájékozódás, mint az építészeti megoldások esetében.

A vonatkozó leírásrészeket egy másik probléma is végigkíséri: a szövegben a jobb és a bal oldal folyamatosan felcserélődik. Ha a helyszínen

⁵⁹ Raffay 2005, 50.

⁶⁰ Vö. Raffay 2005, 33–34.

Stanojev alapján szeretnénk azonosítani a faragványokat, például az apszisok közti falpillérek fejezetét⁶¹, vagy az oszlopconkkonzolokét⁶², akkor az csak nekik hátat fordítva lenne lehetséges. Rendben van – gondolja az olvasó: Stanojevnél tehát az oldalak a szentélynek hátat fordítva kerültek meghatározásra. Igen ám, de a szöveg további részeiben szó sincs a szentélynek hátat fordítóhoz igazított egységes(en zavaró) nézőpont alkalmazásáról. A nyugati fal faragványainak esetében ugyanis a bejáraton belépőhöz képest meghatározott jobb és bal oldalról lehet beszélni.⁶³ Stanojev bizonyára nem a helyszínen és nem a helyszíni „élményeken” alapuló helymemória segítségével készítette leírásait, hanem íróasztala mellett, kizárólag képek és azonosítási számok/jelek alapján.

Ha gonoszkodni szeretnék, mást feltételeznék, azt, hogy Stanojev a leírásait a faragványoknak hátat fordítva készítette el. Mindenesetre ezzel a feltételezéssel a leírásainak az összes problémája megmagyarázható lenne. A fejezeteknek hátat fordítva lehetett volna csak a fejezetek levelei közti különbséget nem észrevenni, és rájuk az akantuszlevél megnevezést alkalmazni vagy bimbós végződést volutaként megnevezni⁶⁴ stb. Pedig az aracsi faragványok levéldíszjele változatos, a kompozíciós megoldások, a levéltípusok és a részletformák tekintetében is. A Stanojev által alkalmazott akantuszmeghatározás csak a levelek egy (kisebb) csoportjára érvényes – azokra is inkább az akantuszszármazék kifejezést ajánlanám, míg a fennmaradt emlékmű nagyobbik részét tagolatlan oldalszélű és (az északi oszlopconkkonzol fejezetét kivéve) homorlatokkal tagolt felületű levéltípus jellemzi (amelynek sáslevél elnevezéséhez persze nem kötelező ragaszkodni).⁶⁵ A fő levéltípusok példányai kihajló, göbös végződést tartanak, amelyet bimbóként szokás megnevezni, és amelyet a szerzőnek sem kellene összetévesztenie a csigásodó volutavégződésekkel. Ilyen volutavégződésekkel Aracson is találkozni, itt is, mint általában, antikizáló kompozíciók meghatározó elemeiként. Az antikizáló kompozíciókon kívül itt általam gótikus megnevezéssel illetettek is előfordulnak, de a díszítőfaragványok egy részén figurális formák is szerepet kapnak, a főhajó nyugati konzolpárján pedig ezek az egyeduralkodók. A főapszis és a déli mellékapszis közti (a főapszisnak hátat fordítva: bal oldali, a nyugati kapun belépőhöz képest jobb oldali, az apszissal szemben állva: jobb oldali, a nyugati kapun befárolónak pedig bal oldalára eső) falpillér fejezete is anti-

⁶¹ Stanojev 2009, 22.

⁶² Stanojev 2009, 21.

⁶³ Stanojev 2009, 24.

⁶⁴ Stanojev 2009, 21–24.

⁶⁵ Vö. Raffay 2005, 53–69.

A főhajó kelet felé

kizáró kompozíciójú, amely kompozíciót akantuszszármazékok és figurális formák alkotnak. A féloszlopfői rész tengelyében álló figurát Stanojev a görög mitológia Atlaszaként határozta meg, a mellékfigurát pedig annak egyik lányaként.⁶⁶ Bő a választék: Atlasznak jó néhány lánya volt. Stanojev, bár nagy a fantáziája, a választást az olvasóéra bízta. Nos, a figurák azonosításához nincs támpontunk, a meghatározások így önkényesnek hatnak. A fő figura persze valóban atlaszszerepű: az abakuszt és a vállpárkányt látszik tartani, általa pedig az épület felsőbb részeit is, mint az épület foglya/alárendeltje. A jobb oldaliról (a fő figurához képest bal oldali) is csak ennyi állítható: arcát a tenyerébe hajtja, ami általában a szomorúság jele. Érdekesebb és tanulságosabb is az atlaszszerepű figurának a kompozíciós környezetével együtt való vizsgálata, amely vizsgálat Provence XII. századi antikizáló művészetével való kapcsolat lehetőségére irányítja a figyelmet – az enyémet mindenképp.⁶⁷

⁶⁶ Stanojev 2009, 22.

⁶⁷ Raffay 2005, 92–96, 101–102.

Stanojev leírása építéstörténeti kérdéseket is felvet. Ezekkel a kérdésekkel most bővebben szeretnék foglalkozni, méghozzá a főhajó keleti, eredetileg a főhajó bordás keresztboltozatának tartásában szerepet játszó oszlopcsonkkonzol-párja elhelyezéséből kiindulva. Stanojev helyesen állapította meg, hogy ezek „a bazilika középső hajójának falába vannak ágyazva”⁶⁸, vagyis, a főhajófal és az apszis homlokfalának szögletéhez tartoznak ugyan, de az utóbbi falhoz nem kötődően kerültek elhelyezésre, eléje mintegy belógatva és csak az oldalfallal kötésben. Ezt az elválást én is érzékelttem (levonva a következtetést is: a szentélyrész „már állt a főhajófal felépítésekor”⁶⁹), de építéstörténeti jelentőségére kevés figyelmet szenteltem. Úgy gondolom, hogy az építéstörténet problémáira most érdemes visszatérnem, együtt a konzolpár nyugati megfelelőinek a vizsgálatával, ugyanakkor utalva a Gerecze-féle fejezetre⁷⁰, illetve felhasználva a nyugati homlokzat vizsgálatának eredményeit, valamint a régi templom létre és elhelyezkedésére vonatkozó ismereteket is.

Nem vitás, hogy az építkezés kezdeti szakaszából származik a három-apszisos rész, amelyre a félkupola-boltozatokat is hamar felrakhatták. Az sem vitás, hogy a keleti részek építésével együtt a mellékhajói falak emelését is megkezdhették, keletről nyugat felé haladva (a falak építésének megkezdésekor azonnal tervváltást eszközölve és a falakhoz támpilléreket kapcsolva – a régebbi irodalomban olvasható fal-támpillérelválást⁷¹ Stanojev ugyan nem erősíti meg. Kérdés az, hogy a templombelső kiépítése is keletről nyugatra haladt-e, az apszisos részhez képest fáziskéséssel, vagy nem.

A konzolok nyugati (a főhajó északi és déli oldalfalai, valamint a nyugati oldalfalainak szögletében elhelyezkedő) megfelelői egyrészt nem oszlopcsonk-formájúak, hanem figurális díszűek (az északi fejet formáz, a déli görnyedő alakot, bár ennek formáit Stanojevnek nem sikerült azonosítania), másrészt nem frontális beállításúak, hanem átlósak. És: nemcsak a hosszanti oldalfallal állnak kötésben, hanem a szögletekbe is szervesen illeszkednek. A frontális beállítást a művészettörténet szereti régiesebb jelzővel illetni, szemben az átlós megoldással. Ennek alapján Aracson azt lehetne gondolni, hogy a keleti konzolpár az építéstörténet korábbi szakaszában került megtervezésre és elhelyezésre, mint a nyugatiak, amelyek átlós elhelyezése talán valamiféle terv- és stílusváltásra utalnának. E terv-,

⁶⁸ Stanojev 2009, 21.

⁶⁹ Raffay 2005, 53.

⁷⁰ Raffay 2005, 55. kép.

⁷¹ Čanak-Medić, Milka: *Srednjovekovna crkva u Arači. Uvod sa historiografijom*. In: *Zbornik za likovne umetnosti* 10, 1974, 38.

még inkább a stílusváltás a Gerecze-féle fejezet stílusának a fennmaradt aracsi faragványokétól eltérő és későbbi (nevezetesen: pannonhalmias) összefüggésű jellemzőivel és eredeti építészeti helyével is összefüggésbe hozható.⁷² Mondván: mivel a faragvány a legkésőbbiek közül való és valamelyik nyolcszögletű pillérhez, talán annak a főhajófalon felfutó részéhez tartozott, a nyolcszögű pillérek kiképzése az építésmenet legkésőbbi (persze a boltozást megelőző) fázisában készülhettek, időben és elhelyezését tekintve is a nyugati konzolpárhoz közelebb. Mindebből tehát azt az építéstörténeti következtetést lehetne levonni, hogy a pillérek felépítését a keletiekkel kezdték és keletről haladtak a nyugati részek felé. Igen ám, de a mellékhajók keleti szögleteinek boltozati konzolai – amelyek mindenképp korábbiak, mint a főhajóban lévők – nem frontális, hanem átlós beállításúak. Rajtuk figurális dísz is megjelenik, amelynél fogva is közelebb állnak a főhajó nyugati konzolaihoz (a fej motívuma alapján: elsősorban az északihoz).

Mi történhetett? Az átlós és figurális konzolokat alkalmazó tervet egy időre felfüggesztették, de a nyugati részek táján visszatértek hozzá, miután elkészültek az oszlopcsonkkonzolokkal jelezhető részekkel? Nem hinném. Kézenfekvőbb arra gondolni, hogy a keleti konzolpár frontális beállítása nem stílust jelző értékű, de építéstörténeti vonatkozású. Ha szem előtt tartjuk az apszisos rész elsődlegességét és a templombelső kialakítását illetően fordított, nyugatról keletre tartó építésmenetet rekonstruálunk, akkor a keleti szögletekbe semmiképp sem tehettek volna a szögletekbe kötő és így átlós elhelyezésű konzolokat. Hacsak nem akarták volna a már elkészült részeket megbontani. Legfeljebb a fejezeteik kompozícióját tervezhették volna diagonálisra. Elképzelhető, hogy az oszlopcsonkkonzolos forma alkalmazása a „csak” a hosszanti oldalfalat használó, statikailag tehát problémásabb építészeti hely igényeivel is összefügghet. A forma mindenestre nem független attól a kötegelt-oszlopos formavilágtól, amely a szentélyrészt jellemzi, szemben a nyugatabbi részek egyszerűbb alakításával, méghozzá az alapok lerakásától kezdődően. Ez azt is jelenti, hogy a keleti oszlopcsonkpár semmiféle stílusváltásról nem tanúskodik, sőt akár már az eredeti elképzelésben is szerepelhetett. Stíluskapcsolatra mutat a hozzájuk tartozó ornamentika vizsgálatának eredménye is, azzal a megjegyzéssel, hogy az északi fejezeten olyan tagolatlan felületű levelek kaptak helyet, amelyek párját a fennmaradt aracsi anyagban nem ismerjük.

Ha keletről induló építésmenetet rekonstruálunk, amely a pillérek állításával megfordult és nyugatról haladt kelet felé, akkor nyilvánvaló, hogy

⁷² Raffay 2005, 64–65, 98–99.

ezt a nyugati fal időközbeni felépítése tette lehetővé – ennek magasabb szakaszai már a főhajói falakkal együtt készültek. Azt hiszem, itt érdemes a nyugati kapu feletti teherhárító ívre utalni. Az ugyanis nemcsak az oda tervezett kaput kívánta a felette lévő falszakaszok terhétől mentesíteni, de az imént rekonstruált építéstörténetben is szerepet játszhatott. Amíg ugyanis a belsőben dolgoztak – épültek a pillérek, a főhajófal felmenő részei, majd a boltozatok, és állandó volt a jövés-menés, az építőanyag szállítása, az állványok mozgatása, bizony nem lett volna célszerű a finom faragású (márvány)kaput a helyére állítani – útban is lett volna, meg is sérült volna. Bizonyára nem is tették, hanem csak a helyét alakították ki, és azt nyitva hagyták. Így valószínűnek látszik az is, hogy a rózsablaknak a beépítése is megelőzhette a kapuét.

Mármost feltehető a kérdés: mit kezdjünk a Gerecze-féle fejezetel, amennyiben továbbra elfogadjuk az aracsi romhoz való tartozásának Gereczétől örökölt hagyományát?⁷³ Kompozíciója, levéltípusa idegen az aracsi anyagban (a nyugati kapuhoz tartozónak vélt töredékeket persze nem ismerjük, csak Stanojev), és más összefüggési rendszerbe is illeszkedik, mint a többi faragvány. Egyelőre az feltételezhető, hogy a munkálatok késői fázisában érkezett (magányos?) kőfaragó alkotásáról van szó. Valamelyik nyolcszögű pillérnek a főhajófalra felfutó részéhez való kötése⁷⁴ felveti a kérdést: nem kell-e a főhajó felső részeinek (ezzel együtt a falpillérek fejezeteinek) és a boltozásának az esetében újra forduló és keletről nyugatra haladó építésmenetet rekonstruálni, nem kell-e azt feltételezni, hogy a főhajófalak keletebbi szakaszainak építésével előresiettek, hogy a boltozatok építéséhez a szentély előtti részeken mielőbb nekifoghassanak. Ha igen, akkor arra is gondolni lehet: a Gerecze-féle fejezet nemcsak stílusban fiatalabb a többiétől, de időben is valamennyivel későbbi: elkészült a főhajó beboltozásának utolsó, valamelyik nyolcszögű pillérhez tartozó falpillér fejezetrészét is érintő fázisához köthető. E késői stílusról képet alkotni (egyelőre) nem lehet: boltozati záróköveket nem ismerünk, de – amint azt már említettem – a nyugati kapuhoz tartozónak tartott faragványtöredékeket igen, igaz, egyelőre csak Stanojev.⁷⁵ Márpedig a nyugati falról és a teherhárító ívének elsődleges szerepéről elmondottak alapján okkal feltételezhető, hogy a nyugati kapu, faragványostul a legkésőbb elkészült része lehetett a templomnak – kialakításához csak a legutolsó fázisban fogtak – amikor már a boltozatok is álltak. Érdemes megemlíteni,

⁷³ Bakó Zsuzsanna Ildikó: *Gerecze Péter fényképhagyatéka*. Budapest, 1993, 34. kép.

⁷⁴ Raffay 2005, 64.

⁷⁵ Stanojev 2009, 24.

hogy a boltozatok elkészültét nem követte azonnal a tetőzetek felrakása. Ezzel a késéssel a tervezők eleve számoltak: a boltozatokról az esővizet elvezető vízközpóknak a kialakítása legalábbis erről tanúskodik.⁷⁶

Az építéstörténetet bonyolítja, hogy az építkezés közben a nyugati homlokzaton tervmódosításra került sor, de még függetlenül a kapunak a tényleges kialakításától.⁷⁷ A módosításra még a teherhárító ív építésének megkezdésekor, annak vállmagasságában került sor. A korábbi tervre utalnak a kapu két oldalán fennmaradt „fülkefélék”, amelyek azonosításával Stanojev nem foglalkozott. Ezeknek a nyugati homlokzat északi szélénél lévő (befalazott) megfelelőjére és hevederívfészekként való azonosítására már felhívtam a figyelmet és arra is, hogy ezek a hevederívek egy előcsarnoki tervnek voltak a részei.⁷⁸ Az elmondottak alapján arra is gondolni lehet, hogy az előcsarnok mélyére más típusú kaput tervezhettek, mint az előcsarnok nélküli homlokzathoz. Talán ezzel függ össze a kapualapozás szintjén megfigyelt elválás, amelyről a régebbi irodalomban olvashatunk⁷⁹, de amelyről Stanojev nem tett említést. Ő ugyanakkor oszlopos-baldachinos rekonstrukciót javasolt, de kellő bizonyítékok hiányában.⁸⁰

Az Aracson rekonstruált építésmenet nem lehetett szokatlan az ismert korabeli magyarországi emlékanyagban. A gyulafehérvári székesegyház esetében ez a megoldás korábbi templom jelenlétével függött össze. Itt a régi templomot szorosan körbeépítették, és addig nem nyúltak hozzá bontó kezekkel, amíg nem volt muszáj – amíg nem akadályozta az új építkezést. Amikor a régi már útjában volt az újnak, feltételezhetően csak részleges bontásba fogtak, hogy a régi szentélyt minél tovább használni lehessen.⁸¹ A „fordított” építésmenet Aracson sem lehetett független a régi templom jelenlététől és talán a használata körüli időhúzástól – ameddig persze a réginek a megközelítése biztosítható volt. A nyugati nyolcszögű pilléret mindenestre úgy is felállíthatták, hogy a régi templomhoz hozzá sem nyúltak.

Építéstörténeti és datálási problémákat vet fel a torony is, nem függetlenül a kolostori épületek meglétének feltételezésétől és ezzel együtt a templom eredeti funkciójának kérdéseitől. Véleményem szerint ugyanis a torony felépítése – a templom e szakaszához csatlakozó épületrész – sekrestye és/vagy kolostori szárny – létezését feltételezi. Hacsak nem akarunk

⁷⁶ Raffay 2005, 40, 42, 88. jegyzet.

⁷⁷ Raffay 2005, 39, 53.

⁷⁸ Raffay 2005, 36–38.

⁷⁹ Raffay 2005, 83. jegyzet.

⁸⁰ Stanojev 2009, 25.

⁸¹ Tóth 1983, 407–408.

arra gondolni, hogy a torony megközelíthetetlen lett volna, vagy arra, hogy oda csak az északi mellékhajó padlásának támfalak szakaszolta terein át bebújva lehetett elérni. Sőt: valószínűnek látom, hogy a mellékhajói padlásterek használatának a problémáját sem lehet (minden bizonnyal északi oldali) melléképületek feltételezése nélkül megnyugtató módon kezelni. A mellékhajók feletti padlásterekbe a főhajó oldalfalának a nyugati végében fennmaradt ajtónyílásokon keresztül ugyan fel lehetett jutni, de körülményesen. Ezek a nyílások inkább az egyik oldali padlástérből a másik oldaliba való átjutásban játszhattak szerepet⁸², amelynek körülményessége persze ugyancsak vitathatatlan. Pontosabban: északi oldali melléképületek feltételezésével csak a déli mellékhajó padlásterének elérését kellene körülményesnek feltételezni. Ráadásul: Stanojev szerint a torony ikerablakos szintje eredetileg kápolnaként funkcionált.⁸³ Lehet, Stanojev számára a toronybeli kápolnatér megközelítése nem okozhat semmiféle gondot, de a középkori szerzetesektől nem hiszem, hogy elvárható lett volna bármiféle akrobatikus ügyesség, mondjuk oltáriszentséggel a kézben. Szerzőnket ezek a kérdések nem foglalkoztatták: véleménye szerint a templom a XIII. században, a megközelíthetetlen toronykápolnájával együtt önállóan, minden melléképület nélkül állt, s a kolostori épületeknek funkcióbeli, illetve intézménybeli váltással⁸⁴ összefüggő elkészültéig a XV. század közepéig vagy a század második feléig kellett várni.⁸⁵ A melléképületek nélküliség a szerző szerint egyúttal az épület plébánia-funkcióját is bizonyítja – de a toronykápolna plébánosi használatának lehetőségeit nem tisztázta.⁸⁶ Szerzőnk szerint a melléképületek közül a sekrestye is hiányzott, egészen a XIV. századig, amelynek a korábbi hiánya véleménye szerint esetleg a keleti kereszténység hatásával lenne összefüggésbe hozható.⁸⁷ Ha korábban azt állította, hogy az új templom felépítése (többek között?) azért következett be, hogy „a még jelen lévő keleti kereszténység árnyalatát megtagadják”⁸⁸, akkor hogyan lehet, hogy e „megtagadásból” kifejejtették a sekrestyét, s ezt a „megtagadást” csak a XIV. század második felében tették teljessé?⁸⁹

⁸² Raffay 2005, 52.

⁸³ Stanojev 2009, 16, 17–18, 124.

⁸⁴ Stanojev 2009, 27–28, 124–125.

⁸⁵ Stanojev 2009, 75, 104, 125.

⁸⁶ Stanojev 2009, 18. Nem egészen világos az olvasó számára, hogy Stanojev hogyan rekonstruálta a történetet: plébániatemplomról beszélt, de a johanniták szerepét is feltételezte, anélkül, hogy kolostori szárny létezését feltételezte volna.

⁸⁷ Stanojev 2009, 125.

⁸⁸ Stanojev 2009, 27. A keleti kereszténység hatásának és annak visszaszorításának Aracshoz kapcsolódó gondolata nem új. Vö. Nađ 1953, 85 és Mano-Zisi 1953, 80.

⁸⁹ Stanojev 2009, 125.

Nem lehet, hogy a templom késői datálásának az ötlete, a sekrestye utólagosságának a feltételezése, a még későbbre keltezett kolostori intézmény és épület elképzelése a keleti kereszténység korabeli hatásának a feltételezési igényével függ össze? Ha mindehhez hozzáadjuk Stanojevnek a védőszentekkel, valamint a régi és az új templom tájolásával összefüggésben előadott, ugyancsak zavarosan kifejtett feltételezéseit⁹⁰, akkor igennel kell a feltett kérdésre válaszolni. Lehet, hogy szerzőnknek a zavaros megfogalmazásai ebben az esetben a zavarosban való halászat szándékával (vagy a zavarosban való halászat amúgy is fennálló feltételeinek a megerősítésével) is összefüggnek? A fogalmazásbeli problémákon való rágódás nem idegen a művészettörténet tudományától (erre vonatkozóan talán a jelen írás is kellő bizonyítékul szolgálhat...), de az említett halászat eseteivel azt hiszem, egy másik tudománynak lehetne foglalkoznia. Stanojev csak az előbbi esetben tekinthető (tudományos) vitapartnernek.

Inkább térjünk vissza a toronyhoz! Ennek utólagosságát már Gerecze bizonyította.⁹¹ Az eredeti és a ráépítéskori falak megkülönböztetésével én is foglalkoztam.⁹² A „kápolna” déli falát nem „közvetlenül a középső hajó északi falának boltívére falazták”, hanem ezen a szinten a főhajói gádorfal utolsó szakaszát, ablakostul felhasználták.⁹³ A torony felsőbb részeit pedig a gádorfalra építették, anélkül, hogy abból visszabontottak volna, amint azt szerzőnk feltételezte, annak ellenére, hogy a gádorfal eredeti koronázópárkányának a konzolait ő is megfigyelte.⁹⁴

Az ikerablakos szint kápolna funkciójának elképzelését nemcsak az említett közlekedési-megközelítési problémák miatt kérdőjelezem meg – amelyeknek egy kápolnához méltó megoldását az északi mellékszárnynak (általam éppenséggel feltételezett) egykorú meglétével sem lehet elképzelni. A kápolna-feltételezést a kolostortemplomi funkciónak legalább a torony építésének idejére való (általam éppenséggel feltételezett) visszavitelével sem lehet támogatni. Azt hiszem, mivel az ikerablakos toronyszinten nincsenek a liturgikus használatra utaló nyomok-megoldások (például a főapsziszban látható szentségtartó fülke maradványához hasonló, amely főapsziszbelit szerzőnk nemes egyszerűséggel „fülkeszerűségként” határozott meg⁹⁵), le kell mondani a kápolna-funkció feltételezéséről. Kápolnáknak

⁹⁰ Stanojev 2009, 27.

⁹¹ Gerecze Péter: *Néhány árpádkori templomunk. (Aracs, Ócsa, Ó-Bars, Börzsöny, Deák-Monostor, Gyulafehérvár, Harina)*. In: *Archaeológiai Értesítő* XVI, 1896, 311.

⁹² Raffay 2005, 42–43.

⁹³ Stanojev 2009, 17.

⁹⁴ Stanojev 2009, XI. kép.

⁹⁵ Stanojev 2009, 22.

tornyokban és emeleti részekben való elhelyezése persze nem szokatlan. Suger, Saint Denis apátja az apátsági temploma nyugati része emeleti kápolnijáról a következőképp ír: „Elértük, hogy Szent Romanus kápolniját Istennek és szent angyalainak szolgálatára Hugó roueni érsek és több más püspök felszentelte. Mily titkos, emelkedett s mily alkalmas ez a hely a szent dolgok végzésére, megtudták azok, akik itt Istennek szolgálnak, és míg áldozatot mutatnak be, mintha félig máris a mennyekben lakoznának.”⁹⁶ Azt persze nem állítom, hogy Stanojev az aracsi toronykápolna feltételezésével összekeverné az angyalok és a szentlélek megidézését a galambászattal.

Érdemesebb volna a torony összefüggéseivel foglalkozni. Amint azt már említettem, Stanojev a tornyot a XIII. század közepére vagy második felére keltezte, az ikerablakok kapcsán pedig Türjére utalt⁹⁷ – bízva abban, hogy a templom Lux Kálmán-féle felújítása az ablakok formáit nem érintette.⁹⁸ Pontosabb datálásra egyelőre én sem vállalkozom, legfeljebb a torony szerteágazóbb, a téglalapítményben jól megfogható kapcsolataira szeretném felhívni a figyelmet, amelyekre nemcsak az ikerablakok, de a záró rész nyolcszögű formája is utalhat. Az ikerablakokhoz nemcsak Türjén találni párhuzamokat, de ilyenek Aracshoz közelebből is idézhetők: a szegedi egykori Szent Demeter-templom fennmaradt tornya legfelső szintjén és a bácsi ferences templom tornyán is hasonlókat alkalmaztak.⁹⁹ A különbségek a nyílásokat összefogó keret záródásának a formájából adódnak. Amíg Aracson ez nyomott csúcsíves, addig Szegeden háromkaréjos, Türjén csúcsíves. A bácsi is csúcsíves, amely kissé nyomottan alakított. A torony megjelenésében Türjén és Bácon nem jelentkezik nyolcszögű forma. Szegeden igen: itt a toronytest felső három szintje ilyen. Somogyvámoson vi-

⁹⁶ *A középkori művészet történetének olvasókönyve*. XI–XV. század. Összeállította: Marosi Ernő. Budapest, 1997. 100.

⁹⁷ Stanojev 2009, 18.

⁹⁸ Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei 1*. Budapest, 1959 (a továbbiakban: Genthon 1959) 399.

⁹⁹ Képek: Kriszt György, Dobos Lajos: *Középkori templomaink*. Budapest, 1991, 18. (Türje), 73. (Szeged), Sekulić, Ante: *Drevni Bač*. Split, 1978 (a továbbiakban Sekulić 1978), kép a 13. oldalon (Bács). Műemlékvédelmi beavatkozás nemcsak a türjei tornyokat érte. A bácsi torony idézett képe épp az ablakok tekintetében tér el a maitól: az ikerablakok közti osztót azóta állíthatták helyre. A bácsi torony XIX. századi ábrázolása ugyancsak óvatosságra int az ablakok eredeti megjelenését illetően, de a nyílásokat összefogó keret formájában nem mutatható ki változ(tat)ás (vö. Henszlmann Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú mű-emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876, 261. ábra). Az aracsi torony ablakain is kimutatható műemlékes beavatkozás: a keleti ikerablak osztóját a Gerecze–Pavlicsek-féle munkálatokkor pótolták (vö. Raffay 2006, 30).

szont nemcsak a toronytest felső része nyolcszögű, de a falazott sisakrész is.¹⁰⁰ A nyolcszögű toronytest-rész itt is négyszögletesre ültetett, de egy emelet magasságú, nagy ablakkal. Aracson viszont a négyszögletes rész és a toronysisak maradványai között csak egy egészen alacsony átvezető szintet alkalmaztak, egyetlen kis nyílással, amelyen keresztül a főhajó tetejére lehetett kimászni. Úgy tűnik, hogy itt a négyszögletes és a nyolcszögű részek közti háromszögletű, átvezető formákat sem alkalmazták, szemben a szegedi és a somogyvámosi példával.

Úgy gondolom, hogy a megállapítható különbségek ellenére az aracsi torony legközelebbi rokonai az említettek, és hogy a datálásuk is hasonlóan oldható meg. A tornyok, talán a bácsi kivételével, a XIII. századra keltezhetők.¹⁰¹ A torony felépítése Bácsón is – Aracshoz hasonlóan – utólagos és minden bizonnyal a templomnak a ferencesek általi átvételével függ össze. A torony késői datálásának a lehetősége a ferencesek bácsi jelenlétének legkorábbi évszámán alapul. A ferencesek 1316-tól mutathatók itt ki.¹⁰² A toronynak a ferences liturgiával való kapcsolata Aracson is felmerült.¹⁰³ Kérdés, hogy a tornyot itt nem kell-e ez alapján még későbbre datálni. A ferencesek itteni megjelenését 1370 körülre szokás tenni és Erzsébet anyakirálynéval kapcsolatba hozni.¹⁰⁴ De az említett torony-összefüggések arra utalnak: inkább a tornyot kell korábbra helyezni, és esetleg Erzsébet királyné ferenceseinek Aracsát máshol keresni. Pantićnak a térképészeti kutatásain alapuló feltételezésnél járunk, amely szerint a középkori Aracs nem is azonosítható a templomrom körüli településsel.¹⁰⁵

A templombelső kifestésével kapcsolatban is érdemes a figyelmet XIII. századi összefüggésekre felhívni. Az északi mellékhajó egyetlen fennmaradt falpillérén (a keletről számított első falpillérén) nemcsak a vakolás nyomai, hanem a kifestés is megfigyelhetők. Ezek tanúsága szerint ezt a részt kváderfestés díszítette: a vöröses felületet fehér fugázás tagolta kváderekre. A kváderfestésnek szinte az egész templombelsőre kiterjedő előfordulása

¹⁰⁰ Genthon 1959, 265. kép.

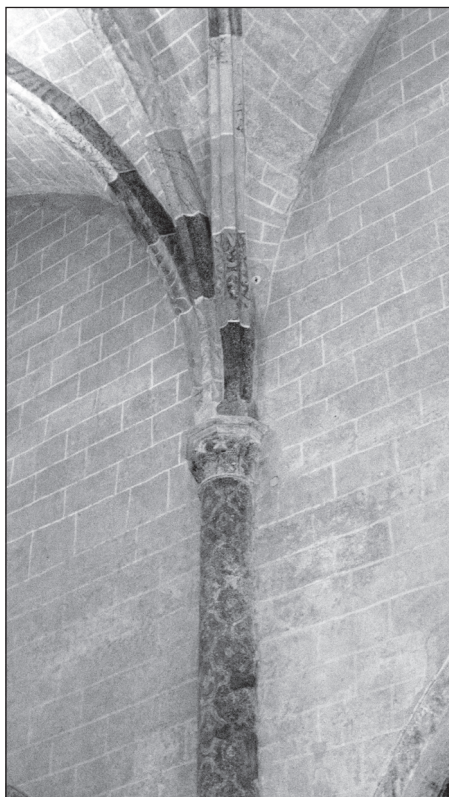
¹⁰¹ Vö. Genthon 1959, 297.

¹⁰² Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest, 1963, 212, Marosi Ernő: *A koldulórendi építészet Magyarországon.* In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Szerk. Haris Andrea. Budapest, 1994, 46. A ferencesek bácsi megjelenését Sekulić korábbi időpontokkal (1301, 1306) hozta összefüggésbe: Sekulić 1978, 35, 172. jegyzet.

¹⁰³ Raffay 2005, 53.

¹⁰⁴ Pl. Berecz 1970, 133.

¹⁰⁵ Pantić, Milan K.: *Problem Arače u naučnoj literaturi.* In: *Rad vojvođanskih muzeja* 12–13, 1964, 141–150.

*Kvaderfestés a kremsi
domonkos templomban*

bizonyára nem volt ritka, a XIII. században sem. Az aracsihoz hasonló motívum és színvilág jellemzi például a kremsi domonkos templom falait, de a boltozatait is.¹⁰⁶ A kvaderezést viszont az árkádpillérek féloszlopain és a boltozati bordákon nem alkalmazták – ezeket gazdagabb motívumú és színvilágú festéssel látták el.

Stanojev a kolostornak a XV. századra való datálását (és ezzel együtt a XIII. századi templomnak plébániatemplomként való meghatározását) a sírok elhelyezkedésére és mellékleteik értékelésére alapozta, mondván: a kolostor építményeinek helyén korábbi sírok léteztek, amelyeket az új építmény alapfalainak lerakásakor átvágtak, illetve tönkretettek.¹⁰⁷ A kolostor építésének terminus post quemjét tehát a sírok datálása segítségével határozhatjuk meg.

¹⁰⁶ Donin, Richard Kurt: *Die Bettelordenskirchen in Österreich. Zur Entwicklungsgeschichte der österreichischen Gotik*. Baden bei Wien, 1935, 125–136. Schedl, Barbara: *Eine neue zeitliche Einordnung des Chores der ehemaligen Dominikanerkirche Hll. Peter und Paul in Krems an der Donau*. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege* 52, 1998, 387–392.

¹⁰⁷ Stanojev 2009, 71.

Az ásatás vonatkozó eredményeinek áttekintését nehezíti, hogy szerzőnk a sírok térképén csak a bazilika alapfalait tüntette fel, a kolostoréit pedig nem – kivéve a keleti szárny káptalanterem-kápolnájának poligonális záródását és a nyugati szárnyhoz tartozó csekély maradványokat, amelyek persze támpontul szolgálnak.¹⁰⁸ Szerzőnk a sírok datálását a pénzleletek és sírmellékletek segítségével végezte el. Ez rendben is lenne. De szem előtt kellene tartani, hogy a terület erősen és többszörösen bolygatott¹⁰⁹, így a leletek nagy része nem bírhat keltező értékkel a megtalálási helyük vonatkozásában. A sírboltokban talált érmék sem nyújthatnak a sírbolt építési idejéről tájékoztatást.

Jellemző példa a káptalanterem-kápolnában feltárt falazott sír (VII. számú) esete. A sírból olyan leletek jöttek elő, amelyek csakis a sír feldúlásakor és/vagy az ezt követő valamiféle rendbetételkor kerülhettek oda.¹¹⁰ Hogyan is lehetne ezek alapján datálni a sírt? Csak annyi állapítható meg, hogy a feldúláskor vagy a terület rendezésekor a megtalált tárgyaknak már létezniük kellett. Semmi sem bizonyítja, hogy ezek a sír kialakításának idejéből származnának. Ez a sír azért is érdekes, mert róla az sem feltételezhető teljes biztonsággal, hogy korábbi lenne, mint a felette egykor állt építmény. A fentebb említett ábra e tekintetben mégiscsak hasznos: róla leolvasható, hogy a sír a káptalanterem-kápolna tengelyében helyezkedik el, északra kissé eltolódva, középtájt. Ilyen pozíciójú sírhely különösen fontos – alkalmasint az adott hely alapításában és felépítésében vezető szerepet játszó – személynek járhatott. A szóban forgó sírról nagyobb valószínűséggel feltételezhető, hogy a káptalanterem-kápolna alapítója és építtetője számára lett kialakítva, és hogy az épületrésszel együtt, esetleg kevésel utána készült, semmint az, hogy korábbi lenne és csak a pusztá véletlennek köszönhetően került a kápolnatér előkelő kellős közepébe. Amennyiben persze nem bizonyítható, hogy felső részét a káptalanterem padlójának kialakításakor megcsonkították.

Más esetekben a sírokról valóban nem feltételezhető, hogy a kolostor építményeivel egyidősek vagy későbbiek lennének: ezek a sírok a kolostor alapfalainak lerakásakor már léteztek, és létükre a tervezéskor és a munkálatokkor (már) nem voltak különösebb tekintettel: az új falakat e sírokra építették. Stanojev helyesen gondolta, hogy a sírok datálása arra a kérdésre is feleletet ad, hogy mi a kolostori falak építésének terminus post quemje. Azt már vitattam, hogy a leletek a feldúlt sírok esetében mennyiben tekint-

¹⁰⁸ Stanojev 2009, 58. ábra.

¹⁰⁹ Stanojev 2009, 69.

¹¹⁰ Stanojev 2009, 52–55.

hetők keltező-értékűeknek. A kolostori alapfalak metszette sírok esetében e vita viszont egyetlen sírra – a 35. számúra – korlátozódhat. A szóban forgó sírok közül a régészeti feltárás ugyanis csak ebben az egyben talált tárgyakat – a kolostori építkezésekkor megrongált 14-es, 26-os, 27-es, 28-as, 40-es, 59-es, 72-es számot viselő sírok pedig mind tárgyi leletek nélküliek!¹¹¹

Az építkezésekkor megrongált sírok így mást nem bizonyítanak, csak azt, hogy a területen korábban temető létezett. Azok a sírok, amelyeket építkezéssel összefüggő bolygatásokkal nem jellemezhetünk – ilyenek a 44-es, 70-es, 71-es számot viselők¹¹² – azt a feltételezést is megengedik, hogy a kolostor területét később is használták temetkezésekre. Az említett sírokból ugyanakkor a csontokon kívül más leletek is előkerültek.

Nem vitatom: Stanojev könyve fontos, mert közli a Nagy Sándor-féle ásatás leletanyagát, és így alapul szolgálhat a későbbi régészeti elemzésekhez is. Elismerem: a könyv adalékokat szolgáltat a művészettörténeti értékeléshez is. De: a mű tudományos értelemben korántsem olyan alapvető és megbízható, következtetéseiben pedig korántsem olyan makulátlan, hogy csupán rá lenne alapozható az arcsi templomnak a művészettörténeti és régészeti bemutatása és értékelése. Így nemcsak hogy nem alkalmas arra sem, hogy kiindulópontja legyen a romok jövőbeni sorsát meghatározó, a romok körüli területet is érintő műemlékvédelmi munkáknak, de a munkálatok tudományos háttéranyagaként való kritikátlan és kizárólagos felhasználása veszélyes is lehet a romok jövőbeli állapota és megjelenése szempontjából. A templomromon az 1970-es években eszközölt műemlékvédelmi beavatkozások hibái és tévedései is a szakmai háttér elégtelenségéből fakadtak!¹¹³ Most az 1970-es évekbelieknél is nagyobb szabású műemlékvédelmi munkákra készülődnek, amelyeknek a veszélyei is nagyobbak! A munkák megálmodóit egyelőre nem tudom másra, csak szakmai (szakmák közti és szakmákon belüli) konszenzus keresésére, valamint a régebbi és az újabb szakirodalom kritikus olvasására biztatni.

¹¹¹ Stanojev 2009, 36, 38, 40, 43, 45.

¹¹² Stanojev, 2009, 41, 44, 45.

¹¹³ Raffay 2005, 31, 42, 44, 47–48.

Értelmezői otthonosságérzet

Harkai Vass Éva: *Szív és nők, igen és nem (Írások Kukorelly Endréről)*.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012

Harkai Vass Éva *Szív és nők, igen és nem* címmel Kukorelly Endréről szóló értekező prózai írásait gyűjtötte egybe. Könyve különös figyelmet érdemel, a szerző ugyanis azok közé tartozik, akik alaposan áttanulmányozták Kukorelly Endre minden kötetét, kiváló ismerője vers- és prózaírói munkásságának, s írt is legtöbb könyvéről – kritikát vagy tanulmányt, ritkábban esszét. Pályáját figyelemmel kíséri a kezdetektől, s már akkor megállapítja, hogy „a huszadik századi magyar költészet új poétikájának egyikét látjuk megszületőben”, amikor még korántsem volt bizonyos, hogy az újdonságjelenség egyben olyan értékmozzanatokat is hordoz, melyek következtében az évek során a kötetek mind karakterisztikusabb életművé szervesülnek.

Egyetlen szerző munkáiról szóló írásaiból építette fel tehát kötetét Harkai Vass Éva. Gyakoribb eset, hogy az ilyen típusú könyvek többszerzősek, több kritikus munkáit tartalmazzák, több elemző értekezik egy-egy íróról vagy költőről, ezáltal biztosítva a sokoldalú megközelítést, a polifonikusságot. Mert azzal az elgondolással, hogy az irodalom története nem feltétlenül nagy, összefüggő, célirányos történet, amelyet ilyenként is kell ábrázolnia az irodalomtörténet-írásnak, hanem olyan narratívum, amely egy-egy mű megjelenése köré is szerveződhet, fragmentált eseménysora esetleg hézagos is lehet, lassacskán a magyar irodalomtörténeti gondolkodás is megbékélni látszik, elsősorban a Szegedy-Maszák Mihály nevéhez fűződő, alapvető szemléleti újdonságot hozó háromkötetes *A magyar irodalom története*it követően. Annak viszont, hogy a mai irodalomtörténeti monográfiának milyennek kellene lennie, már homályosabb elképzeléseink vannak, hiszen kevésbé látványosan műfajmegújító köteteit láthattuk az utóbbi években. Persze, tartogathat meglepetést az életrajzot mellőző

monográfia, és az is, amely biográfia és fényképek segítségével próbálja meg az életutat interpretálni, s éppoly érzékeny elemzéseket tartalmazhat mindkét műfajváltozat. Ráadásul az is kétségtelen, hogy Kukorelly Endre opusa vonzza a róla szóló „szabálytalan” megszólalást, hiszen sem Farkas Zsolt monográfiája, sem András Sándor „monográfiaértékű” tanulmánykötete nem illeszthető teljes egészében a hagyományos formák kereteibe. Bár Harkai Vass Éva kötetkoncepciója inkább az utóbbihoz áll közel, így is sajátosságoknak mondható. És célravezető is, mert nagy előnye, hogy nem gáncsolják el a monográfiaiírás kérdései, nem foglalkozik az egységes, nagy narratívum létrehozásának gyötrelmes kérdéseivel; nem tér ki ugyan a teljesség igénye elől, de nem célja mindenáron időrendet prezentálni, sem valamiféle fejlődéstörténetet bemutatni. Nem kerüli meg a kérdést, csak elegánsan eltekint tőle. Mert az írások közti „üres helyek” egyébként is, értelmezői kitalációk nélkül is, kitöltődnek, különösebb belemagyarázás nélkül alakul ki a „történet”. Akkor is, ha az elemzések elméleti megalapozottága és szempontjai eltérőek, egyik szöveg történetelméleti látószögből értelmez, a másik – példának okáért – a palimpszeszt megjelenésmódjával foglalkozik.

Mivel Harkai Vass Éva kiválóan ismeri a szövegeket, a művek megközelítése során a szokványostól eltérő szempontokat is érvényesíteni tud. Költészetértésének érzékenysége Kukorelly Endre szövegeinek árnyalatait is felfedi, poétikai elmozdulásait is láttatja. Lecsupaszított versnyelvében intenzíven érzékeli a szerepjátékot, az álbanalitást, a megszerkesztettséget, amelyet gyakran „okosságnak” nevez. Interpretációjában a Kukorelly-mondat „úgy alakul, hogy ott legyen ne csak az irónia, hanem a részvét is, de ne legyen se érzелgős, se banális”.

A kötet jellegéből adódóan az értekező próza írójának nem kell kiterjesztenie szempontjait az életmű összes darabjára. Az opus alakulási folyamatát például az autotextualitás felől is láttatni tudja, vagyis a motívumok, toposzok ismétlődését, variálódását bemutatja az életművön belül is, hogyan kerül át egy-egy szöveg egy másik kötetbe, lírából prózába, s eközben jelentései hogyan gazdagodnak. Emellett azonban olyan kapcsolódási pontokat és érintkezéseket is kimutat, amelyek más szövegekkel, életművekkel folytatnak párbeszédet, vagy csupán egy-egy utalás vagy allúzió erejéig felidézük őket. Az írói opus „belső” mozgástereit éppúgy feltérképezi, mint ahogy gazdagabb összefüggésrendszerben is láttatja. Az életművet a mai városreprezentációk sorába állítja, az irodalmi hagyományra való reflektáltságot emeli ki, vagy az önéletírás alakulásrendjében láttatja.

A műnemi és műfaji transzformációk vizsgálatának azonban mindenkor kiindulópontja vers és próza elhatárolhatóságának-elhatárolhatatlan-

ságának kérdése. Amikor tehát szövegátfedésekről, variabilitásról beszél, természetszerűleg nemcsak motívumok szövegköziségéről értekeznek, hanem műfaji átértelmezéseket is regisztrál, „a történet emlékéét őrző beszéd” jellemzőjeként pedig azt emeli ki, hogy „az egyes műfajok műfajspecifikus jegyei is hiányukkal vannak jelen: nincs cselekmény, nincs kitüntetett szerepű idő és tér, nincs jellemformálás, nincsenek szereplők, csupán felmerülő s eltűnő alakok. S akár Kukorelly lírájában a lírai én, prózájában is kérdésessé válik az elbeszélő kiléte, behatárolhatósága”.

Nincs ellentmondásban ezzel s ugyanilyen fontos Kukorelly Endre opusa szempontjából Harkai Vass Évának az a megállapítása is, mely a „sajátosan megszelídült neoavantgárd kései révolte”-járól beszél, s ki is fejt, milyen az Kukorelly értelmezésében: „rendszer-váltás ide, rendszer-váltás oda, ami volt, egyrészt nem tekinthető semmisnek, nem törölhető el, hiszen mélyen benne az emlékezetben, másrészt még mindig nem jól működnek a dolgok. Nem jól működnek. Viszont nem protestálunk, leírjuk, ami van”. Alkotásainak háttérében a következő gondolat áll: „Most, nektek írom.” Az aktualitás poétikáját hozza mozgásba, s ezt az értelmező pontosan érzékeli is.

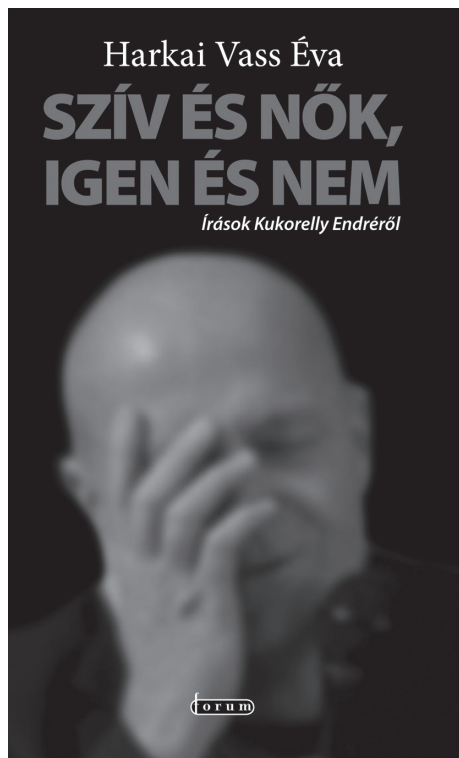
A kötet tanulmányai mélyreható elemzéseket tartalmaznak, melyek különösen fontosak, hiszen olyan kortárs alkotó munkáit elemzik, aki természetszerűleg törekszik eredetiségre, az interpretációnak pedig anélkül kell „követnie”, hogy belemagyarázóvá válna. A tanulmányíró a szerző legkülönösebb megoldásainak nemcsak kuriózumát látja, hanem rendszerét is bemutatja, még akkor is, ha arról a nyitottságot, a pontos definíciók nyűgétől való megszabadulást, az elbizonytalanított szemantika jellegzetességeit kell megállapítania.

A tanulmánykötet legfőbb erénye, hogy rezonál ezzel a nyitottsággal, méghozzá úgy, hogy megőrzi olvasói pozíciójának szubjektív elemeit. Egyik legfontosabb megállapítása, hogy Kukorelly Endre alapvetően lírai opusában a költészet nyelvi feltételezettsége és referencialitása nem állnak szemben egymással; mindkét fajta olvasat feltárja a szövegek megalkotottságának sajátosságait, a szerző poétikájának azokat az újdonságait, amelyek csak rá jellemzők.

Ez pedig újfent egy azok közül a látszólagos ellentmondások közül, amelyek Kukorelly Endre írásait átjárják. Hogy Harkai Vass Éva éppen ezeknek az ellentétes tartalmaknak és megformálásmódoknak az együttes megjelenését értékeli, az tanulmánykötetének címében is megjelenik, elemzéseiben az „igen és nem” paradox egységét tapasztalja.

S maga is hozzájárul ahhoz, hogy saját értelmezései kiegészítsék az értékelések sokaságát. Nem tesz úgy, mintha egyedül ő értené adekvát mó-

don Kukorelly Endre alkotásait, nem gondolja, hogy az egyik értelmezés kioltja a másikat, ezért gazdagon hivatkozhat a szakirodalmi forrásokra, az „immár bőségesre duzzadt Kukorelly-recepcióra”, ütköztetheti vagy megfeleltetheti értelmezésmódját másokéval. Olvasói „otthonosságérzésből” adódóan nemcsak Kukorelly kötetei, hanem a Kukorelly-olvasatok között is jól tájékozódik. Saját értelmezéseit is „újraolvashatja”, s miközben az általa vizsgált opus hangsúlyeltolódásait regisztrálja, saját korábbi értelmezéseinek hangsúlyait is pontosítja, rekapitulációját is elvégzi.

Három gyűjteményes kötet

A mai szerb elbeszélés mesterei

1.

A kortárs szerb írók görögségről, Görögországról szóló írásainak *Ovako je počelo* – magyarul *Így kezdődött* – című antológiáját Ljubica Arsić és Dejan Mihailović válogatta és szerkesztette. Összesen huszonhét író görög témájú elbeszélését, regényrészletét, esszéjét meg útleírását tartalmazza. Az írások egy része itt jelenik meg először, másik része korábbi közlés. Azt jelenti ez, hogy a kötet szerkesztői levélben fordultak mai szerb írókhoz, mondjanak valamit, mindegy hogy milyen műfajban, a görögségről, lehetőleg közvetlen görögség-élményükről, ezért aztán az írások legtöbbször utazással kezdődik, néhány írásban pontosan követhető a Szalonikig, majd azután Athénig vezető útvonal, de utazással függnek össze a görög szigetekre vezető hajútak is, amiből arra lehet következtetni, hogy a szerzők minden alkalommal az utazást tekintették kiindulópontnak valamilyen közvetlen vagy közvetett élmény kifejezése felé.

De szólni kell a könyv címéről is. Az *Így kezdődött* arra utal, hogy az európai civilizáció és kultúra forrásai, mítoszok és istenek, szakrális helyszínek és titokzatos jóshelyek, mindazok tehát, amik ilyen vagy olyan formában beépültek az európai történetekbe, a görögségtől származtathatók, mégpedig nemcsak a kultúra, hanem a tudomány, a politika felségterületein is. Valóban valami Görögországban kezdődött, persze a régi Görögországban, amikor a görögök még ógörögül beszéltek és írtak, építkeztek és gondolkodtak, mítoszokat és isteneket teremtettek maguknak, hogy értsék a világot, amelyben élni adatott nekik. Mindaz tehát, ami a régi Görögországban történt, háborúk és királygyilkosságok, felfedezések és találmányok, urak és rabszolgák történetei, leginkább a mítoszok, azok a különös történetek, amelyeknek a hitelességében a régi görögök nem kételkedtek, holott mára mind sorra átmentek a költészet területére, mondom, mindaz, ami az ókori Görögországból származik, a mai európai kultúra

szerves részét képezi, valójában nem is igen lehetne európai műveltségi hagyományokról beszélni a görögség, a görög világ, az ókori görög ember gondolkodása és világlátása ismerete nélkül. Örök Elektrák, örök Antigónék, örök Klütaimnéusztrák, örök Athénék, hogy csak női neveket említsek, ismerete nélkül európai drámairodalomról és regényírásról szólni nem lehet, és ha valakinek van valamilyen betekintése a mai görög irodalom és kultúra világába, akkor könnyen bizonyossá válik számára, hogy az ókori görög kultúrából egyenes út vezet az újkörög kultúra felé, meg arra is rájöhet, hogy ugyanezt az utat tette és teszi meg az európai kultúra is, más szóval a görögség, mind az ókori, mind az újkori, megkerülhetetlen hagyomány, s ezt, mint minden hagyományt, ápolni és óvni kell, mert nélküle eltévednénk a világban.

Mit láttak meg tehát a mai szerb írók ebből a hagyományból, amikor a görögség felé fordultak, úti beszámolókat, elbeszéléseket, esszéket írtak. Különös, hogy nem az ókori Görögország jön elő ezekben az írásokban, ennek legfeljebb nyomai fedezhetők fel egy-egy utalásban vagy hivatkozásban, egy-egy név elhangzásában, s ami igazán várható lehetett volna egy így szerkesztett kötettől, hogy alapvetően mítoszok, mitikus történetek feldolgozásai uralják majd a könyv tartalmát, hogy a mai európai kultúra görög eredetére vezetnek vissza, minderről alig esik szó ezekben az írásokban, s egyetlen közvetlen mítoszfeldolgozás olvasható a gyűjteményben,

Dorđe Pisarev elbeszélése, máshol csak utalás történik egy-egy mitikus történetre, mitikus hőse. Vagyis van némi ellentmondás a kötet címe és a kötet tartalma között. A gyűjtemény legtöbb írása nem arról beszél, hogy így kezdődött, hanem arról, hogy milyen történetek szövődhetnek ma görög földön, arról, hogy mit tapasztal az utazó, amikor a görög városokba, amikor a görög szigetekre érkezik. Valójában ugyanazt tapasztalja, amit bárhol megtapasztalhat, ha éppen utazásra adja a fejét. A kötet legtöbb írása azt a benyomást kelti, hogy a mai szerb írók valahogy elmentek az így kezdődött megtapasztalása mellett, és helyette mai történeteket adtak elő, s ebben nincs különbség elbeszélések és útleírások, regényrészletek és egyszerű úti beszámolók között. Nem igazolta tehát a könyv tartalma a könyv címét, ami persze nem a szerkesztőkön múlott, nem is magukon az írókon, hanem azon a sokéves tapasztalaton, hogy a források megközelítése a kultúrában leginkább kerülő utakon történik, rendszerint nem közvetlen, hanem közvetett élmények révén. Egyetlen kivétel van a kötetben, Milovan Marčetić *Lehet, hogy így kezdődött* című, a kötetet bevezető elbeszélése, amelyben messziről ugyan, de jól láthatóan Homérosz gyerekkora és gyerekkori élménye ismerhető fel, azok a gyerekkori élmények, amelyek majd a nagy mű, az örök érvényű eposzok világa felé vezetik az akkoriban még látó költőt, aki nem emlékezni szeretett, hanem mindig valami újat és annál is újabbat felfedezni. Ebben a viszonylag rövid elbeszélésben jól láthatóan költő születik, s ez a születés mintha az egész kiadói és szerkesztői vállalkozás mottója lenne, hiszen a gyűjtemény legtöbb írása valójában élmények, a görögséghez közel álló élmények, vagy egyszerűen görög földön született élmények feldolgozása. Ahogyan Homérosz született, miközben gyerekfejjel a világot meglátta, úgy születhettek a kötet írásai is, amikor szerzőik a görög földet, titokzatos épületeket, még titokzatosabb történeteket meg helyszíneket láttak, és nagyon távolról zengő hangokat hallottak meg. S hogy eközben nem a mítosz felé indultak el, az sem múlhatott a véletlen, hiszen mai történeteket adtak elő, és ezek a történetek nem vagy csak nagyon távolról kötődhetnek az ógörög mítoszi világhoz. Jól látható ez a könyv egyik legjobb történetén, Vida Ognjenović *Két modern argonauta* című elbeszélésén. Az elbeszélés első személyben megszólaló hőse, maga is író lévén, írótalálkozóra érkezik Szalonikibe, ahol az egyik helybeli író felhívja a figyelmét egy kiállításra, az orosz és szovjet földalatti avantgárd művészek gyűjteményes tárlatára, s amikor az elbeszélés hőse elmegy a kiállításra, nem az ott bemutatott művészi alkotásokról beszél, hanem arról a görög származású moszkvai illetőségű megszállott műgyűjtőről, aki mindezeket a műveket megmentette, majd görög földre vitte, és ott az egyik múzeumnak ajándékozta. Az elbeszélés író hőse tud egy

másik műgyűjtőről is, aki ugyanezt az állományt gyűjtötte, és az egész elbeszélés valójában két rekonstruált életrajz, benne két megszállott műgyűjtő, két modern argonauta portréja, háttérben a repressziókkal terhelt művészvilág rajza és az avantgárd művek későbbi sorsa... Danilo Kiš Boris Davidovics-történetei közé lehetne sorolni Vida Ognjenović elbeszélését, amelynek a címén kívül legfeljebb a kiállítás helyszíne, az egyik műgyűjtő görög származása indokolja, hogy a görög tárgyú írások között a helye. Ugyanez mondható el a kötet további két elbeszéléséről, Mihajlo Pantić és Igor Marojević elbeszéléséről is. Pantić *A két sötétebb a feketénél* címet viselő elbeszélésének asszonyhőse, aki könyvkiadói lektor lévén egy, a balkáni népek költészetét bemutató antológia korrigálása végett érkezik Athénba, mégpedig két sikertelen házasság és egy ígéretes párkapcsolattal a háta mögött, miután befejezte a korrigálást, a házigazda javaslatára néhány napra egy távoli szigetre utazik, a házigazda nyaralójába, és ott ismerkedik meg egy menekült szerb férfival, akivel kemény szerelmes éjszakákat tölt el, majd visszautazik Belgrádba, mintha mi sem történt volna. Szerelmes regényekbe való történet Pantićé, hasonlóan Igor Marojevićéhez, amelynek hőse minél távolabbra akar kerülni Belgrádtól, és szerelembe kíván esni. Így, szó szerint, szerelembe esni, mert éppen ezt határozta el néhány sikertelen párkapcsolat után, s kezdődik az utazás, autóbusszal Görögország felé, s az autóbuszban mindjárt egy férfi közeledése, akit elutasít, majd Görögországban egy görög férfi közelít felé, akivel végül is megtalálja a közös hangot, hosszú szerelmes napok és éjszakák kezdődnek, majd véget is érnek, miután az asszony visszautazik Belgrádba. *24 óra* Igor Marojević elbeszélésének címe, s éppúgy mint Pantićé, egyes szám első személyben elmondott történet, nőnemben, természetesen. A görög mitológia az imént felsorolt alakjaihoz mérten egyáltalán nem mitológiába való hősök a két író asszonyhősei, vagyis a görögség hagyományához csak a történetek helyszínei, Athén és a görög szigetek világa fűzi őket, távol vannak mindenféle drámától, főként azoktól a tragikus fordulatoktól, amelyekben a görög hagyomány asszonyhősei részesülnek... Arról szól ez a két elbeszélés, hogy milyen távolra kerültek a mai szerelmi történetek hősei az egykori tragikus nőalakoktól. Említést teszek még Milica Mićić Dimovska *Az akropolisz árnyékában* című útleírásáról. Meghívásra Athénbe érkezik az író, elszállásolják, majd bejárja a hivatalokat, aztán az egyik helyi író vendégeként körülnéz a városban, megismerkedik egy távolabbi nyaralóval is. Különossége ennek az útleírásnak abban ismerhető fel, hogy az utazó író alig néhány héttel korábban temette el a fivérét, s Athénban veszi le a feketét, ami távolról Antigoné történetére emlékeztet. Milica Mićić Dimovska útleírása közelebb esik a mítoszhoz, mint a gyűjtemény legtöbb

elbeszélése és regényrészlete. Így értünk vissza tehát életrajzok és hosszú utazások, különös úti élmények és érzelmi kicsapongások után a mítosz világába, amely valóban az európai kultúra forrásvidéke.

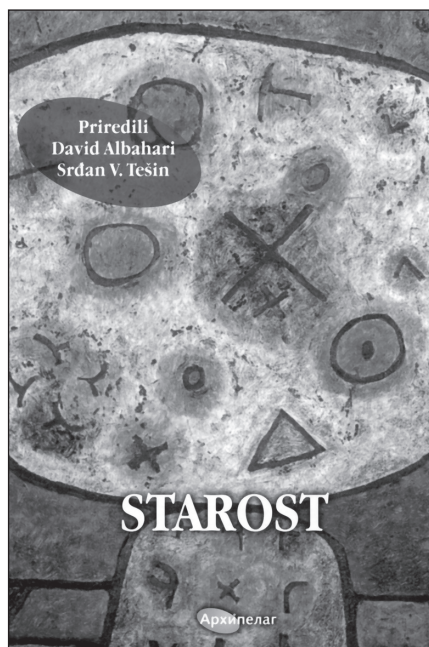
(*Ovako je počelo*. Szerkesztette Ljubica Arsić és Dejan Mihailović. Laguna Kiadó, Belgrád, 2011)

2.

Az öregségről szóló könyv címe *Starost*, azaz magyarul *Öregség*, és húszerb és egy magyar író egy-egy, az öregségről szóló elbeszélését tartalmazza. Ketten a szerzők közül, David Albahari és Srđan V. Tešin többszöri levélváltásából született az ötlet, hogy felkérnek néhány, összesen tehát húszerb író és Lovas Ildikót, hogy írjanak novellát, elbeszélést, esetleg esszét az öregségről. Az ötletet a felkért írók elfogadták, ezekből az írásokból állt össze a kötet, valójában huszonegy elbeszélésből és a szerkesztők bevezetőjéből. A bevezetőben mondták el, hogy sorozatos levélváltásuk közben merült fel az öregedés kérdése, egyre többször ejtettek szót róla, mégpedig bőbeszédűen, már ahogyan az öregek beszélnek; de külön érdekelte őket, mikor öregszik meg az író, vagyis hogy egyáltalán megöregszik-e, vagy az öregség nincs is összefüggésben a test, csupán a szellem elöregedésével. Így került sor az írók felkérésére, és a felkérés során kiderült, az írókat foglalkoztatja az öregség, mélyen érinti és ihleti őket, különösképpen ha a szerelemmel vagy a halállal kerül kapcsolatba. Előttünk tehát a könyv, benne az öregségelbeszélések, a könyv végén pedig jegyzetek az írókról. Ezekből derül ki, hogy a gyűjteményben szereplő írók eltérő korosztályokhoz tartoznak, vannak köztük idősebbek és fiatalabbak, de persze középkorúak is, akiket megihletett a kérdés, s válaszoltak rá, hol személyes tapasztalataikat közölve, hol másokét, leginkább fikatív helyzetek és szereplők tapasztalatait szólaltatva meg.

De mielőtt szóba hoznám a kötet néhány írását, arra emlékeztetek, hogy mások mellett Márai Sándort is foglalkoztatta az öregség; 1957. január 10-én jegyezte fel a naplójába: „Szeretnék még írni – a »Honvagy«-at, a verseket, a »Föld, föld«-et, mást is. De a könyv, amit igazán, valóságosan szeretnék megírni: az öregedés könyve. Az öregségről sokan írtak. De nem tudok róla, hogy valaki is megírta, milyen élmény és cselekmény az öregedés – mennyivel sűrűbb, fojtottabb, izgalmasabb, mint minden, ami elébb volt, mint az ifjúság.” Az *Öregség* címen kiadott gyűjtemény éppen arról szól, amit az irodalomban Márai Sándor, aki íróként nagy olvasó is volt, hiába keresett, arról tehát, hogy „milyen élmény és cselekmény az öregedés”, sőt arról is, hogy „sűrűbb, fojtottabb, izgalmasabb” mint az ifjúság.

Márai Sándor akkor, amikor a fenti szavakat lejegyezte, ötvenhét éves volt, élt még több mint három évtizedet, hiszen éppen a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján született, tehát az öregség küszöbén állt, részben már meg is élhette az öregedés élményét és cselekményét, ekkor beszélt arról, hogy meg szeretné írni az öregedés könyvét. Nem tudom, megírta-e, ha nem is külön könyvben, de könyveinek és naplójának részleteiben mindenképpen, hiszen ugyanitt jegyzi fel azt is, hogy levél érkezett az édesanyjától, benne ezekkel a mondatokkal: „Mi tudjuk, hogy más nem segít, csak az idő. De az időben még a vízcseppből is cseppkő lesz. Olyannak kell lenni, mint a kő.” Ehhez teszi hozzá Márai Sándor, hogy az anyja akkor nyolcvanhárom éves volt. És valójában arról beszélt, ami minden öregség-élménynek és tapasztalatnak az alapja, akár azt is mondhatom, a lényege, ez pedig az idő, az idő, ami segít, mert múlásával követ termel, ahogyan a vízcseppből is cseppkő lesz. Van esély tehát az öregség túlélésére, van esély arra is, hogy az öregség tartalmas idő legyen, különösképpen, ahogyan a kötetet elgondoló és összeállító írók, maguk is a könyv szerzői, látták, ha összefüggésbe kerül a szerelemmel vagy a halállal. A kötet írásai közül valóban azok tekinthetők sikeresebbeknek, amelyekben előjön ez az összefüggés, s ha jól számolom, egyenlő arányban beszélnek az írások az öregség és a szerelem, vagy az öregség és a halál összetartozásáról, amely írások közül igazán sikeresnek mondható Mihajlo Pantić *Pillanat, minden többi között* sejtelmes című elbeszélése arról, hogy miként születik és miként él a kései

szerelem. Ketten beszélgetnek, egy idősödő férfi és egy idősödő asszony, az ő beszélgetésüket hallgatja ki Pantić elbeszélője, majd jegyzi le, mégpedig szó szerint. Főként az asszony hangját halljuk, aki életének menetéről beszél, arról, hogy miként élte meg a múltját, benne az első férjjel, akitől hosszú együtt töltött évek után, amikor már tarthatatlanná vált az életük, elvált, majd rátalált erre a másik férfira, akinek most elmondja élete sorát. Szó sincs az elbeszélésben magáról a szerelemről; a szerelem közvetve jön elő, valójában azokból a szavakból és mondatokból, amelyek elhagyják az asszony száját, mert olyasmiről számol be, amit csak hozzá egészen közel álló, leginkább szerető másíknak lehet előadni. Az élet alkonyán született kései szerelem, amely valójában a beszélgetésben, az elhangzott szavakban és mondatokban mutatja meg magát. S az sem mellékes, hogy ellesett párbeszédről van itt szó, az elbeszélő megleste két idősödő személy intim kapcsolatát, és erről számolt be kívülállóként, rejtett tanúként. Arról szól tehát a szerb író elbeszélése, amit Márai Sándor emleget, hogy „milyen élmény és cselekmény az öregedés”. A kötet egyik szerkesztője, David Albahari *Meggyőző vég* című elbeszélése egy idős asszony napját írja le, Tamarát, aki napközben a városban forgolódva minduntalan azt tapasztalja, hogy az öregek mindenkinek az útjában vannak, s az öregedés talán legbiztosabb jele ez, majd a könyvtárban, ahová a kölcsönzött könyveket vitte vissza, egy hirdetésre lesz figyelmes, valaki olcsón idegen nyelvű órákat kínál, s akkor, amikor meglátja a hirdetésen feltüntetett laccímet, arra emlékszik, hogy valamikor régen ő is oda járt nyelvrára, bár bizonytalan, mert az öregek emlékezete is bizonytalan, majd pedig azzal ér véget az elbeszélés, s ez az idős asszony végső tapasztalata, hogy végül is minden öregség egy könyv és mindegyik másmilyen, csak a végük azonos. David Albahari, a tőle megszokott módon, egyetlen fejezetben beszéli el az idős Tamara élettapasztalatát, azt, hogy végül is az asszony könyvvé kíván változni, elfoglalni egy helyet a könyvespolcon, s várni az azonos befejezést, minthogy minden öregség arra megy ki. Svestislav Basara *Az öregek országa* című elbeszélése valamennyivel kibővített fejezet az írónak legutóbbi, *Hosszú élet* című regényéből arról, hogy az ország, amelyben élnünk adódott, valójában az öregek országa, mert itt minden előregedett már, vagyis minden készülődés a végre. Mileta Prodanović *Zare apó* című elbeszélése azokról szól, akiknek valamikor volt, most meg nincs, vagyis egy valamikor gazdag nagy családról, s ennek a családnak a végéről, vagyis arról, hogy az elbeszélés hőse Zare, Anka testvére, fehér holló volt a családban, ügyetlenségével tűnt ki, majd iszákosságával, s végül az eltűnés, az elfogyatkozás folyamatát mutatja be, igazából tehát arról szól az elbeszélés, hogy miként tűnik el, még a nyoma is eltűnik, az egykor volt tehetős családnak. Jelena Lengold

Hidegség című elbeszélése, valahol az esszé és a fikció határán, arról szól, hogy mi kerül be a műbe az életrajzból, illetve arról, hogy nincs elbeszélés önéletrajz nélkül, meg hogy az elbeszélés eltünteti az életrajz nyomait a szövegből. Ez a tapasztalata annak az öreg hölgynek, akit már csak a gépek tartanak életben. S folytathatnám még az elbeszélések ismertetését, de abbahagyom, legfeljebb még egy elbeszélésről szólok, mert különbözik az összes többitől. Andrija Matić *Holtak városa* című elbeszélése arról szól, hogy az előregedetteket, mondjuk a hatvanötöt is túlélőket erőszakkal egy erre a célra kiépített telepre, városba költöztetik, s hátralévő napjaikat ott kell élniük, lényegében semmittevésben, sétálhatnak, könyvet kölcsönözhetnek a könyvtárból, vegetálnak mindannyian, s innen már csak a halál felé vezet az út. Egyre többen érkeznek, ahogyan fogyatkozik a táborlakók száma, úgy érkeznek az újabb előregedettek. Nincs, aki felszámolná ezt a telepet, sőt újabb termek kialakítását tervezik. Lehangelő elbeszélés arról, hogy az öregek valóban mindenkinek az útjában vannak, és legjobb őket elkülöníteni, ami persze nem megoldás, de legalább a megoldás lehetősége. Valahol összecseng ez az elbeszélés Svetislav Basaráéval az öregek országaról. Néhány szót még Lovas Ildikónak Vickó Árpád fordításában itt közölt elbeszéléséről. *Tavalyi hó* lehet az elbeszélés címe, s az írónak „before-after” sorozatából való. Az írás az öregség első jeleiről szól, arról, hogy milyen mozdulatokban, milyen emlékekben és milyen tapasztalatokban mutatkoznak meg az öregedés jelei; az emlékezés uralja az elbeszélés szövegét, azzal, hogy eltérően a kötet más írásaitól, itt maga az írás jut szerephez, részben mint Jelena Lengold elbeszélésében, részben pedig úgy, ahogyan azt a kötet szerkesztői elgondolták; szóljanak az elbeszélések arról is, hogyan öregszik meg az író, ha egyáltalán megöregszik, meg hogy a test előregedésével nem kötelezően párhuzamos a szellem előregedése.

Befejezésül még csak két szót az *Öregség* című gyűjtemény első írásáról, Jovica Acín *A csigák támadása* című novellájáról. Arról beszél itt Jovica Acín, hogy nincs mód a csigák elleni védekezésre, a csigák érkeznek, lát-szólag lassú mozgásukkal csak haladnak, már egészen megközelítették a házat, már elérték a szobát is, itt vannak, nem lehet ellenük védekezni, hiába a próbálkozás. A kötet élén olvasható ez az írás, akár parabolának is mondható, afféle példázódó bevezetésnek az öregedés-elbeszélésekbe, hiszen azt mondja el, hogy az öregség ellenállhatatlanul érkezik, mint a csigák. S ellene csak az idő van segítségünkre, ahogyan Márai Sándor anyjának levelében áll, az idő, amelynek során a vízcseppből cseppkő lesz.

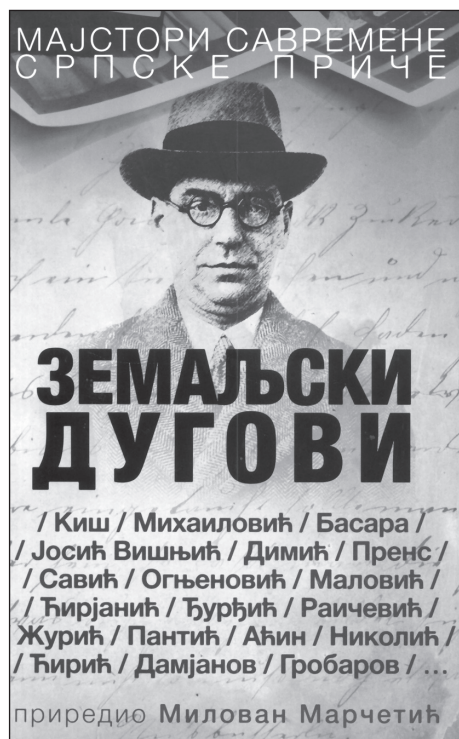
3.

A *Zemaljski dugovi* – azaz magyarul *Földi adósságok*, vagy másként *Földi tartozások* – című gyűjtemény valóban adósságokról és tartozásokról szól, arról, hogy mennyire és mennyiben adósa a mai szerb elbeszélés a *Nobel-díjjal* kitüntetett Ivo Andrićnak; a díj odaítélésének ötvenedik évfordulója is része az adósság törlesztésének, amire ezzel a könyvvvel is vállalkozott a szerb irodalmi élet. A könyvet Milovan Marčetić szerkesztette, és összesen harminc elbeszélő szövegét tartalmazza, részint új elbeszéléseket, részint korábbiakat, részint pedig egy belgrádi irodalmi folyóirat hasonló kezdeményezésére készült írásokat.

A könyvbe sorolt minden írás hőse Ivo Andrić, az egyetlen szerb Nobel-díjas író, akinek az elbeszélései, de közismert regényei, a *Híd a Drinán*, a *Travniki krónika*, az *Elátkozott udvar* és mások valóban tartós értékei a szerb és nem csak a szerb irodalomnak. A mai szerb elbeszélők úgy törlesztik tehát adósságukat a nagy előd előtt, hogy elbeszéléseik hőségé avatják. Ivo Andrić mint novellahős – így lehetne összefoglalóan megnevezni az antológia tárgyát, tartozásukat így rótták le a kortárs elbeszélők, ám nyomban felmerül a kérdés, mért beszélünk itt adósságról vagy tartozásról. Azért adósa a mai szerb elbeszélő irodalom Ivo Andrićnak, mert szinte mindenki közelebből vagy távolabbról, felismerhetően vagy egészen rejtetten valamit tanult, valamit átvett Ivo Andrićtól, valamit mindenki kapott tőle, sokan anyagiakat is, erről is szól a kötetbe felvett egyik elbeszélés, mások csak szellemieket, de azokat bőven, pedig Andrić – ez is kiderül az elbeszélésekből – nem volt igazán adakozó alkat, másfelől meg zárkózott személyiség volt, nehezen barátkozott, de a ritka barátságokat egész életében fenntartotta, másokkal csak futó ismeretséget kötött, ezenkívül pedig ritkán beszélt önmagáról; zárkózottsága azt is jelenti, hogy keveset árult el az életrajzából, főként keveset a személyes kapcsolataiból és magánéletéből. Visszafogottsága azt is jelenti, hogy személyiségét nem övezték pletykák, mert sohasem keveredett botrányba, nem voltak tisztázatlan ügyei, valójában fiatalkori hősiesség és a két háború közötti időben betöltött diplomáciai szerep után „unalmas” életet élt, éppen annyira „unalmas” életet, amennyiben ez az életvitel feltétele volt nagyszerű művei megírásának. A történelem volt szinte minden elbeszélése és regénye tárgya; elbeszélés- és regényhősei mind a történelem terhét viselik, életrajzuk és sorsuk szorosan összefügg a történelem működésével, s ez egyformán érvényes mind a török-, mind a boszniai forrású, szarajevói és belgrádi elbeszélésekre és regényekre. Andrić elbeszéléseinek és regényeinek minden hőse távolabbról vagy közelebből történelmi alakulások mentén éli

az életét, vezírek és alattvalók, gazdagok és szegények, parancsnokok és közkatonák mind sorra a történelem csapásait szenvedik el; sorsuk a történelemben teljesül be még akkor is, ha a haláluk megváltás is egyben, még akkor is, ha lerongyolódva, számkivetetten ér véget korábban fényes és gazdag életük. Andrić műveinek éppen ezen vonatkozásai teszik az ő irodalmát példaképpé, még akkor is, ha mindazt, ami őt jellemzi, másoknál nem igazán lehet felfedezni, közvetlen követői másod- vagy harmadrangú írók, akik azonban műveinek nyelvi gazdagságából, mondatszerkesztésének sajátosságából, az élet fordulóinak bemutatásából merítettek, és nemcsak hasonlítani akartak rá, jó követői, egyben pedig sokszoros adósai Ivo Andrićnak. Nos hát ezt az adósságot törlesztették most harmincan a *Földi adósságok* című antológiával.

Hogyan lehetett elbeszélések hőségé avatni azt az író, akinek magánélete szinte egészében rejtve maradt, aki műveiben sohasem beszél közvetlenül önmagáról, aki baráti vagy más természetű kapcsolatait nem tárta a nyilvánosság elé, hogyan lehetett valóban elbeszélések hőségé avatni azt az író, akiről Ljiljana Đurđić azt írja *Író novemberben* című elbeszélésében, hogy életének titkai ismeretlenek, hogy ha voltak is titkai, azok mostanra belevesődtek márványarcába, egy sétáló emlékmű arcába; sötét alak, aki ha

elmegy mellettünk, a hideg ráz bennünket, hideg hullám lep el, és hirtelen ahhoz támad kedvünk, simogassuk meg annak a kisfiúnak a fejét, aki éppen elmegy mellettünk, és vidáman fütyörészik.

Mostanra Ivo Andrić valóban szoborrá merevedett, sétáló emlékművé; többször fordul elő az írásokban az a körülmény, miszerint műveit már nemigen olvassák, de sokan tudnak róla, sokan beszélnek is róla, vagy legfeljebb jelentőségteljesen bólogatnak... Hát ezt a sétáló emlékművet támadta meg most harminc kortárs szerb író, egy argentin író segítségével, aki ismerte Andrićot, és sokban segített Gordana Ćirjanićnak, hogy utánaérjen a Spanyolországban, Madridban diplomáciai küldetést teljesítő író lehetséges szerelmi kapcsolatának a múlt század első felében népszerű spanyol színésznővel, bár végül semmi sem derül ki erről a kapcsolatról. Hogy közelebbi lehetett, arra abból lehet következtetni, hogy Andrić, amikor beszélt a színésznőről, aki mellesleg kiválóan szavalt, a keresztnévén említette a nőt... Kevés ez, vagy elég egy feltételezett szerelmi kapcsolat kiderítéséhez? Persze nincs válasz a kérdésre, ám a történet lebegtethető, a történet az argentin és a szerb író levelezéséből valamelyest kibogozható, ám egészében fel nem tárható...

A kötet szerkesztője jó érzékkel keretbe foglalta a felvett elbeszéléseket. A keret Ivo Andrić utolsó napjainak leírása. A kötet, leválasztva a könyv törzssanyagáról, Danilo Kišnek a hagyatékában fennmaradt, tehát befejezetlennek mondható *Adósság* című elbeszéléssel indul. Ebben a már haldokló író az őt ápoló nővérnek adja feladatul, hogy térítse meg, persze az író ösztöndíjából, a tartozásait mindazoknak, akikkel ifjúkorában kapcsolatban volt, akiktől ezt-azt eltanult, akik erre-arra megtanították, akik segítettek és támogatták, mindegyiknek legfeljebb két koronát szánt adóssága törlesztésül, míg az utolsóhoz érve elfogytak a koronái, ekkor kölcsönt kér a nővértől, aki nem nagyon tud mit kezdeni a kéréssel, az orvoshoz fordul, aki azt tanácsolja neki, adjon a haldokló írónak két dinárt... Mire az író kórházi ágyához ér a nővér, az író már halott, mire az orvos azt mondja, ezzel a két dinárral váltotta meg az író a jegyet a túlvilágra. Danilo Kiš írásával indul a kötet, afféle előzetese vagy mottója is lehet a könyv törzssanyagának, és azt sem lehet kizárni, hogy Danilo Kiš hátrahagyott elbeszélése adta a kötet szerkesztőjének az ötletet, hogy szerkesszen egybe egy könyvet a mai szerb irodalom Andrić iránti adósságát leróvó elbeszélésekből.

A kötetet Svetislav Basara *Ivo Andrić utolsó napjai és halála* című elbeszélése zárja, amelynek csak annyiban van köze Danilo Kiš írásához, hogy szintén az utolsó napokról beszél, valójában arról, hogy milyen kívánsággal az ajkán hunyt el a nagy író, és ezt Basara attól a nővértől tudja, aki

az utolsó napjaiban ápolta az író, és akit történetesen szintén Andrićnak hívnak, és akinek házában Basara albérlő. Utolsó kívánsága az írónak az, hogy a nővér robbantsa fel az *Ivo Andrić Alapítványt*, mert nem kedvére való, meg mert két önmagát írónak kiadó ügynök unszolására írta alá, hogy a pénze szálljon az alapítványra... Az elbeszélés azzal fejeződik be, az elbeszélő tudomást szerez arról, hogy egy bizonyos Andrić nevű nővér merényletet kísérelt meg az alapítvány ellen, de közben ő maga vesztette életét. Keserű befejezése ez a könyvnek, arról tudósít, hogy miként sáfárkodik az utókor az író örökségével, meg arról is, hogy az író, minthogy előrelátó volt, sejtette, mi fog történni a halála után, hogy hagyatékát arra illetéktelenek kezelik majd, hogy végül semmi sem marad abból, amire ő az életében vállalkozott.

A sétáló szobor vagy emlékmű utolsó napjai tehát a kötet élén és végén, mindkét írás a kötet legjobbjai közé tartozik, s ezenfelül jól teszi keretbe mindazt, amit a kötet szerzői Andrićról, életéről és titkairól elmondhattak. Bámmennyire is zárkózott volt Ivo Andrić, életrajza rekonstruálható, tudni lehet fiataalkori kapcsolatairól, tudni lehet diplomáciai küldetéséről, arról, hogy Berlinben többször találkozott Hitlerrel, meg ott van frakkba öltözött alakja Jugoszlávia csatlakozása aláírásának pillanatában... A fényképet ki is állítják a háború után, Andrić joggal szorong, és arra kéri a mindenható hatalommal rendelkező Milovan Đilast, aki mellesleg ismeri őt, mert írt fiataalkori munkáiról, retusálják le őt arról a képről... Nem retusálták le, és a mai szerb prózaírók adósságot törlesztő kötete sem retusálja az Andrićról kialakult képet, ellenkezőleg, egy-egy pillanatkép történeté formálásával él, egy-egy történetzilánkot épít egész elbeszéléssé, egy-egy mendemondát szélesít ki novellává, más szóval nem követi lépésről lépésre Andrić életrajzát, bár a kötet szerkezete ezt is sugalmazza, hanem rendre kinagyítja a sétáló emlékmű egy-egy arcvonását, egy-egy lépését és mozdulatát, s ebben egyformán él mind a rekonstruálás, mind a fikcionálás, mind a továbbmondás eszközével. Ivo Andrić, a nagy író, kivételes jelentőségű elbeszélések és regények szerzője, a *Földi adósságok* kötetben, a kortárs szerb elbeszélők antológiájában átment irodalomba; az íróból irodalmi hős lett, tovább erősödött tehát az író szoborrá, emlékművé avató törekvése az irodalmi életnek. Csak sétáljon ez a szobor.

(*Zemaljski dugovi*. Szerkesztette Milovan Marčetić. Laguna Kiadó, Belgrád, 2012)

A Leviathán Rt.

Falvai Mátýás: *Gépindák*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2010

Sokan és sok mindenről írtak már Falvai Mátýás *Gépindák* című kötete kapcsán, de kevesen a címadó kisregény cselekményének helyszínéül szolgáló Bánánd és az elbeszélő világának centrumában elhelyezkedő erőmű cselekménygeneráló és létfenntartó erejéről. A kötet részletesebb tanulmányozása során felvetődik két alapvető kérdés. Hogyan jelenik meg egy gyermek szemében az az erőmű, amelynek a működésétől egy egész település megélhetése függ? S több évtized távlatából hogyan emlékezik vissza ugyanaz a személy fiatalkorának meghatározó eseményeire, amelyek mindegyike a már említett üzemhez kapcsolódik?

A 2010-es megjelenésből adódóan egy igen jól recenzeált műről van szó. Viszonylag rövid idő alatt számos írás született Falvai Mátýás *Gépindák*járól. Az Irodalmi Jelen honlapján, az EST.hu-n, a prae.hu-n és a Litera irodalmi portálon is olvashatunk írásokat, amelyek kiemelik a kötet Bohumil Hrabal szövegeihez közelítő irodalmi beszédmódját („vége-nincs mondataival”), a sztorizgatásokat, valamint a szerző körmondatainak barokkos és élőbeszédszerű megszerkesztettségét.

Előnyösnek érezhetem a helyzetem, hiszen a közelmúltban részt vehettem két Falvaival való beszélgetésen is. Ezek az irodalmi estek részletes betekintést nyújtottak az író munkáinak keletkezéstörténetébe. Ízelítő gyanánt pedig néhány bekezdést hallhattunk Falvai Mátýás legújabb, megjelenés előtt álló kötetéből, amely harmadik lesz a sorban az *Allegro barbaro* és a *Gépindák* után. A felolvasott szövegrészletből kiderült, stílusában ugyanolyan laza és szókimondó lesz, mint amilyet az írótól már megszokhattunk.

A könyv negyedik oldalán a következőket olvashatjuk: „A kötetben szereplő személyek és események kivétel nélkül az írói fikció szülöttei. A *Gépindák* című ciklus szereplői tipikus sváb és tót neveket viselnek, ám

egyetlen a szerző által személyesen vagy hallomásból ismert valós személylyel sem hozhatók összefüggésbe.” A februári irodalmi diskurzus folyamán a szerző elmondta, hogy a *Gépindák* első részének novelláit alapvetően családi történetek inspirálták. Ezek a történetek oly sokszor elhangzottak már a Falvai családban, hogy gyermekkorától szüntelenül „visszhangoznak” a fejében. Annak ellenére, hogy Falvai Mátyás a *Gépindák* első oldalain előrebocsátja az események és személyek fiktív mivoltát, egyértelmű, hogy személyes tapasztalatok adtak ihletet a mű megírásához. A szövegre fikciószerűen kell tekintenünk, annak ellenére, hogy a „visszhangozó” történetek miatt igen nagy a referenciális értéke. A szerző az idézett paratextuális toposszal akarata ellenére (vagy szándékosan?!) is azt érezteti, hogy szeretné elterelni a figyelmet a realitásként való olvashatóságról. Ezzel azonban az ellenkezőjét sikerül elérnie, a figyelem ugyanis még jobban erre és ennek vizsgálatára összpontosul. S ha e néhány sor nem jelent volna meg a kötetben, akkor valószínűleg e témakör nem foglalkoztatta volna a recenzióírók többségét sem.

A kötet novellái két egymástól független füzérbe rendszereződnek. Az első rész egyben a címadó *Gépindák* elnevezést viseli. E fejezet novelláiban összefüggő történeti szál mutatkozik meg, amely kisregényszerű struktúrát eredményez. Az elbeszélő mindvégig ugyanaz: egy bánánci születésű gyermek. Világszemléletét és „életfilozófiáját” nagyban befolyásolják a telepen történt események. A második, nagyobb egység a *Hiány-variációk* címet kapta, amely minőségében valamilyen szinten elmarad az első fejezet írásai mögött. Kevésbé élvezhető szövegekről van szó. Néhány novella esetében a filozófiai eszmefuttatások egészen kiiktatják a cselekményességet. Ugyanakkor éppen e filozófiai vonal akadályozza meg azt, hogy a második fejezet szövegei ne váljanak ingerszegény kocsmai történetekké.

A kötet második egységében a zene motívuma dominál. A lepukkant klubok, a sikertelen együttesek és a spleenes kocsmatöltelékek világa ez. Mindvégig egy olyan rezignált életstílus kontúrjai rajzolódnak ki előttünk, amelyből a szereplők nem tudnak, vagy nem is akarnak kitörni. A kötet címadó egységében és azon belül is a *Jäger Márty menyezője* című elbeszélésben jelen lévő lakodalmas zene a második rész novelláiban átalakul klubzenévé. Ehhez hasonló metamorfózis figyelhető meg, amikor a Zokogó Majom nevet viselő ivóból a *Hiány-variációk* történeteiben az együttesek produkciójának helyszíne a Csalogány lesz. A zene a szöveg és a történet meghatározó elemeként már az *Allegro barbaró*ban is megjelent. E kötet azonban méltán tekinthető irodalmi szárnypróbálgatásnak, hiszen motívumvilága és stílusa még igen kiforratlan volt. Falvai első kötetében

és a *Gépindákban* megjelenő zenemotívum akár egy érdekes komparatív vizsgálat tárgyát is képezhetné.

A Falvai-könyvben több elbeszélői perspektíva működik. Szinte mindegyik novella egyes szám első személyben íródik. A *Hiány-variációk* utolsó két novellájában („Hogy lennél te is grúz csecsemő!”, Kelenföld, december 24.) bekövetkezik az elbeszélői pozícióváltás: egyes szám első személyről harmadik személyre vált. A *Gépindákban* a narrátor mindvégig ugyanaz a gyermek, de életének különböző periódusaiból kapunk betekintést a körülötte zajló történesekbe. A *kilencház* című fejezetben gyermekként, a *Jäger Márta menyegzője* és a *Perpetuum mobile* címűben pedig a felnőtté válás határán álló kamasz, a *présházban* és a *Fater, Muterben* pedig már a felnőttkort javában elérte, a kötetben elhangzottak szerint az ötvenes éveit taposó személy perspektívájából szólal meg. Az utóbbi elbeszélés az első fejezet zárószövegeként szerepel. Ennek ellenére keretet ad a novellafüzérnek, valamint leltárba veszi az elbeszélő felmenőit. Egyfajta kronológiai áttekintést nyújt arról, hogyan alakult ez a család a 21. századig. A *Hiány-variációk* történeteinek esetében más és más személy szemszögéből láttat az író, de az egyes szám első személyt az elbeszélések többségében mégsem iktatja ki. A szerző zsenialitására vall, hogy ezekben a novellákban eltérő habitusú és életkorú egyének személyiségét ölti magára az elbeszélő. Legyen az akár egy gimnazista diák (*A bordélyüzlet*), akár egy zenész (*Gloria*), vagy a saját hétköznapijaiba befásult ember (*Zapatu*).

Falvai Mátyás stílusának attribútuma a körmondatok halmozása és a túldíszített beszédmód, melyet gyakori melléknévhasználattal ér el. Számos helyen a hosszú, összetett és cikornyós kijelentés után beékel egy rövid tömondatot. A bonyolult mondat szerkezetek okozta monotonitást e rövid mozzanatokkal teszi újra dinamikussá. „A mai napig emlékszem arra a napra, amikor bemondták a fater állandó számait a rádión. Ötből négyet” (49). Vagy hasonlóan jár el néhány sorral lejjebb: „Hát így történt, hogy nem lett négyesünk a lottón, és hogy a fater, korántsem parabolikusan, egy hónapig nem volt hajlandó egy szót sem szólani az öreglánynak. Egy bűdös szót se” (49). Emellett alkalmaz olyan stilisztikai fogást is, amely a kijelentés nyomatékosítása céljából a hasonló felépítésű mondatrészek ismétléséhez vezet: „Most, érzem, a násznépről kellene beszélni. A nagydarab, izmos sváb legényekről kellene beszélni. A dagadó mellizmokról, a zakóra kihajtott fehér gallérokról [...] kellene beszélni. A megolvasztó mosolyútól lányokról kellene beszélni. A kemény derekú, hatalmas keblű anyákról kellene beszélni, na meg az öregekről kellene beszélni” (30).

Az elbeszélésekben a humoros családi sztorik mögött az enyészet és az exitálás kép- és motívumvilága működik erőteljesen. A csacsogó be-

szédstílus háttérében, ugyanúgy, mint Bohumil Hrabal szövegei esetében, itt is érezhető a „zajos magány” képze. Legerőteljesebben *A kilenrház*, *A présház* és a *Fater, Muter* címűek befejező szakaszaiban mutatkozik meg. A középkorú elbeszélő visszatekint a gyermekkorának helyszínéül szolgáló épületekre, utcákra és terekre, amelyeken az idő vasfoga már megtette hatását: „Nem tudom végignézni, hogy szép lassan tönkremegy, elmállik, elvadul, szétporlik ez az életmű. Nem tudom végignézni, ahogy a gondos ápoláshoz, törődéshez szokott tőkék kétségbeesetten dülöngélnek, vadhajtasokat eresztenek, melyekkel néhai gazdájukat keresik-kutatják” (68). Vagy a *Fater, Muter* című szövegből: „Nagymuter bozsemojozna rendesen, ha tudná, hogy egész élete, az összes bútora, tárgya, mindene kikerült az utcára. Mindaz, ami most a lomtalanítók teherautójára vár, valaha az élet kereteit jelentette” (78). Eleinte e fogás klisészerűen hatott számomra. Falvai Mátyás több novelláját a fentiekhez hasonló melankolikus visszatekintéssel zárja le. Végül azonban világossá vált, hogy az író így szeretné nyomtatékosítani az olvasóban azt az érzést, amely az elbeszélőnek Bánándhoz való kötődését fejezi ki, valamint azt, hogy tekintete még ennyi év távlatából sem tud érzelmek nélkül elsiklani azok felett a helyek felett, amelyek az élete korai szakaszának helyszíneit alkották. Ennek kapcsán érdemes azokat a mozzanatokat megvizsgálni, amelyekben megmutatkozik, hogyan tekint egy gyermek arra az erőműre, amelynek működtetése a településen élő családok nagy részének egzisztenciát biztosít, s amely valójában őt is a telephez láncolja. A narrátor az épületek fölé magasodó objektumra mint Leviathán istenségre tekint. Az összes tragikus vagy komikus történet a gyár működése is tükrözi. Nemcsak az események rendelkeznek tehát kifejezőerővel ezekben a novellákban, hanem az objektum „viselkedése” is. Az író a településen megesett sorozatos halálesetek okozta borzongást növeli azzal, hogy a gyár működését is nyugtalanítónak próbálja ábrázolni: „Az erőmű vészterhesebben csikorgott, mint valaha, öblös kondulásai, idegőrlő ropogása, a menetrendszerű kürtfújások nyomasztóan szedték ízekre a valaha volt telepi idillt” (16). A narrátor édesapja alárendeltje az erőműnek, hiszen az alkalmazott szerepét tölti be a gyár hierarchikus rendszerében. Az apa semmiben sem különbözik a közösség többi tagjától. A fiú szemében mégis minden egyes cselekedete, legyen az akár egy fekvő helyzetben elfogyasztott vacsora, „a fényűzés csúcsának tűnik” (8). Az elbeszélő emlékeiben a családfő alakja egy római patrícius alakjához hasonlít. A gyermek pszichéjéből kivetülő tisztelet és mérsékelt csodálat az apa és az erőmű irányába egyaránt rendkívül erős.

Az erőmű mint cselekménygeneráló mechanizmus működik a szövegekben. Az alkalmazottak hétköznapijainak java része abból áll, hogy

letöltik a munkaidejüket az üzemben. Ez alatt az idő alatt pedig hevesen folynak az egymás közti ugratások is, amelyek színteréül szintén a manufaktúra szolgál. Az emberek újabb és újabb élményekkel térnek haza. A gyár a település origójában helyezkedik el, ahogyan a történetekben is központi szerepet kap. Az író kívülről és belülről is láttatja a vasszerkezet működését. A legtöbb helyen élőlényként tételeződik fel, antropomorfizálódik. Ebben az értelmezésben a benne áramló emberek és munkások sejtként funkcionálnak, amelyek biztosítják a Leviathán működését. Az elbeszélő a jelenből szemlélve már az üres, munkások nélküli szerkezetet látja. Egy halott „acéltest” maradt belőle, amely régi fényében csak a hozzá hasonló emberek álmaiban jelenik meg újra és újra, akiket annyira megigézett az „istenség” hangja és működése, mint őt. „A kolosszális vörös csillag rég lekerült a tetőről, és a kürt sem fúj már műszakváltáshoz napjában négyszer. Nem habzik fel a fehér füst a szörnyeteg tüdejéből, nem kong, nyikorog vészterhesen, nem áramlik ki és be a sok micisapkás, kékzubonyos melós műbőr aktatáskájával, koszos körmeivel. Kilehelte a lelkét” (59). A telep történetében a gyár működtetésének beszüntetése automatikusan maga után vonja Bánánd életfeltételeinek romlását is. Ezért sem hat furcsán, ha az elbeszélő olyan struktúráként tekint az üzemre, amely a központban „terpeszkedve” minden eseményt manipulálni képes.

Az erőmű vészterhes hangjának indahasonlata a címmel folytat párbeszédet: „Az a hang, a fújások hangja, az erőmű, a terpeszkedő, kegyetlen istenség kúrthangjai azonban a mai napig fel-felbődülnek verejtékes álmaimban, úgy is, mint amely hangok éles késként metszették el a gyermekkor fonálát, és úgy is, mint egy hosszan ható átok mementói, melynek indái a jelenig kanyarognak, és még most is, ötven év múlva is engem keresnek kacskaringós nyúlványaikkal” (26). Az emlékezet indái a gyár nyílásai-ból és repedéseiből kanyarognak elő. Ez az egykori bánándi gyermek nem tud szabadulni sem az objektum, sem a gyermekkor emlékképeitől. Még ötven év távlatából is szülővárosához kötik őt. Olyan indák ezek, melyek eltérhetetlenek.

Minden másképpen van

Szerdahelyi István provokatív társadalomelméletének két kötete

A budapesti Eötvös József Könyvkiadó az utóbbi évtizedben sok és érdekes könyvet jelentet meg – noha mégsem számított a nagyobb és híresebb kiadók sorába. Szerdahelyi István az utóbbi évtizedekben igazán sok és érdekes könyvet írt – noha mégsem számított a társadalomelmélet szakkutatójának. Kitűnő esztétikai, poétikai és verstani munkái csakugyan sokak által használt kézikönyvek, ám sokakkal együtt főművének én máig is a *Világirodalmi Lexikon* tizenkilenc kötetét (1970–1995) – meg az ebből sarjadó egyéb, verstani, irodalomelméleti összefoglalásokat, esztétikai és kulturális lexikonokat – tartom. Ha valaki csakugyan kíváncsi a magyar hatalomváltozás és előzményei valamilyen lakmuszpapírára, ezt a több mint folyóméternyi könyvespolcot betöltő lexikon végiglapozását javaslom. És a tanulság nem is az lesz, hogyan változott a hangvétel az „idők szelét” követve, hanem az, mi mindent lehetett már 1970-ben is egy csakugyan pontos lexikonba bevenni, ott adatokkal bemutatni. Az Akadémiai Kiadó és lexikonszerkesztőségének egy évtizeddel később már megindult szétverése a magyar kultúra elleni közelmúltbeli merényletek egyik leginkább fájó eseménye. (Ez sem 1989-ben kezdődött.) Pedig nemcsak a Nagy Francia Enciklopédia, hanem a *Bolszja Szovetszkaja Enciklopedija* és még inkább a *Jugoszláv Enciklopédiának* a zágrábi felsővárosban Krleža irányította műhelye tanulságosan bizonyítja, mit is jelenthet (vagy nem) egy lexikonkészítő műhely egy kultúrában. Szerdahelyi is az akadémiai lexikonszerkesztőségben gyakorolta be, hogy minden iránt érdeklődjön, igen széles körben tájékozódjon, sőt mindenről meglegyen a maga véleménye. Kezdetől fogva jellemezte az éles, sarkított állásfoglalás, gyakran egyenesen provokatív stílusban, egy-egy poénért akár az egyoldalúságot vállalva. Noha tény- és szakirodalom-ismerete vitathatatlan, most sem a szaktudós, hanem az ókori *szofista* a mintaképe.

Minthogy az utóbbi negyed évszázadban nem nyergelt át a politikára vagy az államgépezetbe, inkább újabb könyveket írt a művelődéstörténet és a társadalomelmélet köréből. (Még regényciklusba is kezdett.) A sokpénzű diákok számára létesített budapesti Zsigmond Király Főiskolán adott elő, és nemcsak művelődéstörténetet. Szemmel láthatóan itt kialakított nézetei fogalmazódtak meg a közelmúltbeli két iker-könyvében: *A még létező kapitalizmus* (2006) és *A sosem létezett szocializmus* (2005) címmel, amelyek alap gondolatát a vitriolosan megfogalmazott könyvcímek is egyértelműen hírül adják. E frappáns és szórakoztató művek (úgy száz-száz oldal terjedelemben) természetesen aktuális (és személyekhez köthető) következtetéseket adnak. Már csak ezért sem kommentálok – ám mindenkinek olvasásra ajánlom ezeket. Szerdahelyi ezekben gyakran „ultrabalos~ultrarevizionista” nézeteket képvisel – ami természetesen önellentmondó képtelenség. (Ám ami ettől még ugyancsak természetesen létezik.)

E könyvcsalád most megszületett újabb ikreiről azonban szólni szeretnék.

A *Nemzet és nemzeti kisebbség. Világosan és keményen arról, amiről annyit locsognak* (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2011. 69 lap) „oktatási segédanyag”-ként van jellemezve (ez nyilván a könyv kiadása anyagi feltételeinek biztosításához szükséges pályázat kiírásában szerepelt). Két nagy témát tárgyal: a „nemzet” és a „nemzeti kisebbség” kérdéskörét. Általános, sőt világtörténeti méretű távlatokra utal, ám rögtön az alcím provokatív hangvétele jelzi, nagyon is mai és magyar állásfoglalás. Már előjáróban megjegyzem, mindvégig világos, jól tagolt könyv. A kötet végén több mint tíz nyomtatott oldalnyi, többszáz tételes Felhasznált irodalom található. Önmagában is külön olvasást igényel. Nem is az a meglepő, mi mindenről értesült Szerdahelyi (és nyilván ő is hozzágondolja: amiről mások, akik ugyanezen témákról szoktak nyilatkozni: ezek jó részéről még harangozni sem hallottak), ide értve a mai internetolvasmányokat is – hanem az, végtére is mennyire heterogén, egymással össze alig kapcsolható halmaz mindez. Korszerű, nemzetközi is, napjainkig is eljut a Szerdahelyi által felvonultatott forrásjegyzék: mégis társadalomtudományi, sőt tudományközi katyvasz. [Óh, Istenem, mi mindenről mi mindent írtak!]

A „nemzet”-et tizenöt tételben, miniatűr áttekintésben jellemzi. Mindjárt azzal kezdi, hogy az egyének által bevallott ilyen önazonosítás nem érvényes (vagyis, hogy pl. ki tekinti magát magyarnak), hiszen a bolondházakban mily gyakoriak a magukat Napóleonnak vallók – akik mégsem azok. Még ennél is váratlanabb az a húzás, hogy könyve elején (a 9. lapon) a Sztálin adta nemzetleírást („az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúrában meg-

nyilvánuló lelki alkat alapján keletkezett”) veszi alapul. Ez után azonban felhossa a különböző más definíciókat és ezek bírálatát is, amelyek azonban – minő meglepetés – nem olyan körültekintőek, mint a sztálini formula volt. Szerdahelyi sem tudja, én sem néztem utána, honnan és kiktől vette ezt a definíciót Sztálin? Az említett tényezők és ezek sorrendje a második világháború utáni „szovjet” felfogást tükrözi, és noha közhely, meg egyes részeinek összefüggése sem egyértelmű – ám valamely államrezon kifejezésére alkalmas, és ez is volt a célja. Minden szovjet útlevelemben, személyi igazolványban ott volt a nemzetre utaló azonosítás („szovjet”), de rögtön az etnikai pontosítás is: *ruszskij, csecsen, venger, jevrej*. És biztosan sok „nemzeti kisebbség” ki is maradt (leningrádi cipőtisztító *ajszor*=asszír, *szetu, kamassz* stb.). Szerdahelyi saját nemzetfelfogásában a közös „érdekérvényesítés” végül is a legfontosabb tényező. Ezt egy kicsit részletezi is.

A következő fontos téma: mióta alakultak ki a voltaképpen „nemzetek”? Mind a francia (a nemzet az államnemzet), mind a német (a nemzet az kultúranemzet) felfogás az utóbbi évszázadokat tekint a nemzetek valódi megnyilvánulási idejének. Első tekintetre a „marxizmus klasszikusai” is ezt a véleményt osztják, ám Szerdahelyi idéz ellenpéldákat is. Egyéb-ként Engels világtörténelem-felfogásában sokféle következetlenség van – és Marxéban is, csak kevesebb. Szerdahelyi helyettük végül is Gángó Gábor véleményével ért egyet, aki szerint a mai európai nemzetek sok vonása „időtlen idők óta” megvan: sőt akár a népvándorlás, akár a törzsi kultúrák idejére vezethető vissza (14. lap). Az élelműjű Szerdahelyi számára feltűnhetett volna, hogy ez a nézet teljes értelmetlenség. Ha az ausztráliai törzsek vagy a vandálok körében valamit „nemzetnek” tekintünk – amihez mindenkinek „joga” vagy legalábbis gusztusa van – akkor viszont rögtön más elnevezést kell találni az angol ipari forradalom vagy éppen a Napóleon utáni ilyen „érdekérvényesítő közösségeknek”. A trákok és dákok (de a pelazgok és a macedónok is!) ugyan már az ókorban kihaltak, és csak a mai politika fogalomtárában halhatatlanok. Ezek szerint ők valóban nemzetek voltak? Ha igen – azon viszont elgondolkozhatnánk, mióta nemzet az albán – hiszen az albánok évezredek óta megvannak, elég régóta ugyanott van saját helyük, önálló nyelvük, népük, el is különülnek a többi ...-tól. Ki sem haltak. Sőt akár Szkander bég koráig visszavezethetnénk az „albán nemzet” fogalmát, hogy aztán később, mondjuk Tepelenti Ali korában e tekintetben annál több kételyünk támadjon. Lord Byron panasolja, hogy amikor ő a szabadságukért ismét küzdő görögök segítségére sietett, és felmászott az athéni Akropolisz romjaihoz – ott csak kecskéiket legeltető albán pásztorokkal találkozott, akik nem túl sok „érdekazonosítást” mutattak az ókori vagy kortársi Hellász iránt.

Hogy végül is aktuálpolitikai döntés az, mit és kit tartunk egy nemzethez tartozónak – ezer példával igazolhatjuk. Nemrég a mai albán politikai vezetés nagy pompával otthon is eltemette I. Leka királyt (*mbret*), aki pár napos korában menekült el Albániából, és szinte élete végéig emigrációban élt. 1946-tól Egyiptomban járt iskolába, az ottani király, Faruk jóvoltából – aki egy albán katonatiszti eredetű egyiptomi uralkodói család sarja volt. Kettejük közül ekkor ki és hogyan sorolható az albán nemzethez? Másrészt a 19. században létrehozott görög, román, bolgár királyi-cári családok sokfélék voltak, csak etnikailag egyikük sem tartozott a „nemzetéhez”. Őket mely nemzethez sorolhatnánk?

Az anyanyelvről/nemzeti nyelvről, a kultúra intézményeiről, a nemzeti büszkeségről és ennek intézményeiről is szó esik a könyv következő részeiben. Andorka Rudolf nyomán Szerdahelyi megkülönbözteti a „dif-fúz” és „koncentrikus” nemzettudatot. Az előbbi olyan területen lakókban van meg, akiknek környezetében gyakorlatilag mindenki egy nemzethez tartozik. Az utóbbi viszont a mellette élő, más nemzethez tartozókkal szemben húz meg elhatároló kört. Nem itt kell „rendbe tenni” Andorka fogalompárját, de a létező társadalmi tény ilyen megnevezése külön-külön is torzult, együtt pedig értelmetlenség. Találóból megnevezést azonban Szerdahelyi sem kínált fel. A „tömbszerű” és „szétszóró” ugyan pontosan megfelel a települési rendszernek, ám lehet, hogy a kétféle nemzettudatra ehhez hasonló, ám más megnevezéseket kellene keresni.

Lesz-e jövője a nemzeteknek? Általában igen – vallja a szerző (is).

Végül azt kérdezi, lehet-e a „nép” a „nemzet” szinonimája? (30. lap). Sajnos, itt pedig a szerencsétlen Petőfi-identitás ezerszer felhozott problémája kerül elő. Ám nem Petőfi a szerencsétlen, hanem az e körül kerengő nemzeti-népi ideológusok. És azt sem felejtethjük el, hogy nemcsak Szerdahelyi e téren is toleráns megoldása ismert. Volt, aki ki is tessékelt a magyar lélek csarnokából, mások Arany Jánossal éppen ilyen alapon állították szembe...

A nemzet társadalmi-történeti definíciójához persze kell egy szilárd társadalomelmélet. Szerdahelyinél ez nyilván egy megtisztított, továbbfejlesztett marxizmus. Ám mégis feltűnő, hogy e könyvében nála nincs „kizsákmányolás”, csak „alávetettek” (ahol még az „osztály” szót is óvatosan kerülgeti). Minthogy úgy negyven évvel ezelőtt, a folklór társadalmi világtörténetéről írván nekem is meggyűlt a bajom az e fogalmakat rajtam is számonkérőkkel, akkori válaszom pedig tojástánc volt (noha ma is ugyanúgy gondolkodom), észlelem a fogalmak elhagyását és meghagyását egyaránt. És csak azt a bölcsességet írhatom ide: bármilyen koherens társadalomelmélet jobb keret a „nemzet” jelenségei értelmezéséhez, mint a legszebb, legtájékozottabb, leg-

liberálisabb „szabad tér”. A kötetvégi, már megdicsért bibliográfia pedig így, együtt a bozót és ingovány biztos egyesülése.

Szerdahelyi gyakran aktualizál, nem riad vissza polémiáktól, utal a közelmúltbeli és mai magyar vitákra is. Azonban elsősorban tájékoztatni kíván.

Még inkább ez a szándéka a kötet második felében, amely a „nemzeti kisebbség” témáit veszi sorra. Az, hogy éppen „nemzeti” (és nem más, pl. „etnikus” vagy akár „államalkotó”) a jelző, a könyv egészében érthető, hiszen eddig is a „nemzet”-ről volt szó.

Már az első fogalom, a „nemzetállam” értelmezése is igazán különbözik az egyes szerzők műveiben. Szerdahelyi vehemensen cáfolja a liberális felfogást (mondjuk Ernest Gellner írásaiban). Az önrendelkezési jog, vagy éppen az „etnikai csoport” gúnyos megjegyzések kíséretében kerül bemutatásra. Most sem a tények, hanem a henye vagy gonosz megfogalmazások ellenségeként lép fel Szerdahelyi, illúziókat szeretne oszlatni. Hogy itt aztán még több az aktuális zűrzavar, hamar megértjük, amikor a cigányok, a zsidók, általában a vallás témái kerülnek elő. Szerencsésnek tartom, hogy egy rövid részben a magyar néprajzi szakirodalomban használt „néprajzi csoport és etnokulturális csoport” fogalmait is bemutatja (44. lap). A mi néprajztudományunk sem egyezett meg abban, miért és miképpen használja ezt a kifejezést. (Voltak más jelöltek is.) És még tanulságosabb, hogy újabban e fogalom mellett (olykor helyett) új, korszerűnek vélt fogalmak is felszínre bukkantak (pl. *regionális struktúra*, *kontaktzóna* vagy akár a teljesen értékmentes *földrajzi szemlélet*), amelyek mintegy tompítják az „etnikus” csoportosítás aktuálpolitikai életét. Egyébként e részben Szerdahelyi nem használta az utóbbi több mint negyed század magyar néprajzának kutatási eredményeit (a magyar néprajzi atlaszok, köztük *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* kiadványait, Liszka József, Borsos Balázs és Keményfi Róbert monográfiáit). Elgondolkoztam azon: miért? És arra kellett rájónom, hogy a mai magyar néprajz egészen más összefüggésekben érinti e témakört, és noha a maga keretein belül sokszor vitatkozott e jelenségről, mindennek nincs összesített eredménye, amit a rokon tudományok (vagy éppen a politika) csakugyan használhatna.

A „kettős etnikai kötődés” témáját is jó érzékkel emelte ki Szerdahelyi. Itt végre van vajdasági hivatkozás is: Végel Lászlónak a világhálóról letöltött cikke. Furcsa ötlet viszont ilyen „kettős identitású” csoportként utalni a „magyar indiánokra”. (Akik nem túl sokan voltak, persze hogy mégis kihívták a besúgókat kitüntetett figyelmét.) A különböző autonómiák (területi, személyi stb.) bemutatása nyilván egyetlen olvasó teljes egyetértésével sem fog találkozni – mivel itt mindenki a maga érdekeit (vagy helyzetét) fűjja fel teóriáivá. Itt is megnéztem, milyen művekre hivatkozik a szerző –

és azt kellett észrevennem, hogy ezeket meg a hazai néprajzkutatás szokta negligálni. (Azaz ennek a tájékozódási szakadéknak is két partja van!) Egyébként Szerdahelyi könyvében még a vége felé is egyre rázósabb témák következnek: mint az *asszimiláció* vagy *disszimiláció*. No meg „a nacionalizmus körüli halandzsák”. Ezek közül a természetesen európai határok között értett „nyugati = jó” és „keleti = rossz” nacionalizmusok szembeállítását, a „liberális” nacionalizmust csakúgy megemlíti, mint a nacionalizmusellenes izmusok „kavalkádját”. Ahol Szálasi Ferenc és a „párhuzamos társadalom” szlogenje egyaránt megtalálható.

Nyilvánvaló, hogy nincs zárórész, összefoglalás a könyv végén, csak egy alighanem be nem való prófécia és figyelmeztetés: „Ideje, hogy a világ népei sürgősen észhez térjenek.” Tanulságos, hogy a szerző nem is merte felkiáltójellel zárni e mondatot!

Azt hiszem, az eddig elmondottakból kiderült, miért tartom fontos, bátor és olvasmányos munkának e könyvet. Sok mindenről esik szó benne. Kellő iróniával is. Magam egy utóhangban azért összegeztem volna a magam véleményét is.

(Ezt itt nem kívánom előadni, noha egyszerű: nemzetről csak akkor beszélhetünk, ha az ezt érdekérvényesítő intézmények megvannak: maga az ország, legitimálható vezetői, katonasága, törvényei, a törvényhozó hatalom, az egészségügy és kulturális intézmények is: közoktatás, nemzeti könyvtárak és archívumok, emlékhelyek, nemzeti színházak, operák, múzeumok, temetők stb. Ehhez képest a „nemzeti kisebbség” a nemzet keretében él ugyan, ám több szempontból is jelentősen kisebbségben van: legtöbbször nyelvi, etnikai, vallási szempontból, illetve lakóhelyét illetően. Ennek következtében a „nemzeti” érdekérvényesítés is csak töredékesen és kisebb mértékben elérhető a számára.)

A gazdag bibliográfia minden művét, szerzőjét, irányzatát sehogy sem lehetett volna egységbe kapcsolni. Itt is kurrens művek uralkodnak. Sokféle tudományt képviselnek, talán a legtöbb köztük a politikaelmélet – amely amúgy sem híres önzetlen és tudományosan korrekt voltáról... Megjegyzem, hogy jugoszláviai és ottani magyar műveket a szerző nem ismer. Pedig az ilyen dolgozatok aztán „magasiskolái” a sokrétű és sokszor változó „nemzeti” helyzet valamilyen tárgyalásának. Ilyen tanulságokat viszont a helybeli olvasó maga könnyen levonhat. És biztosan a provokatív stílus sem marad hatástalan. Ám ha akár csak a kötet végi bibliográfia trambulinjáról elrugaszkodva maga az olvasó is utánanéz az egyes problémáknak – bizony komoly műnek tartja Szerdahelyi könyvét.

Látszólag egyszerűbb a másik könyv témája és recenzálása is.

Család, szerelem, gyermekáldás (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2011. 115 lap) – az előbb a nagy társadalmi egységről szóló mű logikus kiegészítése: a legkisebb társadalmi egység általában bemutatása. Hasonló a felépítés: rövid, egy-két oldalnyi témák, öt (pontosabban négy): a házasság és család formáinak világtörténelme – a család mint olyan – szerelem és nemiség – gyermekáldás és népszaporulat. A negyedik-ötödik a zárófejezet: a család jelene és jövője. Érdekes és fontos kérdések: ezt a könyvet „sem lehet letenni”. Itt is imponáló a szerző tájékozottsága, a kötet végi bibliográfia és annak „up to date” jellege. Amiből azért fontos művek hiányoznak: a szerző nem egy-egy szakterület szakértője, hanem érdeklődő társadalommegfigyelő, akinek szokása a világhálón utánanézni a közkeletű állításoknak. A provokatív és agitatív stílus ezúttal sem marad el. Szinte törvényszerű ez, hiszen a fentebb említett témákról közhasznú és érthető tájékoztatást adni, saját véleményyt is formálni – mindezt úgy száz nyomtatott lapon – másként nem is lehetne megcsinálni.

Két pillére van Szerdahelyi itt bemutatott társadalomelméletének. Az egyik a „minden másképpen van” elve. A szerző előszeretettel vezeti fel, mennyiféle társadalomtörténeti és családtörténeti közhelyünk egyszerűen téves, vagy még az sem: azt sem tudjuk, ki, mikor, miért agyalta ki, és miért terjedt el oly furcsa változatokban? A nőuralom és matriarchátus, a férfiuralom (ez persze nem patriarchátus) jellemzően ilyen témák. És noha a mai feminizmus (stílszerűbben: *gender studies*) nem kerül lényegi tárgyalásra e könyvben – azért Szerdahelyi kaján véleménye is sejthető. Az utóbbi két-három évtized társadalmi szövegelmélete egyébként is a „dekonstruálás” színes esernyője alá is bebújt – „ami eddig úgy volt, másképp volt” hirdette – viszont Szerdahelyi nem így, módszertanilag, hanem adatszerűen dekonstruálja azt a társadalom-világtörténetet, amit mi még az iskolában tanultunk.

És amely – éppen szemben a fenti állítással – egy nagyon is szilárdan és tervszerűen felépített világmagyarázatot kínál. Szerdahelyi is innen indul, és a cáfolatok végén ide tér vissza. Ő is a 19. századi ideológiák automatikus követőjeként indult: Hegel világképe, a marxista társadalomelmélet, a darwinista biológia, a klasszikus francia szociológia által nyújtott kép cáfolata utáni cáfolat jelenik meg könyvében. A „tagadás tagadásának törvénye” meg a „tézis – antitézis – szintézis” egymásutánisága ez – ami Szerdahelyinek is vérévé vált. Nem is kell, hogy említse: így gondolkodik. (Ő is.) Itt sem egyetlen tudomány érveit sorakoztatja: és érdekes, hogy éppen az etnológia maradt távol tőle. Morgan, Engels ugyan szerepel a bibliográfiában: ám innen Lévi-Strauss és George Peter Murdock csakúgy hiányzik, mint Láng János. Cserébe büntetőjogi és jogtörténeti munkákra

hivatkozik. (Kéretik becsületszóra nekem elhinni: itt sem a legokosabb és legfontosabb könyveket sorolja fel.) Az „internettudás” ugyan ma nélkülözhetetlen, ám mi még tudjuk – ez lidércfény. Nem elég.

És a korábbi tévedések kijavítása a család és társadalom történetében is vég nélküli folyamat. Magam is csak Harald Haarmann és Joan Marker könyvéig (*Introducing the Mythological Crescent* – 2008) követtem nyomon az anatóliai Çatalhöyük ásatásainak magyarázatait. Ez az időszámításunk előtti 7. évezredre datált talált lelőhelyen még egy negyed századdal ezelőtt (sokan, sőt nem kisebb régész-tekintély, mint Maria Gimbutas 1989) egy „teltidomú istennő, két oldalról leopárdokkal körülvéve” trónja körül egy fegyverek és harcos férfiak nélküli neolit várost láttatott: Karinthy Frigyes *Capilláriájára* rímelő valódi nőuralmat. Minthogy a török kormány évtizedekre felfüggesztette az ásatási engedélyeket, csak jóval később és egészen új szemléletű régészgenerációk következhettek: ám számukra az ősi, békés anyajogú idill mára kinevetett félreismeréssé vált. (Gondolom – Lepenski Vir leleteinek interpretációja sem maradt változatlan az utóbbi évtizedekben. Érdemes lenne ezt is bemutatni – mondjuk Újvidéken.) Szerdahelyi adatai itt legalább egy kutatógenerációval korábbi nézeteket terjesztenek.

Világszerte, még mai esti tévémeséink sorában is rendszeres az emberiség Afrikából szertevándorlásának bemutatása. Szerdahelyi is azokra a szaktekintélyekre (köztük Csányi Vilmosra) hivatkozik, akik szerint kb. 90 000 esztendeje úgy százfős hordák vándoroltak a mai Tanzániától a mai Ausztráliáig és Patagóniáig. Ez indokolja az emberek genetikai kódjának világszerte egyezéseit meg a sok-sok féle nyelvet egyaránt. A hatalmas idő és a hatalmas távlatú populációdinamika ezt hihetővé teheti. És nyilván az a jó, ha Szerdahelyi (vagy a recenzens) nem helyezkedik rögtön szembe ezzel a köz(?)felfogással. Ám ez a kritikasztér szerző – váratlanul – éppen itt másra is kiterjeszti jóságos felfogását: szerelem mindig volt, a gyermek mindig „áldás”. Ha elérzékenyülök – magam is igazat adok neki. De ha visszaülök a számítógép elé – kételyeim is támadnak. A ma oly sokfelé bevetett „gyermekkkatonák” szörnyű élettörténetei, az éhezéstől ma is milliószámra meghaló gyerekek, a nők világszerte megalázása, kínzása, elpusztítása – nem adnak ellenérvet Szerdahelyi „idilli” család-világtörténelméhez? Noha azért ő is úgy véli, hogy az egyes őshordák csak magukat tekintették és nevezték embernek: meg is ették a többieket. Madách *Az ember tragédiájában* az eszkimószerzőben is leírja ezt a világszemléletet. A csak az embereknél meglevő egész éven át tartó nemi érintkezés, valamint a mindig mindenki mindenkivel nemi akcióba lép (előkelőbb szóval: *promiskuitás*) következtében a gyermekek apját senki sem ismerte (sőt nem is tudták, hogyan is kapcsolódik az apaság a születéshez) minden gyermeket

a zsákmányoló, nem termelő közösség együtt nevelte. Amikor a társadalmi fejlődés lehetővé tette a letelepült életmódot (ami majd a földművelést, később akár a városokat is kifejlesztette), megkezdődik a közösségek túlszaporodása – és ez tart mindmáig. A kóborló kis létszámú hordák számára mindig volt szabad terület – a termelő új közösségek viszont a jó területek szűkében voltak: meg is kezdődött az erőszakos területszerzés, háborúk és egyéb öldöklések ugyancsak máig tartó sorozata.

Ebből a sötét világtörténeti panorámából Szerdahelyit a család és a magántulajdon saját fejlődése érdekli. A különösnek tartott formák (többnejűség, nagycsalád) is bemutatásra kerülnek. Kár, hogy Szerdahelyi nem ismeri Penavin Olgának a szlavóniai magyar nagycsaládról írott könyvét – mivel ez pontosan (és nem teoretikusan) bemutatja, hogyan is működött ez a rendszer: a balkáni nagycsaládon belül is sajátos forma, legalábbis úgy, ahogy az utolsó másfél évszázadból ismerjük.

Persze e téren is mások a mai szaktudományos nézetek, mint akár egy generációval ezelőtt. Például Szerdahelyi még egyetértően említi László Gyulát a honfoglaló magyarok nagycsaládjáról szólván – a régészek (Bóna István vezérletével) ma ennek nyomát sem találják.

A rokonsági rendszer leírásakor is sok érdekes jelenség kerül szóba (exogámia, incesztus, vérbosszú). Ki az úr a háznál? címmel mintegy fordított társadalomtörténetet olvashatunk: ahol a férfiuralomra gyanakodnánk, ott a nők irányítottak és fordítva. A szerelem és szexualitás fejezetben nemcsak az örök érzelmekről, hanem a bármilyen nemű szeretőkről, hetérákról és hostessekről meg a házassági adásvételekről, homoszexualitásról, a melegházaságról is olvashatunk. Itt persze majd minden alfejezetben további adat-tárként Ráth-Végh István művei is forgathatóak lennének. Szerdahelyi lelkes híve a szerelemnek és a családnak is. Ezeket örök jelenségeknek tartja.

Ami persze igaz – ám nem ilyen egyszerűen. Ugyanis igazán kevés jó leírás van a működő családokról. Az általánosítások csak előző általánosításokra épülnek. Jó leíró dolgozatok mutatták be a magyar paraszti családot (persze, a 20. századból): ám én nem ismerek egyetlen olyan tanulmányt sem, ami csakugyan áttekintené a család működését. Persze, a Horthy-korszak, a Rákosi-korszak, a Kádár-korszak (stb.) falusi családja nagyon is különbözött egymástól: a tulajdonviszonyok, a termelési technika, a gyermekek száma, az átlagéletkor különbségei miatt is. Mindannyian saját tapasztalatból tudjuk, egy-egy működő családban milyen hihetetlen alkalmazkodóképesség halmozódott fel: mondjuk a gyerekek továbbtanulását, a nyaralást, a kórházi kapcsolatok kiépítését illetően. Egy-egy mai család egyszerre több ezer éves, és a pillanatnyi bankkölcsönviszonyokhoz alkalmazkodó. Érdemes megfigyelni, kik vásárolnak a „mai magyar” csa-

lábban bankkártyával, vagy éppen interneten. Az asszonyok. A férfiak más téren használják többet a számítógépet: szerencsejátékok, izgató vizuális programok, barkácsolási tanácsok letöltésére és nem színházjegyvásárlásra vagy képes karácsonyi üdvözletek számítógépes szétküldésére idomultak.

Ha viszont valaki a ma működő családról egy pompás olvasmányban akar ismereteket szerezni, egy vadonatúj könyvet ajánlhatok, Ruttkay-Miklián Eszter: *Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. I–II. kötet). Amint tudjuk, a Nyugat-Szibériában élő hantik finnugor rokon népünk, és a szerző mintegy öt éven át köztük élve írta le a családok életét, rokonsági rendszerüket és ennek tükröződését világképükben, hiedelmeikben és szokásaikban. Ma a posztkommunista Oroszországban élnek, a Szinja folyó menti csoportjuk 1500 lelket számlál, akik nyolc-tíz, néhány házas kis faluban, illetve két nagyobb, központi településen laknak. Vagyis egy mai „őshorda” méreteit képviselik. A rokonság számontartása azért is fontos számukra, mivel érvényesül náluk a reinkarnáció elve: minden újszülött valakinek az újra megtestesülése. A Szibéria számos részén oly brutális modernizálódás őket még nem igazán érintette, ám halász-vadász életmódjukhoz modern eszközöket is használnak. Egyszóval – az őstársadalmak és a mai társadalmak léteznek, bennük a családok is, és nemcsak az olyan általánosító megjegyzések és elméletek, amelyekről eddig szóltunk.

Magam persze réges-régen (a szerelmi népköltészet, tágabb értelemben a líra történetéről írván) azt fejtegettem, hogy a szerelmi líra nem örök találmány, hanem csak a kapitalizmus idején két szempontból is „szabaddá” váló individuum életvitelében terjed el. Szerdahelyi ókori (akár óegyiptomi) verspéldái tanulságosak, ám magyarra fordítván biztosan nem az eredeti jelentést érezzük ki belőlük (vagy látjuk beléjük). A gyermekek említésekor a népszaporulat és a túlnépesülés aktuális problémáit találjuk megemlítve. A könyv zárógondolataként „a család minden válságjelensége ellenére is megmarad” – mondja Szerdahelyi – és nem is ez van válságban, hanem az egész világgazdaság. Hogy ez a perspektíva mennyire reménykeltőbb – ki-ki eldöntheti.

Szerdahelyi két könyve oktatói munkásságából származott és végre egy modern magyar nyelven olvasható áttekintés a társadalmi formákról. A ma népszerű kérdéseket veszi elő, nem száraz és tudományos rendszerezés. Viszont sokféle irányban továbbgondolható. Nem is annyira egy magánkönyvtárat pótol (bár azt is): gondolkodásra serkent. Ami pedig a szerzőt illeti: mostani felfogása voltaképpen egy fél évszázad során alakult ki. (Nem: át.) Ugyanis, bármilyen hihetetlen, Szerdahelyi 1934-ben született, vagyis hovatovább nyolcvanéves. Ez aztán igazán nem látszik meg ifjonti

és sziporkázó stílusán. Viszont társadalomfelfogásának egésze a magyar társadalomtudományok utóbbi évtizedeit is képviseli. Egyébként az is tanulságos jelenség, hogy Szerdahelyi kortársai közül is sokan próbáltak az egész világról vagy legalább a társadalomról valamilyen képet adni, noha szakmájuk más volt: a sinológus Tőkei Ferenc, a tánc- és népművelés-kutató Vitányi Iván, az irodalomtörténész Hankiss Elemér, legújabban Csányi Vilmos (aki legalább viselkedésgenetikus). Örülhetünk annak, hogy ők (és mások) úgy gondolják, meg kell osztaniuk társadalomelméletüket velünk.

Szerdahelyi két könyve bátor vállalás: adatbemutatás és összegezés egyszerre. Az ilyen látásmód és frivol fogalmazás réges-régen jellemzi őt. Amikor (1972-ben) recenzáltam *Költészetesztétika* című könyvét, minden egyetértésem mellett „csipkedtem” is állításait. Sőt azzal a mondattal fejeztem be a könyvismertetést: mindenkinek élvezetes olvasásra ajánlom Szerdahelyi István „áprilisi költészetesztétikáját”. Noha a könyv akkor csakugyan áprilisban jelent meg, ezt a mondatot a *Filológiai Közöny* szerkesztője, Kardos Tibor kihúzta – túl frivolnak tartotta. Most nem fenyeget ez a veszély, mert azzal zárom farsangi soraimat, hogy időközben Szerdahelyi már a társadalomelmélet bemutatásakor magát a társadalmat is fricskázza (*cikizí*), legkivált a mai társadalmat, és annak félreértelmező, tájékozatlan vizsgálóit, zsurnaliszta értelmezőit.

A hatalom operája

Kokan Mladenović visszajáró vendége az Újvidéki Színháznak. Az általa rendezett darabokat a radikális újragondolás, a kreatív megoldások gerjesztette sajátos légkör jellemzi. Igaz, hogy az újraértelmezések védjegyei az Újvidéki Színház társulatának, azonban nem minden újraértelmezési kísérlet formálódik sikeres előadássá. A Mladenović-féle munkamódszert azonban a legtöbb esetben a jól átgondolt, eredményes végkifejlet jellemzi.

Az Újvidéki Színház márciusban bemutatott új produkciója az *Opera ultima*, melynek szövegkönyvét Gyarmati Kata alkotta meg Beaumarchais *A sevillei borbély* és a *Figaro házassága* szövegeiből válogatva. Az előadás két felvonásra tagolódik, és ezt a két részt látványos színpadképpel határolták el egymástól. Az első felvonás képezi *A sevillei borbély*, míg a második a *Figaro házassága* újragondolását. Lehet, hogy helytállóbb lenne a szövegek felhasználásáról beszélni, ha a módosítások mértékét vesszük figyelembe. Itt valóban csak ötlet és kiindulópont a két Beaumarchais-szöveg, az aktuális darab távolra kerül ezektől, de aztán bizonyos konzekvenciátartalmakban ismét egymás mellé kerül a két variáns. Míg az első felvonás *A sevillei borbély* parodisztikus, szatirikus továbbgondolása, melyet a komikum ural, addig a második rész nélkülözi a vidám hangvételt. A felvonások más-más stílusú kosztümkészlettel rendelkeznek, emellett kontrasztként funkcionálnak a színpadi kellékek, a fény- és a zenei hatások is. A rendezés a hangulati tartalmakat határolja így el egymástól, és határvonalat képez az előadás légkörének két pólusa között. Bár a színpadkép és a hangulatvilág tekintetében a két rész külön is vizsgálható, mondanivalójában mégis egy komplex produkcióvá formálódik, mely nem kívánja meg a különválasztást. Ha pedig az első felvonás nyitányát közelítjük meg, nem kétséges, hogy ez a felvonás további részeitől élesen elhatárolódik, sokkal inkább a

második rész történéseihez illeszkedik. Ez további érveket szolgáltat abban a tekintetben, hogy bár az eltérések is erőteljesek, átszövődések vannak a két felvonás között.

120 Az újvidéki produkció legszembetűnőbb vonása, hogy magával a színházi alkotófolyamattal folytat diskurzust. Az aktuális felvetés abban nyil-

vánul meg, hogy ebben az esetben a színház a saját problémáját reflektálja és dolgozza fel. Mladenović hasonló alapgondolattal foglalkozott már az évad drámaíró versenyén is, ahol szembetűnő húzásokkal és ismétlésekkel olyan rendezést valósított meg, melynek alapmotívuma szintén a színházi alkotófolyamat volt. Az *Opera ultimában* a hatalom hálójában működő színházon és az alkotófolyamat küldetésén mereng el, kiemelve a színpadi mű igényeinek és lehetőségeinek tárházát. Az alkotók pontosan azokat a problémákat állítják reflektorfénybe, amelyekről tudjuk, hogy léteznek, de egy adott színház inkább elrejtene szeretné őket, nem pedig alapgondolattá tenni egy aktuális darabban. Ezzel szemben itt a politikai kezdeményezések érzékeltetésével indul az előadás.

Teázgató, az adminisztratív ügyek végzésébe befásult színházi alkalmazottakat látunk, akik rutinfeladataikat végzik. Mindeközben ritmusra mozognak, mint egy gyárcsarnok irányított munkagépei. Előkerül egy levél a városi tanácstól, mely megbontja a monotonitást. Az áll benne, hogy a színháznak operát kell játszania, amennyiben nem szeretné bezárni kapuit. Az igazgatónak döntenie kell, hogy gyakorolják-e művészi szabadságukat, és a bezárás veszélyével dacolva ellentmondjanak a hatalomnak, vagy behódolva azt teszik, amit fentről kérnek. Végül amellet döntenek, hogy „énekelnek vezényszóra”. A történet viszont nem ragad meg az ábrázolt egyszerűségben, mert ebben az esetben nem lett volna szükség az önállóság problémájának felvetésére. Olyan operát kap majd a városi tanács, amely sokaknak fejtörést okozhat. Mivel a politika ultimátumot ad a színháznak, a társulat teljesítve a városi vezetőség óhaját, megrendezi az elvárt előadást, de groteszk humorral, önállóságát a hatalom tudtára adva: „Hát ha ez kell / csinálunk mi operát és balettot és rémdrámát / Ha ránk

is dől a színház / Két dinárból operát / és papírmásé Sevillát / és hősoket és tragikát / és tehetséges komikát / és díszletet és frizurát / varázsolunk nektek / Ha ezt akartok látni / Ha ezt akartok látni.” Létrejön az *Opera ultima*, amely bár felveszi a diktált tempót, egy kifordított operaképpel fordul a hatalom felé, és maró gúnnyal ábrázolja a szövegtestet. Olyan előadás ez, amelyben a komikus hangvétel hirtelen megbomlik, és a helyét egy vérfagyasztó komolysággal átitatott légkör veszi át. Majd a komor szövegábrázolás megjósolhatatlanul átcsap féktelen komédiázásba. A hirtelen váltások megrajzolják a színház elvárt és eredeti arcát. Nyilvánvalóvá válik, hogy bár a műfajt meghatározhatják, az előadás gesztusrendszerébe nem tudnak beavatkozni. A színház teljesítve az elvárásokat, végül mégis önálló marad.

A szubjektív véleményformálás szükségességét hangsúlyozza az előadás, de nemcsak a színházi alkotófolyamat határain belül, hanem megvilágítja a társadalmi tér szélesebb közeget is. A *Figaro házassága* már egyébként is olyan tartalmi aspektusokkal rendelkezik, amely a társadalmi fordulatok felvetését is magában hordozza. Hiszen a színház nem csak az önfeledt öröm és a művészet helyszíne. Nemcsak kulturális, hanem társadalmi intézmény is egyben, és nem határolódik el az olyan véleményformálástól, amelynek politikai következményei lehetnek. Időlegesen ugyan béníthatják, mérsékelhetik ezt a sajátos szócsőt, de hangját elnémítani nem lehet. A színház képtelen is lenne a politikával szembeni állandó közömbösségre, hiszen maga az ember sem tudja mentesíteni magát az effajta gondolatoktól. Léteznek ugyan olyan produkciók, amelyek a politikai csömört úgy hangsúlyozzák, hogy érzéketlenséggel, teljes apátiával viszonyulnak a társadalmi-politikai kérdésekhez, de lényegében ez is te-

kinthető perspektívának, és sokszor erőteljesebb kritika ez, mint a rendszer konvencionális bírálata. Másrésről ennek az intézménynek nemcsak lehetősége, hanem kötelessége is a hatalom és a társadalom kritizálása, a rendszer hibáinak felmutatása. Ennek a módszernek nem szabad manipulációba átcsapnia, elvárható tehát, hogy a színház ne válaszokkal szolgálja ki a publikumot, hanem értelmes kérdéseket tegyen fel.

Az *Opera ultima*, akárcsak a szintén az Újvidéki Színház produkciójában született *Marat the Sade* is, felteszi a kérdést: egyáltalán létezik-e még rendszerformáló erő, van-e még annyi ereje és bátorsága a társadalomnak, amely beindíthat bizonyos mértékű változást? Az *Opera ultimában* a politikához, a rendszerhez való viszony egy erős reményvesztettségben, letargikus állapotban jut kifejezésre. Az ilyen részek hangsúlyosabbá tételéhez alkalmazzák a kórus kínálta lehetőségeket, így ezek a helyzetábrázolások válnak az előadás központi elemeivé: „Ennek a siker, annak a munka / Kinek a nyomor, kinek a suska / Menetel egyre az éhezők hada / Jajgat, csak jajgat a nyomorgók kara. / Dolgozunk szorgosan, mert úgy kell / Sok a munka, kevés a siker / Néhányan ülnek a Jólét tenyerén / A jónép megszenvedi a napi kenyérét. / Szegény az ország / Kifosztották rég / Elloptak mindent / És mit kaptam én? / Szegény az ország / Kifosztották rég / Elloptak mindent / És mit kaptam én?”

Erre a produkcióra is jellemző az a kiegyensúlyozott színészi munka és összhang, amely legtöbbször meghatározza a társulat előadásait. A nem éppen operához szokott csapat az énekes részeket a vártnál jobban oldotta meg. Marija Kalabić impozáns, kreatív, nagy jelentőséggel és jelentéssel bíró díszletet alkotott. Marina Sremac kosztümei is hozzájárultak ahhoz, hogy attraktív színpadkép születhessen. Az Andreja Kulešević koordinálta színpadi mozgás is nagyban hozzájárult az előadás sikeréhez. Irena Popović zenéje a legnagyobb konszenzusban volt a színpadi cselekménnyel. Az előadás sikere Balázs Áron, Elor Emina, Szilágyi Ágota, Kőrösi István, Szabó Eduárd, Sirmer Zoltán, Pongó Gábor, Banka Livia, Giricz Attila, Crnkovity Gabriella, Hajdú Tamás, Huszta Dániel, Gombos Dániel, Német Attila, Lőrinc Tímea, László Judit, Nagyabonyi Emese és Papp Arnold érdeme is.

A produkció a közönség igényeinek analizálásaként is értelmezhető. Az opera iránti igény ábrázolása nemcsak a politika elvárásának és hatalomgyakorlásának tekinthető, hanem a színházi közönség ízlésének kritikájaként is felfogható: „Áriák / Komédiák / Játsszunk, ha kell / Vígoperát / Ha ennyi az életünk / Inkább ne is legyünk.” A társadalom egy szűk rétegéről mondható el, hogy érdekli a színház, de egyre inkább behatárolódnak azok a területek és műfajok, amelyek miatt még hajlandó kimozdulni.

A zenés, könnyed előadásoknak a közönség köreiben töretlen a sikerük, míg a mélyebb tartalmú darabok gyakran csak pár előadást érnek meg. Ez sajnos aktuális probléma az Újvidéki Színházban is.

Opera ultima

Részlet

5. JELENET Ármány és szerelem

MARCELLINA Figaro házassága, első felvonás, harmadik jelenet. A kastély egyik sötét zugában Marcellina, a házvezetőnő, doktor Bartolo, a bosszúálló és Bazilio, a cselszövő összeesküvést szőnek Figaro házassága ellen. Marcellina: Az a csinos, az a derék, az a szeretnivaló Figaro! Sosincs rosszkedve, mindig vidám. Élvezi a jelent, a jövő éppoly kevésbé nyugtalanítja, mint a múlt, sziporkázó szellem és nagyvonalú, nagyvonalú...

BARTOLO Bartolo: Elég a kéjelgésből! Miért várta meg a házassága napját, hogy felmutassa ezt a fantasztikus okmányt, amely őt végleg kikészíti?

MARCELLINA Marcellina: Bátorságot kellett gyűjtenem, hogy visszaköveteljem, ami az enyém. Nézzék meg a szerződést, itt érthetően írja: „Én, Figaro, kölcsön veszek Marcellinától negyven fényes dukátot, amelyet maradéktalanul visszaadok neki, vagy feleségül veszem.” Mivel a pénzt nem adta vissza, teljesítenie kell a kötelességét.

BARTOLO Bartolo (*magában*): A kutyafáját, nem is olyan rossz! Ahhoz a csirkefogóhoz adom vén gazdasszonyomat, aki annak idején segített tönkretenni az én esküvőmet.

BAZILIO Bazilio: Mivel a jó hír drága kincs, és minden nő meg van győződve a fontosságáról, ráijesztünk Suzanne-ra azzal, hogy napvilágra hozzuk a gróf intim ajánlatait. Rágalom. A kislány a megszégyenüléstől való félelmében továbbra is elutasítja majd a grófot, a gróf pedig...?

MARCELLINA Marcellina: A gróf pedig bosszúból engem segít majd a tárgyaláson az ő házasságuk ellenében, és így Figaro engem vesz el feleségül.

BARTOLO Bartolo: Bosszú, édes bosszú. Az okosok élvezete!

BAZILIO Bazilio: Feledni a szégyent és a sértést mindig is gyávaságra vallott.

BARTOLO Bartolo: Ha ki is kell forgatnom az egész törvénykönyvet, és mesterségem összes fortélyát be is kell vetnem, megteszek mindent, hogy ez az istenverte Figaro az öné legyen.

MARCELLINA Marcellina: Uram, bocsáss meg bűnös lelkemnek!

BAZILIO Bazilio: Ne siránkozzon, Marcellina. Vagy sikeres az ember, vagy erényes. A döntés magán áll.

MARCELLINA Marcellina: Én erényes életre születtem, és úgy is életem, míg a magam feje után éltem. De a szép illúziók, a tudatlanság és nélkülözés korában egyik oldalon a csábítók hada, a másikon a fojtogató nyomor az önök társaságába juttattak engem, uraim. És ha már ebbe a körbe tartozom, végigjátszom ezt a játékot, ha megígérik nekem, hogy Figaro nem veszi feleségül Suzanne-t.

BAZILIO Bazilio: A komolyan vehető dolgok közül a házasság a legneveltebb.

BARTOLO Bartolo: Elfogadják tehát, hogy az említett szerződés alapján bíróságra vigyem az ügyet?

MARCELLINA Marcellina: Nem én fogadom el. A féltékenységem fogadja el.

BAZILIO Bazilio: Akkor az ő sorsa megpecsételtetett. Késtől, golyótól, haláltól bárki elmenekülhet, de a cselszövéstől, rágalomtól, összeesküvéstől még senkinek sem sikerült.

SONG Ármány és szerelem

BARTOLO Az az új morál, hogy nincs morál!

BAZILIO Új idők járnak, kell a botrány!

MARCELLINA A tisztesség ósdi, nagyon ocsmány!

MIND Az az új morál, hogy nincs morál!

MIND Hazudozás, csalás – ez a trend!

BAZILIO Ha a néped éhezik,

MARCELLINA Kavarg boránt, azt élvezik!

BARTOLO Ha valaki átlép minden határt,

MIND Sebaj, az újságok megírják.

MIND Ha valaki kiválik a tömegből,
Kinyírják rögtön, csípőből.
Indul a pletyka, pörög, kerítés, ordítás, suttogás.
Érdek, ellentét, seggnyalás, árulás, csúfolás.
Lesz majd melléklet, főcímek, cikkek, fotók, hírek,
Vegyétek, vigyétek! Vegyétek! Vigyétek! Vegyétek!

BARTOLO Ha az állam megindul a lejtőn,

MARCELLINA Rejtsd el botránnal, a nép ennek bedől.

BAZILIO Ki bassza, ki mit csinál,

MARCELLINA Az újságok úgyis megírják.

6. JELENET

Tavasz van, és én itt élek Szerbiában

(A színészek egyenesen a nézők felé néznek. Gyorsan, érzelmek nélkül beszélnek.)

126 CHÉRUBIN Chérubin: Bocsásson meg, uram!

GRÓF Gróf: Nem érdemli meg.

FIGARO Figaro: Bocsásson meg neki, uram!

SUZANNE Suzanne: Bocsásson meg neki, uram!

ROSINA Rosina: Bocsásson meg neki, uram, az ég szerelmére!

GRÓF Gróf: Nem! Nem érdemli meg!

SUZANNE Suzanne: De hiszen ő még szinte gyerek!

GRÓF Gróf: Kevésbé mint gondolná, kisasszony!

CHÉRUBIN Chérubin: Igaz, vétkeztem, de a bocsánatát kérem!

FIGARO Figaro: Hogy bánkódik, uram!

ROSINA Rosina: Bánkódik, szerelmem!

SUZANNE Suzanne: Bánkódik, bánkódik!

CHÉRUBIN Chérubin: Bocsásson meg, bocsásson meg!

GRÓF Gróf: Jól van, megbocsátok. Sőt, még többet is teszek. Megüresedett egy tisztí állás a seregben. A betöltésére őt szemeltem ki.
(*Chérubinnak*) Indulhat rögtön a háborúba.

FIGARO Figaro: Háborúba!

SUZANNE Suzanne: Háborúba!

ROSINA Rosina: Háborúba!

CHÉRUBIN Chérubin: Már megint valamilyen háború van?

GROF, FIGARO, SUZANNE, ROSINA Itt mindig van valamilyen háború, Chérubin!

CHÉRUBIN Beaumarchais, Figaro házassága, második felvonás, tízenegyedik jelenet. A gróf ott találja Chérubint Rosina szobájában, és Figaro, Suzanne és Rosina grófnő könyörgése ellenére, háborúba küldi.

CHÉRUBIN Születtem ott, ahol
Ifjú voltam, az, ami.
Vért szoptam, forrót,
Vadat, hadba hívót.
Az én hazámban gyűlölnek,
És nincs helye a békének.
Az én hazámban drága a kenyér,
Csak a harcra van pénz, elég.

MIND Jön a tavasz. Olvad a jég.
A holtak alszanak rég.
Hadba vonul, aki csak él.
Mind gyilkolni kész.
Az én hazámban gyűlölnek,
És nincs helye a békének.
Az én hazámban drága a kenyér,
Csak a harcra van pénz, elég.

CHÉRUBIN Szerelmet reméltem, nőt.
 Örömet, víg esküvőt.
 De az anyaföld szólított,
 Háborúval bódított.
 Víg dalokat ordít a szánk,
 És mámoros minden nász.
 Hadba hív szülőanyám,
 Hazám háborúba vár.

MIND Jön a tavasz. Olvad a jég.
 A holtak alszanak rég.
 Hadba vonul, aki csak él.
 Mind gyilkolni kész.
 Víg dalokat ordít a szánk,
 És mámoros minden nász.
 Hadba hív szülőanyám,
 Hazám háborúba vár.

CHÉRUBIN Legyen bár észak vagy dél,
 A holtak alszanak rég.
 Hadba vonul, aki csak él,
 Mind gyilkolni kész.
 Részegen dülöngél ő,
 Hazám, a büszke nő.
 Szétteszí lábát szeretett anyám,
 Halálba öleli saját fiát.

MIND Jön a tavasz. Olvad a jég.
 A holtak alszanak rég.
 Hadba vonul, aki csak él.
 Mind gyilkolni kész.
 Víg dalokat ordít a szánk,
 És mámoros minden nász.
 Hadba hív szülőanyám,
 Hazám háborúba vár.

7. JELENET

Gróf, Rosina

ROSINA Chérubin elmegy. A grófnő integet utána. Szemében könnyek.
 Hangjában fájdalom. A melle zihál. Rosina: Isten veled, kis Chérubinom:
 a sorsod egy pillanat alatt megváltozott. Nem fogsz többé szerelmes lep-
 keként röpködni éjjel és nappal, kis Narcissusom, szerelmes Adóniszom.
 Nem csücsörítesz többé rózsaszín szájacskáddal, nem leszel ilyen tűn-
 dőklően szép, nem lesz édesen bódító a leheleted! Puskát a vállra, a szab-

lyát csípőhöz! Nem táncolsz többé, de menetelhetsz a sárban! Szerelmes sóhajtások helyett egy szájharmonika keserves siráma kísér majd. És sortűz a szívdobbanások helyett. Háborúba mész, kicsim.

GRÓF Gróf: Ön szereti őt, hölgyem?

ROSINA Rosina: Nem. Sajnálom őt.

GRÓF Gróf: Hazudik, ha azt mondja, nem szereti!

ROSINA Rosina: Mint ahogy ön is hazudik, ha azt mondja nekem, hogy szeret!

GRÓF Gróf: Azt tanácsolom, hogy inkább vallja be, és így elkerülheti a szégyent és a botrányt.

ROSINA Rosina: Nem, uram! Ahogy mi élünk egymás mellett, az a szégyen, az a botrány!

GRÓF Gróf: A szeme könnyekkel teli.

ROSINA Rosina: Azok a napok után sírok, amikor még szeretett.

GRÓF Gróf: Sírjon csak nyugodtan, asszonyom. Szeretem vagy nem, ameddig ezt a gyűrűt viseli, ön az enyém és senki másé.

ROSINA Rosina: Ó, édes istenem, mintha valami tárgy lennék!

GRÓF Gróf: Tárgy vagy nem tárgy – ami az enyém, az az enyém, és az enyém is marad, ameddig csak akarom! *(Távozik)*

ROSINA Rosina: *(utánaszól)* Ami a magáé? Itt minden a magáé! Minden! Az összes szerelmem! Az összes fájdalmam! Minden, amim van! Minden!

8. JELENET

Tango d'amore

ROSINA *(szöveg)* Azt mondták – szeress.
Azt mondták – remélj.
Azt mondták – higgy.
És újjászületsz majd
A szerelmedben.
A szerelmedben.
És én – szeretek, hit nélkül.
És én – szeretek, remény nélkül.
És én – újjászülettem,
A fájdalmamban.
A fájdalmamban.
Saját arcom simogatom.
Csak én érintem mellemet.
Testemmel az én két kezem játszik,
Két karom csak magányom öleli át,

Mert nem ölelhet mást.
Becézem magam ujjaimmal,
Melyeket
Szétfeszít a szerelmem bélyege.
A szégyenem bélyege.

(Énekel)

Tango d'amore, tango d'amore
Csak nekem, magamnak, magányos magamnak.
Hogy visszakapjam, amim nincsen.
Legyen fény ebben a sötétben.
Tango d'amore, tango d'amore
Elmúlt napok, elmúlt évek,
Ha a csillagok mind elégnék
Úgyis egyedül maradunk végleg.

NŐK *(ének)* Tango d'amore, tango d'amore
Csak nekem, magamnak, magányos magamnak.
Hogy visszakapjam, amim nincsen.
Legyen fény ebben a sötétben.
Tango d'amore, tango d'amore
Elmúlt napok, elmúlt évek,
Ha a csillagok mind elégnék
Úgyis egyedül maradunk végleg.

ROSINA *(a nők éneklése alatt)*

Azt mondták – szaggasd szét a gyomrodat,
Etesd meg a húsoddal.
Szeretni fogja a bőrödet.
Szeretni fogja a véredet.
És itt állok – kinyújtott tenyérrel,
Rajta vöröslő húscafát: magányt dobogó szívem.
Szólítom – gyere! Szólítom – vegyél el!
De a dög nem jön.
Hallom, ahogy röhög és hörög
Más húsától jóllakottan,
Más véreben megfürödve.

(Ének)

Tango d'amore, tango d'amore,
Lépésről lépésre
A gyűlölethez közelebb
Mit nem bír el a szerelem,
Elviseli azt a gyűlölet.

NŐK ÉS ROSINA

A tested lüktet és forrón ég,
De a közös ágy hideg, mint a jég.
Fojtsd meg őt, fojtsd, fojtsd meg bátran,
Hideg halált hozzon hűvös álma.

ROSINA

Tango d'amore, tango d'amore
Csak nekem, magamnak, magányos magamnak.

9. JELENET

Figaro és Suzanne az ágyban

SUZANNE Suzanne: Figaro és Suzanne az ágyban fekszenek. Suzanne nagyon szeretné, ha ezen az éjszakán megfoganna szerelmük gyümölcse. Ő szeretné, ha...

FIGARO Figaro: Állj le.

SUZANNE Suzanne: Már a neveken is gondolkodtam. Ha fiú lesz, úgy hívják majd...

FIGARO Figaro: Sehogy nem fogják hívni! Tudod, hogy én ezt mindig is elleneztem! Egy szolga és egy szobalány, akiket bármelyik elsején és tizenötödikén kirúghatnak, nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy gyereket vállaljon. Ez bűnös könnyelműség lenne, egészen addig, míg az egzisztenciád a gazdád hangulatától függ.

SUZANNE Suzanne: Az első együtt töltött éjszakánk óta azt hajtogatod, hogy két ilyen bizonytalan egzisztenciával rendelkező ember nem engedheti meg magának, hogy gyereke legyen, úgyhogy megértettem...

FIGARO Figaro: Jártál mostanában kint az utcán? Az emberek a szemeteskukákban turkálnak, majdhogynem egymást eszik, szétmarják egymást a munkáért, egy falat kenyérért! Mik vagyunk mi? Csórók, akik még több csórót csinálnak? Na ez felelőtlenség! És hatalmas kockázat.

SUZANNE Suzanne: Már az hatalmas kockázat, hogy ebben a városban, ebben az országban, ilyen időkből születél. De megszülettél! Mi jogon foszthatsz te meg egy gyereket a születéstől?

FIGARO Figaro: Én semmitől se fosztom meg! Én megmentem attól az étlettől, ami ebben az országban vár rád! Bár engem is megmentett volna ettől az egészségtől valaki!

SUZANNE Suzanne: Kedvem lenne rögtön meghalni, amikor így beszélsz...

FIGARO Figaro: *(gyengéden)* Szeretlek, hidd el.

SUZANNE Suzanne: Az nekem nem elég.

FIGARO Figaro: Nem elég? Nem olvasol újságot? Minden másnap felbukkan egy tömeggyilkos, gyűjtogató, vagy megjelenik valamilyen halálos sugárzás – mi a történelmünk végét éljük! Szüljél csak gyereket, Suzanne, szülj csak! Éhezni fog egy széteső országban, egy széteső világban! Én ebben a büntettségben nem akarok részt venni!

SUZANNE Suzanne (*kitör*): Az a büntetés, hogy itt fekszem melletted! Már nem akarom a gyerekedet! De ha teherbe esnék, bujdosnék, mint egy kurva, hogy meg se tudd, mikor látta meg az a gyerek a napvilágot, mert nem akartad, hogy éljen! Te csak halált érdemelsz, semmi mást! Te magad vagy a halál! Halál!

FIGARO Figaro: Suzanne! Holnap lesz a tárgyalás, és én azt se tudom, hol áll a fejem. Nem lehetne ez a mai egy egyszerű, békés este?

SUZANNE Suzanne: Igazad van. Én várok túl sokat. Kívánok egyszerű, békés éjszakát!

SUZANNE Suzanne: Figaro és Suzanne egymásnak hátat fordítva fekszenek, ki-ki a saját térfelén. A darab végén össze fognak házasodni, de már soha többé nem alszanak majd egymás felé fordulva.

10. JELENET

FANCHETTE Fanchette vagyok, szolgál, Figaro rokona. Néha megjelenek ebben a darabban, főként akkor, ha valakivel le kell feküdnöm. Valójában én ebben a darabban mindenkivel lefeküdtem. Bartolóval, mert rákényszerített. Bazilióval, mert megzsarolt. A gróffal, mert nem mertem elutasítani, Chérubinnal, mert nagyon szórakoztató figura, az örökkel, mert jól néznek ki, a grófnővel, mert utálatos. Antonióval, a kertésszel nem feküdtem le, mert ő az apám. Én azt gondolom, hogy a lányokat egyáltalán nem kérdezik meg semmiről. Azt gondolom, hogy egy lánynak el kell kerülnie a problémákat. Azt gondolom, hogy egy lánynak oda kell adnia azt, amije van, hogy ne kérjék tőle, amije nincs. Ilyen időket élünk. Apa mindig ezt mondja: ilyen időket élünk.

SUZANNE Suzanne vagyok, szolgál. Én ebben a darabban csak egy emberrel szerettem volna lefeküdni. Láthatták. Én csak egy embert kívánok, de a többiek mind engem akarnak, és azt hiszik, hogy meg is kaphatnak. Ilyen időket élünk, mondják. Ilyen időket élünk!

SONG Ilyen időket élünk!

FANCHETTE Ilyen időket élünk. Mondják: ilyen időket élünk. Tedd szét a lábad! Szorítsd össze a fogad! Tedd szét a lábad! Nyisd ki a szád! Én sikeres akarok lenni! Én sikeres akarok lenni! Kivel kell lefeküdnöm, hogy megvalósíthassam az álmaimat? Kinek kell adjak, hogy megvalósítsam magam? Ilyen időket élünk!

SUZANNE Feküdj le a titkárral. A helyettesével. A főnököddel. Az igazgatóddal. A vezérigazgatóddal. Hány embernek kell megengednem, aki felettem van, hogy alattam nyögjön, hogy már ne legyen senki több, hogy végre szabad legyek?

FANCHETTE A professzorok a diákokkal, az igazgatók a tanárnőkkel, a tanárnők a gazdag szülőkkel, a gazdag szülők híres színészekkel, a színésznők a rendezőkkel, a rendezők a színházigazgatókkal, a színházigazgatóknak a politikusokkal, a politikusok saját magukkal, esetenként az egész néppel. Hogy szakítsam meg ezt az ördögi kört? Ki vagyok én, hogy megszakíthassam?

SUZANNE Amikor először mondtam egy férfinak: szeretlek, azt mondta: vetkőzz. Amikor másodszor kimondtam egy másiknak: szeretlek, azt mondta: vetkőzz. Ugyanezt mondta a harmadik, az ötödik, a huszonötödik és az ötvenötödik. Szeretlek, vetkőzz, vetkőzz, vetkőzz... A következő, aki a sokadik volt a sorban, azt mondta: szeretlek, én csak annyit mondtam: hallgass! Hallgass és vetkőzz!

FANCHETTE Ilyen időket élünk. Én tudom, mit várnak tőlem. Kedves leszek, aranyos, jó, bájos, engedelmes, perverz, ravasz, butácska, odaadó, mindig olyan leszek, amilyenre vágyik a férfi, aki bennem van, hogy megkapjam azt, amit akarok: mindent!

SUZANNE Anyám azt mondta: az élet nem méznyalás. Apám azt mondta: látod te, milyen időket élünk? A tanárom azt mondta: maradj itt óra után. A bártulajdonos azt mondta: emeld fel a szoknyád. A szomszédom azt mondta: vedd el a pénzt, és hallgass. A rendőr azt mondta: töröld meg a szád, és tűnés haza! Azt mondta: várj meg itt, én pedig a templomba szöktem, és Krisztus vérző lábai elé vetettem magam, ránéztem, és akkor a pap azt mondta: tiszteld Isten törvényét, és tedd szét a lábad, lányom.

FANCHETTE Én sikeres akarok lenni. Tényleg sikeres akarok lenni.

SUZANNE Ilyen időket élünk. Mondják: ilyen időket élünk!

11. JELENET

Tárgyalás

DON CURSIO Beaumarchais: Figaro házassága, harmadik felvonás, tizennegyedik jelenet. Don Cursio, a bíró, a vádiratot olvassa: Marcellina asszony kontra Figaro, házassági ígéret megszegése ügyében, a vádlott az itt jelen lévő Figaro, vádló a fent említett Marcellina asszony. A vádlót Don Bartolo képviseli, a vádlott saját magát. Hazánk törvénye és jogrendszere dicsőségére a bíróság összeül.

FIGARO Törvény, jog, törvény,
Jog, törvény, jog.

MIND Törvény, jog, törvény,
Jog, törvény, jog.

FIGARO Hisz valaki ebben?
Hisz valaki ebben?

MIND Mire való a jog?
Hogy a főnököd vádoljon.
Arra való a törvény,
Hogy az embert betörjék.

DON CURSIO Ilyen idők járnak ám most.

DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA El-
jött a mi időnk és pont!

MIND Mire való a törvény?
Mire való a törvény?

DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Tör-
vény, jog, tisztesség!

MIND Hisz valaki ebben?
Hisz valaki ebben?

FIGARO A bírákat megveszik
A pereket így nyerik,
De ha nincsen pénzed
Neked nyomban véged.
Járj el a törvény szerint:
Így mondja a jog.
De ha van elég pénzed:
A jog változni fog.

DON CURSIO Ilyen idők járnak ám most.

DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA El-
jött a mi időnk és pont!

MIND Megdől minden törvény,
Ha van elég kenőpénz.

DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Tör-
vény, jog, tisztesség!

MIND Jog védi a hazát,
De megszabják az árát.
Nincs mitől félned,
Ha tele vagy pénzzel.

FIGARO Én ebben hiszek.

MIND Én ebben hiszek.

DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA
MIND Ilyen idők járnak ám most.
Eljött a mi időnk és pont!
Ki nem akar fizetni.
Meg fogják lincselni.

Ki nem akar kavarni,
 El fogják taposni.
 MIND Annak, aki nyíltan lop,
 Bármit megenged a jog!
 Celebek, csillagok,
 Korrupt politikusok.
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA
 Mindig van egy kiskapu.
 Fizess, a segged véd, és kuss!
 MIND A törvények nem élnek,
 Ha közbeszól az érdek.
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Tör-
 vény, jog, tisztesség – ez a fő!
 MIND A kormány emberei?!
 Lophat mind kedve szerint!
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Tisz-
 tesség, morál, alkotmány.
 FIGARO Hisz valaki ebben?
 Hisz valaki ebben?
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA
 Ha nem fizetnek, ha azt mondjuk: most!
 A médiában perelünk – és pont!
 MIND Minket büntetnek,
 Ők meg dőzsölnek.
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Az
 állam mindnyájunk gondos anyja...
 FIGARO Itt ki kinek hazudik?
 MIND Itt ki kinek hazudik?
 DON CURSIO, GRÓF, BARTOLO, BAZILIO, MARCELLINA Tör-
 vényt, jogot, tisztességet mindenkinek!
 MIND Én ebben nem hiszek!
 Én ebben nem hiszek!
 DON CURSIO Don Cursio: A jog és törvény nevében, a bíróság fel-
 szólítja Figarót, hogy vagy fizesse ki az adósságát, vagy vegye feleségül
 Marcellinát még ma.
 FIGARO Figaro: Nem vehetem el feleségül! Én nemesember vagyok.
 GRÓF Gróf: Te nemesember vagy?
 FIGARO Figaro: Igen, csak elloptak a bölcsőből. Ez a heg... a hátsó-
 mon... (*Mutatja*)
 MARCELLINA Marcellina: Egy szív alakú heg! Ez ő! Az én elveszett
 fiam!

FIGARO Figaro: Anya???

MARCELLINA Marcellina: Fiam! (*Rámutat Bartolóra*) És ő az apád!

FIGARO és BARTOLO Figaro és Bartolo: Szegény én!

MIND Mind: Micsoda fordulat!

ROSINA Rosina: Világos, nem veszi el feleségül. Figaro, tegye azt, amit a szíve diktál!

CHÉRUBIN Beaumarchais: Figaro házassága, harmadik felvonás, tizenhatodik jelenet – happy end. Miután Figaro megtalálta a szüleit, feleségül veszi Suzanne-t. Almaviva gróf kastélya vigasságtól hangos. Semmi sem ronthatja el a fiatalok nászát és örömét.

FIGARO Ha a sorsomat befolyásoló fontos események alapján rekonstruálnám az életemet, kábultan állapítanám meg, hogy körülbelül háromszáz éves vagyok – annyi minden van mögöttem. Cigányok raboltak el, mielőtt még tudatára ébredtem volna, hogy kik is a szüleim, de elszökttem tőlük, mert nem akartam csavargó lenni, vágytam rá, kerestem, harcoltam valami becsületes munkáért, de csak járhatatlan utakat és zárt ajtókat találtam. Éheztem és tele voltam adóssággal – milyen fantasztikus sors! Végre megnyílt előttem néhány lehetőség, és én minden munkát elvállaltam, csak hogy megéljek valahogy. Voltam újságíró, pincér, politikus, bohóc, képviselő, borbély, néha úr, néha szolga, ahogy a helyzet hozta. Szükségből voltam szorgalmas, de élvezetből és természetemből adódóan lusta. Ékesszóló voltam kedvtelésből, költő, ha támogatni kellett valakit, zenész alkalmasint és szükség szerint, és voltam szerető is, csupán szeszélyből. Mindent átéltem, amit lehetett, mindent megcsináltam, amit kellett, és mindenben találtam valami élvezetet. Megszűnt minden zavarom, óvatos voltam végig, míg egy napon meg nem nősültem. Ez mérföldkő volt az életemben, hatalmas fordulat, és egyben óriási megtorpanás, mert Figaro házassága óta én egy másik ember vagyok.

CHÉRUBIN Beaumarchais: Figaro házassága, ötödik felvonás, első jelenet – a kert. Rosina grófnő Suzanne-nak álcázza magát, hogy leplezze kéjsóvár férjét, Suzanne a grófnőnek álcázza magát, hogy meggyőződjön Figaro hűségéről, Figaro a hű férjet alakítja, gróf Almaviva pedig...

A ROSINÁT JÁTSZÓ SZÍNÉSZNŐ Abbahagynád, kérlek! Ez azt játssza, emez am azt játssza, mindenki játszik valamit. A politikusok azt játsszák, hogy becsületesek, az orvosok azt játsszák, hogy embersegések, a papok azt játsszák, hogy hívók, a nép azt játssza, hogy él, de ha mindenki játszik valamit, mit játszunk mi?

A CHÉRUBINT JÁTSZÓ SZÍNÉSZ A Figaro házasságát.

A ROSINÁT JÁTSZÓ SZÍNÉSZNŐ Akkor én nem játszom tovább.

